

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ŞEYH YÂKUB EFENDİ’NİN NETÎCETÜ’T-TEFÂSÎR FÎ
SÛRET-İ YÛSUF ADLI ESERİNDE İŞÂRÎ YORUMLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zeliha BERK

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Enstitü Bilim Dalı : Tefsir

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Ekrem GÜLŞEN

EYLÜL – 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ŞEYH YÂKUB EFENDİ’NİN NETÎCETÜ’T-TEFÂSİR FÎ
SÛRET-İ YÛSUF ADLI ESERİNDE İŞÂRÎ YORUMLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zeliha BERK

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Enstitü Bilim Dalı : Tefsir

“Bu tez 27.9./2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Doç. Dr. Osman KARA	BASARILI	Osman
Doç. Dr. Serri Küçük	BASARILI	Serri
Dr. Öğr. Üyesi Ekrem GÜVEN	BASARILI	Ekrem

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	Zeliha Berk		
Öğrenci Numarası	:	1260Y08012		
Enstitü Anabilim Dalı	:	Temel İslam Bilimleri		
Enstitü Bilim Dalı	:	Tefsir		
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS	☐ DOKTORA	
Tezin Başlığı	:	Şeyh Yâkub Efendi'nin Neficetü't-Tefâsîr Fî Süret-i Yûsuf Adlı Eserinde İşâri Yorumlar		
Benzerlik Oranı	:	%29		

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

.25.10./2019.
Öğrenci İmza

☐ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

.25./10./2019.
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Dr. Öğr. Üyesi Ekrem GÜLŞEN

Tarih: 25/10/2019

İmza:

☐ KABUL EDİLMİŞTİR

☐ REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

Bütün hamdler âlemlerin Rabbi olan, bizi sınırsız nimetlerle donatan Allah Teâla'ya; salât ve selâm da rahmeten lil âlemîn olan Hz. Muhammed Mustafâ'ya (s.a.s.), onun ehli beytine ve ashâbına olsun.

Dinin ana kaynağı Kur'ân-ı Kerim, ilk asırdan itibaren üzerinde birçok tefsir ve te'vil çalışmalarının yapıldığı, en çok konuşulan ve hemen her dilde araştırmaların konusu olan kitap olmuştur. Yâkub Afvî'nin *Netîcetü't Tefâsîr fî Sûret-i Yûsuf* adlı eseri de bunlardan biridir.

Biz bu çalışmamızda, Yûsuf Sûresini esas alan *Netîcetü't Tefâsîr fî Sûret-i Yûsuf*'un Tefsir Usûlü ve Kur'ân İlimleri açısından tahlilinin ardından içerdiği tasavvufî konuları tasnif edip bir araya getirmeyi hedefledik. Çalışmamız bir “Giriş” ve üç “Bölüm”den müteşekkildir.

Çalışmalarım esnasında zaman zaman kıymetli görüşlerine müracaat ettiğim Doç.Dr. Osman Kara Beyefendi'ye, Doç. Dr. Sezai Küçük Beyefendi'ye ve Dr. Ravza Cihan Hanımefendi'ye, ayrıca ufuk açıcı fikirleri ve sabırla her daim yardımlarını esirgemeyen kıymetli danışman hocam Dr. Ekrem Gülşen Beyefendi'ye minnet ve şükranlarımı arz ederim. Son olarak beni yetiştiren anne ve babama, maddi ve manevi desteklerinden dolayı eşim Halil Berk Beyefendi ile sabırlarından dolayı çocuklarıma ve çok değerli mesâi arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Gayret bizden, tevfik ve hidayet Allah'tandır.

Zeliha BERK

Sakarya 2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1- ŞEYH YÂKUB AFVÎ’NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ	5
1.1. Şeyh Yâkub Afvî’nin Hayatı.....	5
1.1.1. Yaşadığı Dönem.....	5
1.1.1.1. XVII. ve XVIII. Asırda Osmanlı Devleti’nin Siyasî ve İçtimâî Durumu	5
1.1.1.2. XVII. ve XVIII. Asırda Osmanlı Devleti’nde İlmî Durumu.....	7
1.1.1.3. XVII. ve XVIII. Asırlarda Osmanlı Devleti’nde Tasavvufî Hayat ...	9
1.1.2. Hayatı	14
1.1.3. Şeyh Yâkub Afvî’nin İlmî Kişiliği ve Eserleri	15
1.1.3.1. İlmî Kişiliği	15
1.1.3.2. Eserleri	16
BÖLÜM 2: NETİCETÜ’T- TEFÂSİR FÎ SÛRETİ YÛSUF	19
2.1. Netîcetü’t-Tefâsîr fî Sûret-i Yûsuf’un Yazılma Sebebi	19
2.2. Netîcetü’t-Tefâsîr fî Sûret-i Yûsuf’un Kaynakları.....	19
2.3. Eser ve Müellifi Hakkında Yapılan Çalışmalar	20
2.3.1. Tezler.....	20
2.3.2. Makaleler.....	20
2.4. Netîcetü’t-Tefâsîr fî Sûret-i Yûsuf’un Muhtevâ ve Tavsîfî	20
2.5. Netîcetü’t-Tefâsîr fî Sûret-i Yûsuf’un Tefsir Usûlü Açısından Değerlendirilmesi ..	22
2.5.1. Rivâyet Açısından	22
2.5.1.1. Kur’ân’ın Kur’ân’la Tefsîri	22
2.5.1.2. Kur’ân’ın Hadisle Tefsîri	25
2.5.1.3. Kur’ân’ın Sahâbe Sözüyle Tefsîri	32
2.5.1.4. Kur’ân’ın Tâbiîn Sözüyle Tefsîri	35
2.5.1.5. Kur’ân’ın Kırâat ile Tefsîri	36

2.5.1.6. Kur'ân'ın Şiir ile İştihâdı	37
2.5.1.7. Kur'ân'ın Sebebi Nüzul ile Tefsîri	40
2.5.1.8. Kur'ân'ın İsrâilî Haberlerle Tefsîri	42
2.5.1.9. Sûrenin Faziletine Dâir Rivâyetler	46
2.5.2. Dirâyet Açısından.....	47
2.5.2.1. Lügat, Sarf-Nahiv ve Belâgat İlmindeki Yeri	47
2.5.2.2. Sarf ve Nahivle İlgili Açıklamaları	49
2.5.2.3. Kelâmî Yönden Âyetleri Yorumlaması.....	54
2.5.2.4. Fıkhî Yönden Âyetleri Yorumlaması	56
2.6. Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûret-i Yûsuf'un Kur'ân İlimleri Açısından Değerlendirmeleri	58
2.6.1. Müteşâbihu'l Kur'ân	58
2.6.2. Hurûfu'l-Mukattaa	58
2.6.3. İ'câzu'l Kur'ân	60
2.6.4. Aksâmu'l-Kur'ân	61
2.6.5. Mübhemâtü'l- Kur'ân	62
2.6.6. Vücûh ve Nezâir.....	64

BÖLÜM 3: NETÎCETÜ'T-TEFÂSİR FÎ SÛRET-İ YÛSUF'TA İŞÂRÎ

YORUMLAR.....	66
3.1. Tasavvufî/İşârî Tefsir	68
3.2. Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûretü Yûsuf'taki Tasavvufî Muhteva ve İlgili Âyetlerin Değerlendirilmesi	71
3.2.1. Tevhid	72
3.2.2. Fenâ-Bekâ	73
3.2.3. Kalb	75
3.2.4. Rûh	77
3.2.5. Tövbe	79
3.2.6. Dua	82
3.2.7. Seyr u Sülûk	85
3.2.8. Aşk	86
3.2.9. Sabır	88

SONUÇ.....	91
KAYNAKÇA	94
EKLER.....	100
ÖZGEÇMİŞ.....	102

KISALTMALAR

bkz.	: Bakınız
ev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
dğr.	: Diğer
haz.	: Hazırlayan
Ktp.	: Kütüphane
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
M.Ü.İ.F.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
neşr.	: Neşreden
nr.	: Numara
ö.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radiyellâhu anh/anha
s.a.s.	: Sallelallahu aleyhi ve sellem
trc.	: Tercüme
tsz.	: Tarihsiz
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: Ve diğerleri
yy.	: Yüzyıl

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☒	Doktora	☐
Tezin Başlığı: Şeyh Yâkub Efendi'nin Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf Adlı Eserinde İşârî Yorumlar			
Tezin Yazarı: Zeliha BERK		Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ekrem GÜLŞEN	
Kabul Tarihi: 27.09.2019		Sayfa Sayısı: vi (ön bölüm) +100 (tez)+ 2 (ek)	
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri			
Osmanlı Devleti için XVIII. yüzyıl, askerî ve siyâsî yetersizliklerin beraberinde getirdiği ekonomik ve ahlâkî bozulmanın her alanda hissedildiği bir dönemdir. Bütün olumsuz şartlara rağmen Kur'ân'ın anlaşılmasına yönelik ciddi çalışmaların bu dönemde de devam ettiği, elimize geçen zengin tefsîr kültür mirasından anlaşılmaktadır. Ancak modern zamanlarda Osmanlı tefsîr mirasına çok fazla rağbet edilmemiş, bu döneme ait birçok kıymetli eser tarihin tozlu raflarında kalmıştır. Bu çalışma, XVIII. yüzyıl Osmanlı ilim ve kültür zenginliğini ele alan ve özellikle Osmanlı eğitim kurumlarındaki tefsîr faaliyetlerinin bir örneğini teşkil eden, Müfessir Yâkub Afvî ve Yûsuf sûresinin tefsîri üzerine kaleme aldığı <i>Netîcetü't Tefâsîr fî Sûret-i Yûsuf'u</i> konu almaktadır. Giriş, üç bölüm ve sonuçtan müteşekkil çalışmanın ilk bölümünde müfessirin yaşadığı dönemin siyâsî, ictimâî ve ilmî durumu kısaca aktarılmıştır. Yine bu bölümde müellifin mensup olduğu Celvetî tarikatındaki yeri, eğitim hayatı, ilmî çalışmaları ve eserlerine yer verilmiştir İkinci bölümde, Yâkub Afvî Efendi'nin <i>Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûret-i Yûsuf</i> adlı eseri rivâyet ve dirâyet açısından incelemeye tâbi tutulmuştur. Üçüncü bölümde Hüdâyî Âsîtânesi'nin 15. postnişi olan müellifin tefsîrindeki işârî boyut ön plana çıkarılıp, eserdeki işârî yorumlar ve değerlendirmeler ele alınmıştır. Çalışmanın nihâyetinde XVIII. yüzyılın, tefsîr ilmi açısından bereketli bir asır olduğu görülmüştür.			
Anahtar Kelimeler: Tefsîr, Yûsuf sûresi, Yâkub Afvî, Osmanlıda Tasavvuf, Osmanlı müfessirleri			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	X	Ph.D.		
Title of Thesis: Ishari interpretations in his work named Nautical al-Tafaser to Surah Yuosef of Shaykh Yaqoub Effendi				
Author of Thesis: Zeliha BERK		Supervisor: Dr. Ekrem GÜLŞEN		
Accepted Date: 27.09.2019		Nu. of Pages: vi (pretext) +100 (main body) +2 (app)		
Department: Basic Islamic Sciences				
18th century is the period in which the Ottoman Empire experienced a military and political insufficiency as well as economical and moral degeneracy. It is seen based on the rich exegesis works we inherited that serious efforts to understand the Qur'an better continued despite the negative circumstances. Yet during the contemporary times, Ottoman exegesis heritage has not gotten much attention, therefore many valuable works remained in the dusty pages of history. This study focused on <i>Naticat al-Tafaser fi Surah Yuosef</i> about exegesis of Surah Yousef by glossator Yaqoub al-Afwi who represents the cultural and scientific richness of Ottoman 18th century and an example of interpretation activities in Ottoman education institutions. The study is consisted of an introduction, two chapters and conclusion. In the first chapter, we described the political, social and scientific situation of the period in which the glossator lived. In this chapter, we also included the place of the author in Jalwati order, his education, scientific efforts and works. In the second chapter, <i>Naticat al-Tafaser fi Surah Yuosef</i> by Yaqoub al-Afwi was examined from the aspects of riwayat and dirayah (narration and rational) In the third chapter, the ishari side of the work of glossator who was the 15th Sheikh of Hudayi Asitane was brought forward, ishari interpretations and evaluations in the work are discussed. In conclusion, it is seen that the 18th century was a fruitful era for the exegetics.				
Keywords: Exegesis, Surah Yousef, Yaqoub al-Afwi, Sufism in Ottoman Empire, Ottomon Quran Commentators				

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Kur'ân-ı Kerim'in ifadesi ile "üsve-i hasene,"¹ Hz. Âişe'nin (r.a.) ifadesi ile "yaşayan Kur'ân" olan Rasûlullah Efendimiz (s.a.s.) aslî vazifesi gereği Allah'ın (c.c.) emir ve yasaklarını her şart altında hem tebliğ ediyor hem de beyan ediyordu. Yirmi üç yıllık vahy sürecini Hz. Peygamber (s.a.s.) ile birlikte geçiren sahâbe ise vahyin canlı tanığı ve bilfiil tatbikçisi idiler.

Ancak vahyin iniş sürecinden ve vahy ortamından uzaklaştıkça o döneme duyulan hasretin yanında ihtiyaçın da artması kaçınılmazdı. Sevgili Peygamberimiz'in (s.a.s.) vefatından sonra onun "âlimler benim varislerimdir"² hadisi şeriflerinden hareketle, Kur'ân-ı Kerim'i anlama ve anlatma hususundaki faaliyetlere sahâbe ve daha sonraki kuşaklar da dahil olmuşlardır.

Asırlar sonra bu hizmet halkasına Osmanlı Müfessirleri de katılarak, müstakil tefsirlerin yanında, çok okunan sûreler üzerine sûre tefsirleri, âyet tefsirleri, şerhler, hâşiyeler telif etmişlerdir.

Yûsuf Sûresi, klasik dönemden günümüze kadar tüm tefsir çalışmalarında yer almasının yanı sıra, içerdiği âyet sayısı dikkate alındığında (kısâ sûrelerden farklı olarak) üzerinde müstakil çalışma yapılan birkaç sûreden biri olmuştur.

Bu çalışmalardan biri de Emine Arabacı'nın "*Ya'kûb Afvî ve Tefsir Anlayışı: Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf Bağlamında*" adlı yüksek lisans tezidir. Bizim çalışmamızla aynı eser üzerinde yapılmış olan bu tez, daha özet bilgilerin mevcut olduğu el yazması nüsha üzerine yazılmıştır. Ayrıca söz konusu olan çalışmada müellifin hayatı ve eserleri konu alınıp, eserin tefsir yöntemi açısından ve Kur'ân ilimleri açısından değerlendirilmesi yapıp dirayet tefsiri kısmında işâri yorumlara da değinilmiştir. Yapılan bu çalışma Osmanlı dönemine ait akademik çalışmaların önemli bir halkasını oluşturmuştur.

Bizim bu çalışmamız da ise Yûsuf sûresini işâri boyutu ile ele alan XVIII. asır müfessiri

¹ el-Ahzâb, 33/21.

² Buhârî, *İlm*, 10.

Yâkub Afvî ve eseri “*Netîcetü't Tefâsîr fî Sûret-i Yûsuf*” un matbû nüshası üzerine olup öncelikle dönem bilgilendirilmesi yapılarak müellifin hayatı ve düşünce yapısı belirlenmeye çalışılmıştır. Ardından eserin yöntem ve muhteva tahlili yapıldıktan sonra tasavvufî kavramlar üzerinden eserin işâri boyutu incelenmiştir.

Netîcetü't-Tefâsîr adlı eser, Yâkub b. Mustafa el-Afvî el-Celvetî'nin kaleme aldığı ve Yûsuf Sûresi'nin tefsîrine hasrettiği eseridir. Eser genel olarak Arapça kaleme alınmış olmakla birlikte, Tıbyân Tefsîri'nden Osmanlı türkçesi ile çok sayıda nakiller yapılmıştır. Bu bağlamda eser her iki dildeki okuyucuya da hitap etmektedir. Böyle bir eserin gündeme alınıp araştırma konusu yapılması bizce elzem görülmüştür.

Çalışmanın Önemi

Altı asırlık Osmanlı döneminde toplumun ihyası için yapılan ilmî çalışmalar neticesinde bugün elimizde zengin kültür hazinesi mevcuttur. Oluşan İslam kültür mirasımız içerisinde, en yekûn tutanı Kur'ân-ı Kerim'i anlama çabasıyla birlikte neş'et eden tefsîr mirasımızdır.

Bu çalışmamızla birlikte Osmanlı toplumundaki Kur'ânî hayat bir nebze incelenmiş olacaktır. Zira Osmanlı toplumunda Kur'ân-ı Kerim okumayı öğrenmek, temel dini eğitimin en önemli kısmını teşkil etmekteydi. Tefsîr ilmi ise bu tahsilin zirve noktası olarak görülmekte, hatta medreselerde bu meşguliyetin, bazı tefsîr kitaplarını ezberlemeye kadar vardığı bilinmektedir. Yine bu dönemde, halkın Kur'ân-ı Kerim ve tefsîrle buluşması yazılı ve sözlü tefsîr faaliyetleri şeklinde iki koldan sağlanmaya çalışılmaktaydı. Bu çerçevede bir taraftan câmî ve tekkelerde, diğer taraftan saray ve medreselerde olmak üzere yüz yüze tefsîr dersleri icra ediliyordu.

Çalışma konumuzu oluşturan Şeyh Yâkub Afvî Efendi (ö. 1149/1736) de fıkıh, hadis özellikle tefsîr gibi dîni ilimlerle mücehhez olup İstanbul'da “kürsü şeyhliği” yaptığı dönemde tefsîr faaliyetlerinin içinde bulunmuştur. Onun *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf* isimli çalışması, döneminde oldukça rağbet gören ve matbû olarak basımı yapılan bir risâle olmuştur.

Bu çalışma ile hem Osmanlı tefsîr dünyası hem de döneme ait bir örnek incelenmiş olacaktır.

Çalışmanın Amacı

Önemli bir ilmî merkez konumunda olan Osmanlı coğrafyasındaki medreseler ve müderrisleri modern dönemde göz ardı edilmiştir. Oysa Osmanlı toplumunda zor zamanlar da bile tefsîre duyulan ilgi eksilmemiştir, hatta sıkıntılardan kurtuluş için reçete olarak görülmüştür. Muhammed Abay'ın “*Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsîrle İlgili Eserler Bibliyografyası*” adlı çalışmasından Osmanlı döneminde yazılan ikiyüz altmışdokuz olarak tespit ettiğimiz sûre tefsîrlerinden yirmi dördü Yûsuf sûresi üzerine kaleme alınmıştır.

Bu çalışmanın amacı da Osmanlı tefsîr halkasından *Netîcetü't Tefâsîr fî Sûretî Yûsuf* adlı eseri ve müellifini tarihin tozlu sayfalarından çıkarıp tanımak ve müellifin ilim ve irfanını genç nesillerin idraklerine sunabilmektir.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmamıza konu olan Yûsuf Sûresi ders niteliğinde pek çok konuya şâmindir. Allah Teâlâ'nın birliğinin istidlâli bahsi *itikâdi*, peygamberlere bahşedilen nimetler gibi *nebevi*, baba-evlat ilişkileri ve kardeşler arasındaki münâsebet gibi *ailevî*, daha ziyâde kadınlar üzerinde sıkça gündeme getirilen iffet gibi *ahlâkî* ve 'rüyâ tâbiri' olarak sınırlandırılan ilim gibi *ilhâmî* mevzûlar Yûsuf Sûresi özelinde ele alınan ve şerh edilen temel konulardır

İşte üzerinde çalıştığımız eser bir mutasavvıf gözüyle yukarıda zikredilen konuları içeren Yûsuf sûresinin tefsîri *Netîcetü't Tefâsîr fî Sûretî Yûsuf* ve müellifi Yâkub Afvî'dir. Dolayısıyla ana kaynağımız da sûre ve eserin kendisidir.

Eser için yaptığımız kütüphane taramalarında, çalışmanın müellif hattının Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde olduğunu tespit ettik. Daha sonra Süleymaniye Kütüphanesinde farklı koleksiyonlarda on bir matbû nüsha ile Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde bir, İstanbul İlmî Araştırmalar Çilehâne Derneği Kütüphanesinde de bir nüshayı tespit ettik. Ayrıca döneminin rağbet gören eseri olduğundan şahıs maliki olarak matbû nüshalara da rastladık.

Araştırmalarımızda Afvî'nin eserinin matbû nüshası ile el yazması nüshaları arasında bazı farklılıklar olduğunu görüp, matbû nüshasının daha fazla ayrıntı içerdiği ve zamanın çok okunan formu olduğu düşünülerek çalışmada matbû nüshayı esas aldık.

Bu çalışma giriş, üç bölüm ve sonuç bölümünden oluşmaktadır.

Birinci bölümde eser ve müellifi tanıtılmadan önce, dönem araştırmasına önem verdik. Çünkü insanoğlunun yaşadığı zaman ve mekân onun düşünce yapısını ve önceliklerini belirlemede en önemli etkidir. Yâkub Afvî'nin yaşadığı dönemi daha iyi tanımak için İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Tarihi* adlı eseri ve Ramazan Muslu'nun *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (XVIII. yüzyıl)* adlı eseri en çok başvurduğumuz eserler olmuştur.

Müellifimizin, eserinin ferağ kısmında belirttiği شیخ یعقوب بن مصطفى جلوتی olan adının transkripsiyonunda da Diyanet İslâm Ansiklopedisi esas alınarak Yâkub Afvî şekli tercih edilmiştir.

Afvî'nin hayatı ile ilgili tabâkat kitaplarından Bursalı Mehmet Tâhir'in *Osmanlı Müellifleri*, Ömer Rızâ Kehhâle'ye ait *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Hüseyin Vassaf'ın *Sefîne-i Evliyâ'sı* esas olmak üzere ilgili bölümde belirtilen ikincil kaynaklardan da istifade edilmiştir.

İkinci bölümde ise eser, rivâyet ve dirâyet açısından ele alınıp, sebep-i nüzul, kelime bilgisi, arap şiiri ile tefsîrinin yanı sıra fikhî ve kelâmî değerlendirmeleri incelenmiştir. Bu bölümdeki konu başlıklarındaki temel kavramlar hakkında kısa bilgiler verilip daha sonra eserden örnekler verilerek değerlendirilmeler yapılmıştır.

Üçüncü bölümde ise işârî tefsir hakkında bilgi verildikten sonra müellifin işârî yorumları tasavvufî kavramlar çerçevesinde alınıp incelenmiştir.

Çalışmada âyetlerden verilen örneklerde meâller için Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli esas alınmıştır.

BÖLÜM 1- ŞEYH YÂKUB AFBÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.1. Şeyh Yâkub Afbî'nin Hayatı

Bu bölümde Osmanlı Devleti'nin iki kritik dönemini de müşâhede eden müellifimiz Yâkub Afbî'yi ve eserini daha iyi tanıtabilmek için onun yetiştiği ortamın siyâsî, içtimâî, ilmî, dinî ve tasavvufî durumunu incelemeyi hedefledik.

1.1.1. Yaşadığı Dönem

17. ve 18. yüzyıllar Osmanlı Devleti'nin *Duraklama* ve *Gerileme Devrine* şahitlik ettiği sıkıntılı dönemlerdir. Yaşanan sıkıntıların yetişen İslam âlimleri üzerindeki etkisi inkâr edilemez bir gerçektir. Ancak yaşanan bütün siyasî ve ekonomik sıkıntılara rağmen ilmî faaliyetler büyük özverilerle devam ettirilmeye çalışılmıştır. Müellifimizin hayatı ve eserinin tanıtımından önce Devlet-i Âliye'nin içinde bulunduğu siyasî ve ictimâî durumu kısaca izâh edilecektir.

1.1.1.1. XVII. ve XVIII. Asırda Osmanlı Devleti'nin Siyasî ve İctimâî Durumu

Şeyh Yâkûb Afbî Efendi yaşadığı XVII. yüzyıl sonları ile XVIII. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin başında sırasıyla, IV. Mehmet (1648-1678), II. Süleyman (1687-1691), II. Ahmet (1691-1695), II. Mustafa (1695-1703). III. Ahmet (1703-1730) ve I. Mahmut'tu (1730-1754) saltanat makamında görmekteyiz. XVIII. yüzyılın diğer Osmanlı padişahları ise III. Osman (1754-1757), III. Mustafa (1757-1774), I. Abdülhamid (1774-1789) ve III. Selim'dir (1789-1807).³

624 yıl üç kıtada hüküm süren Devlet-i Âliye 24 yıl sürecek olan Girit seferi (1645) ve bu sırada Venediklilerin Ege'deki saldırıları ile ekonomik ve psikolojik bakımından iyice güçsüzleşmiştir. Ülke içi siyasi alanda ise, küçük yaşta tahta geçen IV. Mehmet ile doğan idarî boşluğu gidermek için tecrübeli Köprülü Mehmet Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi isabetli bir karar olmuştur. Böylece Köprülü Mehmet Paşa devri tekrar ülkenin rahat nefes alıp, içerideki disiplinin sağlanabildiği bir devir olmuştur.⁴

Ancak 1676 da sadrazamlığa geçen Köprülü ailesinin damadı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana üzerine düzenlediği sefer (1683-1703) ile Osmanlı Devleti'ndeki güç

³ 17. ve 18. yüzyıldaki padişahlar ve dönemlerine ait geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995), 4.

⁴ Metin Kunt vd., *Türkiye Tarihi*, 5. Basım (İstanbul: Cem Yayınevi, 1997), 3: 31-35.

azalması bir kez daha hissedilmiştir. Aynı zamanda Osmanlının giriştiği bu Viyana Seferi, Papa'nın haçlı birliğini oluşturma gayretlerini de gün yüzüne çıkarınca içinde bulunulan durumun vahameti âşikâr olmuştur. Dört bir taraftan saldırılara mâruz kalan Osmanlı topraklarında, savaşın hezimet ve ülke içindeki istikrarın tekrar bozulması ile Merzifonlu Kara Mustafa Paşa idam edilmiş, ardından IV. Mehmet'in tahttan indirilmesi ile durum daha da vahimleşmişti. Osmanlı topraklarında kara bulutların hâkim olduğu bu süreç, 1698-99 kışında büyük toprak kayıplarını getiren Osmanlı-Avusturya arasındaki Karlofça Ateşkes Barışı'na kadar ilerledi.⁵ Siyasî otorite malî sıkıntıları aşmak için ağır vergiler koymaya başlayınca, iyice fakirleşen köylü çift-bozanlık yaparak şehirlere göç etmeye başlamıştır. Bir diğer vakıa da askerî alandaki yeni düzenlemelerin beklenilenin aksine, eşkıyalık ve isyanlarda artışı meydana getirmesidir. Ülke içinde büyük infiallere sebep olan Celâli İsyanları da bunun açık örneğidir.⁶

Barıştan dört yıl sonra 1703 yılı ise padişah II. Mustafa'nın tahtan indirilmesi ve Osmanlı tarihinde yaşanan 3. kez şeyhülislâm katline sahne olmuştur.⁷

Nitekim Karlofça'dan sonra gösterilen kararlı çabalarla İmparatorluk içinde belli bir düzenin sağlanmasında muvaffak olunmuştur. Ayrıca 1711 de Azak kalesi, 1714 de Mora, 1739 da Belgrad ve Batı Eflak'ın tekrar kurtarılması ile büyük rahatsızlık uyandıran toprak kayıplarının bir kısmı telafi edilmiş, hem de ülke içi emniyet sağlanmaya çalışılmıştır.⁸

Sultan III. Ahmet'in Avusturya ile imzalanan Pasarofça Anlaşması (1718) sonrası sanat ve sosyal hayata ciddi yansımaları olan "Lâle Devri" de 1730 yılındaki Patrona Halil İsyanı ile sona ermiştir.⁹

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyılda bütün çabalara rağmen artık durdurulması imkânsız hale gelen "*Gerileme Dönemi*"ne şahitlik etmektedir. Bu asırda devlet adeta İran, Venedik ve Rusya'nın askerî, siyasî ve iktisadî ablukası içerisinde kalmıştır. Ayrıca Karlofça Anlaşması ile kaybedilen toprakların vergi gelirlerinden yoksun kalınması gün geçtikçe iktisadi açıdan zaten zor durumda olan devlet bütçesinin daha da zora

⁵ Kunt ve dğr., *Türkiye Tarihi*, 3: 45.

⁶ Mehmet Öz, "Osmanlılar" *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 33: 532-538.

⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 4/1: 225.

⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/1: 315.

⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/1: 166-167.

girmesine sebep olmaktadır. Öyle ki I. Mahmut döneminde yaşanan maddi sıkıntılar için alınan tedbirler arasında, saraydaki değerli gümüşlerin ve kütüphanedeki kitapların bile satılması söz konusu olmuştur. Asır genel itibarı ile sıkıntılı olmakla birlikte, açılan Hatâyî isimli kumaş fabrikası ve imar çalışmaları İmparatorluk geleneğinin ne kadar derin olduğunu da göstermektedir.¹⁰

1.1.1.2. XVII. ve XVIII. Asırda Osmanlı Devleti'nde İlmî Durumu

Bütün olumsuzluklara rağmen XVII. asrın son çeyreği ve XVIII. asrın ilk dönemleri, Osmanlı Devleti'nde geniş fikri düşüncelerin yaygınlaşmaya ve yeni ilmî eğilimlerin gelişmeye başladığı dönem olmuştur. Bu dönemde tercüme çalışmalarına hız verilmiş birçok kıymetli eser Türkçeye kazandırılmıştır. Bunlar arasında Antepli Bedrettin Mahmud'un (ö. 855/1451) *İkdü'l-cümân fî târîh-i ehli'z-zamân* ile Hondmir'in (ö. 942/1535) *Habîbü's-siyer* adlı eseri ve İsmail Belîğ'in *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*'ı bulunmaktadır.¹¹ Matbaa 1727 yılında İbrahim Müteferrika'nın (ö. 1158/1744) ısrarlı gayretleri ile Avrupa'dan 370 yıl sonra Osmanlı'da kurulmuştur. Kurulan matbaada ilk olarak, çıkan yangınlarda sayıları azalmış nadide eserlerin basımı gerçekleştirilmiştir. İlk basılan eser ise Vanlı Mehmet b. Mustafa'nın "*Vankulu Lûgati*" olarak bilinen "*Sihâh-ı Cevherî*" adlı tercüme lûgattır. Böylece matbaa ile birlikte ilmi faaliyetlere de hız kazandırılmaya çalışılmıştır. Devlet erkânı Karlofça Antlaşması ardından, Avrupa'nın yükseliş nedenlerini araştırmaya başlamış, bu minvalde Mehmet Çelebi iki yıllık sefâret dönemindeki izlenimlerini *Sefâretnâme* ve *Paris Seyâhatnâmesi* isimli eserlerinde kaleme almıştır.¹²

Bu dönemde medreselerin ıslâhı konusunda III. Ahmet ve I. Mahmut'un bizzat girişimleri olduysa da kendilerinden sonra gelenler tarafından kararlılıkla sürdürülememiştir. Oysa bu padişahlar döneminde ilmiyenin ıslâhı için emirler verilmiş, çok büyük kütüphaneler kurulmuştur.¹³

Hissedilen acı gerçeği durdurmak için yapılan bütün çalışmalara rağmen XVII. yy. sonu ve XVIII. yy. ortaları Osmanlı ilmi hayatında genel bir durgunluk dikkati çekmektedir.

¹⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995), 4/1: 320-321.

¹¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/1: 152-154.

¹² Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004), 49.

¹³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/2: 490.

Verilen eserler kemiyet açısından parlak olmakla birlikte çocuk mollazâdelerin bilgisiz ve haksız makamlara yükselişleri, verilen eserlerin keyfiyetine yansımıştır.¹⁴

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yy. sonlarına doğru III. Selim ile birlikte yoğun reform faaliyetlerine şahit olduğu gözlenmektedir. III. Selim, memleketin sadece iktisadî sorunlarına dair çalışmalarla kalmayıp ilmiye sınıfı ve medreselerin de düzeni konusunda girişimlerde bulunmuştur. Tahta çıktıktan on bir gün sonra okuttuğu ıslahât lâhiyası ve kararlı duruşu neticesinde şeyhülislâmlar da tedbirler almak gereği duymuşlardır.¹⁵

Nitekim bu dönemde, matematik alanında birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bunlar arasında logaritma cetvelinin ilk kez Halifezâde İsmail Efendi tarafından Türkçeye çevrilmesi, İsmail Gelenbevî'nin “*Hisâbu'l-Küsûr*” ile “*Adlâ-i Müsellesât*” adlı eseri sayılmaktadır. Ayrıca Tıp ve Astronomi alanında da III. Mustafa'nın, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın “*A'mâl-i Felekiyye*” ve oğlu İsmail Fehmi Efendi'nin “*Mi'yâr-ı Evkât*” adlı çalışmaları¹⁶ ile Ayaşlı Şifâî'nin yenidoğan çocukların beslenme ve tedavileri konusundaki çalışmaları ve Ömer Şifâî'nin “*Minhâcu's-Şifâî*” adlı eseri dikkat çekmektedir.¹⁷

Dinî İlimler sahasında da istenen ölçüde olmasa da birtakım çalışmalar yapılmıştır.¹⁸ Yapılan bu çalışmalardan özellikle tefsîr sahasındaki faaliyetler Yeni Türkiye'de pek fazla gün yüzüne çıkarılamamıştır. Bu büyük eksiklik son zamanlarda fark edilip yeni çalışmalar yapılarak Osmanlı tefsîr kültürü araştırılmaktadır. Yapılan çalışmalara göre XVIII. asırda Osmanlıda tefsîr ve Kur'ân ilimlerine dair toplam 198 eserin kaleme alındığını görmekteyiz. Bunların 135 tanesi tefsîr alanında, 8 tanesi ulûmu'l-Kur'ân alanında 53'ü ise kıraata dair yazılan eserlerdir. Tefsîr alanındaki çalışmalar genellikle tek âyet üzerine veya tek sûre üzerine yazılan tefsîr risâleleri şeklinde olmuştur. En çok Besmele ve Âyete'l kürsî ile Fâtîha, Bakara, Yûsuf, Enbiyâ, Yâsîn, Zilzâl ve İhlâs sûrelerinin tefsîri yapılmıştır. Bunların yanı sıra özellikle Kâdî Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-Tenzîl*'i ve Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *Keşşâf*ı Osmanlı

¹⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/2: 490; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 52.

¹⁵ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı* (Ankara: TTK Yayınları, 2014), 255-266.

¹⁶ Kunt vd., *Türkiye Tarihi*, 308-309.

¹⁷ A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 4. Baskı (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982), 176.

¹⁸ Bkz. Zeytinburnu Belediyesinin kültür yayınları arasında çıkan *XVI. Yüzyıl Sahn-ı Seman'dan Darülfünun'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası* ile *XVIII. Yüzyıl Sahn-ı Seman'dan Darülfünun'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası I-II* adlı araştırma yazıları döneme ait güncel bilgiler içermektedir.

toplumunda oldukça rağbet görmüş, üzerlerine hâşiye ve şerh çalışmaları yapılmıştır. 135 eserin 47 tanesi hâşiye-şerh çalışmasıdır.¹⁹ Verilen tefsîr eserlerinin de genelinin işâri düşünce geleneğini temsil ettiği de görülmektedir.²⁰

Günümüze ulaşan eserlere bakıldığında kuruluşundan itibaren Osmanlı Devleti'nde gerek halk arasında gerekse ilmiye sınıfında tasavvufî düşüncenin ağırlığının hissedildiği “sûfî bir toplum”, “sûfî bir devlet” özelliğini görmekteyiz. Şimdi XVII. ve XVIII. yy. Osmanlı Devleti'ndeki tasavvufî hayatı görelim:

1.1.1.3. XVII. ve XVIII. Asırlarda Osmanlı Devleti'nde Tasavvufî Hayat

Tasavvuf, “İslâmın zâhir ve bâtın hükümleri çerçevesinde yaşanan mânevî ve derûnî hayat tarzıdır”.²¹ İnsanın iç dünyasını İslâmın öngördüğü ahlak anlayışı ile tezkiye ederek bu hâli bir yaşam felsefesi haline getirmesidir.²²

Tasavvuf yaşanan bir hâl olması hasebiyle her bir sûfî tarafından farklı tanımlanmıştır. Netice itibari ile tasavvuf, kâmil Müslümanın ruh hayatı, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) “üsve-i hasene” şeklindeki örnekliğinin müesseseleşmiş şeklidir.²³

Tasavvuf, kuruluşundan itibaren Osmanlı sosyal tarihinde çok önemli yer teşkil etmektedir. Zira Osmanlı toplumunda tasavvuf, devletin en üst kademesinden en alt kademeye varıncaya kadar her kesiminde etkilerini hissettirmiştir. Sûfiler hükümdar ve devlet yetkililerine nasihat etmeyi bir görev bilmekteydiler. Nûreddînzâde'ye (ö. 981/1574) göre “bir sultana nasihat ederek doğru yolu göstermek bin müridi irşad etmekten evlâdır”. Sultanların da kâhir ekserisi şeyhlerin nasihatlarına itibar ederler, onlara irşad faaliyetlerinde maddi ve manevi destek olurlardı. Hatta bazı konularda danışmanlık, saray imamlığı, vaizlik ve huzur derslerine iştirakleri konularında ricada bulunurlardı.²⁴

XVII. yüzyılda Osmanlı'da, Kadızâdeliler ile Halvetîler arasında yaşanan tartışmalar ve tatsızlıklara rağmen tekke-medrese ilişkisi genel itibari ile olumlu bir şekilde

¹⁹ Murat Sarıtaş, ve dğr., “18. Yüzyıl Osmanlı Merkez Topraklarında Şer'î İlimler: İstatistikî Bir İnceleme”, *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVIII. Yüzyıl* (İstanbul: 2017), 25.

²⁰ Mustafa Öztürk, *Osmanlı Tefsîr Mirası*, 2. Baskı (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 23.

²¹ Reşat Öngören, “Tasavvuf” *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40: 119.

²² Curcânî, eş Şerif Ali b. Muhammed, “Tasavvuf” *et-Ta'rîfât*, Matbaai Ahmet Kâmil, İstanbul 1324, 59.

²³ H. Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, 10. Baskı (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 17.

²⁴ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Sûfiliğine Bakışlar*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 95-96.

gelişmiştir. Tekkelerin sayısı büyük bir hızla artmış, Kâdiriye Târikatı İstanbul'a bu yüzyılda girmiştir. Postnişinlik vazifesini yürüten meşâyihinin ekseriyetinin, medrese tahsilli kişiler olması, müderrislik, hatta kadılık ve şeyhülislâmlık makamındakilerin bir kısmının bir tarîkata intisablı olmaları, tasavvufun açık etkilerindendir. Tekkede irşat vazifesini icra eden şeyh efendilerin bir kısmı, vaaz ve nasihatlarla toplumu irşat faaliyetlerinin yanı sıra, edebiyat, hat sanatı, mûsiki gibi ilmî ve sanatsal eserlerin telifiyle de ilgilenmişler, bu alanlarda büyük gelişme sağlanmıştır.²⁵ Bu eserlerin içerisinde tefsîrlerin sayıca daha fazla olduğu söylenebilir. Bu tefsîrlerin bir kısmı bizzat müelliflerce yazılmak sûretiyle bir kısmı ise cami veya tekkelerde yapılan âyet odaklı vaaz ve sohbetlerin yazıya geçirilmesi ile meydana gelmiştir.

XVIII. asırda da Osmanlı Devleti'nde toplumun şekillenmesinde tasavvuf aynı şekilde önemini muhafaza etmiştir. Şeyhler tekkelerde halkın manevi eğitiminin yanı sıra ihtiyacı olanlar için aşevi, hastane, kütüphane ve barınma işlevinin sağlanması hususunda yardımcı olmuşlardır.

Farklı tarîkat mensubu şeyhlerin aralarındaki münasebetin genel itibari ile sevgi ve saygı esası üzerine kurulu olduğunu görmekteyiz. Bunun en iyi örneğini de Şeyh Galip ile Esrar Dede göstermişlerdir. Ayrıca müridlerinin farklı istidatlarını fark eden ileri görüşlü şeyhlerin hiç tereddüt etmeden başka şeyh efendilerin eğitime yolladıkları da müşahede edilmektedir. Ancak zaman zaman vakıf gelirlerinin kullanımı ile postnişinlik meselelerinde bazı anlaşmazlıklar da aralarında söz konusu olmuştur.²⁶

Bu dönemde tasavvufa meyledenlerin gönül dünyalarının teşekkülünde önemli yer tutan tarîkatlar, Halvetîlik, Nakşîbendîlik, Mevlevîlik, Kâdirîlik, Celvetîlik, Bektaşîlik, Bayrâmîlik, Sâdîlik, Rifâîlik ve Bedevîliktir. Biz bu çalışmada Şeyh Yâkub Afvî Efendi'nin mensubu olduğu Celvetîlik Tarîkatı hakkında bilgi vermekle iktifa edeceğiz.

²⁵ Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 2. Baskı (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2007), 26.

²⁶ Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 621-623.

1.1.1.3.1. Celvetîlik

Lügatte “gidilen yol, içinde bulunulan hâl ve durum”²⁷ anlamlarına gelen tarîkat; tasavvuf ıstılahında ise “ahiret hayatını kazanmak için dünya ile olan gereksiz ilişkiyi kesmek rûhî ve nefsî kuvvetler karşısında kişinin kendini disipline edebilmesi için çeşitli metodları bulunan husûsî müesseselere” denmektedir.²⁸

XVIII. yüzyıl tarikatlarından olan celvetiyye, tasavvuf kültüründe başlangıçta bir meşrep ve makam ifade eden “جلا/celâ” ve “جلو/celeve” kelimelerinden türemiş olup “yerini, yurdunu terketmek” manasına geldiği gibi “paslı olan ayna ve kılıç gibi şeyleri parlatmak” gibi anlamlar da ifade eder.²⁹

Tasavvuf ıstılahında, celvet, “tarîkat ehlinin benliğinden arınarak Allah Tealâ’nın sıfatları ile bezenmiş olarak halvetten çıkıp fenâ-fillâh makâmında insanlar arasına karışıp, hizmet ehli olmak”³⁰ anlamına gelen bir terimdir.

“Her şey zıttı ile kaimdir” esası üzerinden hareket edersek; halvet ve celvet kelimeleri birbirine zıt iki tasavvufî terim olduğunu belirtebiliriz. Şöyle ki, sâlikin belirli mertebeye ulaşması ve bazı vasıflarla bezenebilmesi için dünyevî işlerden kendisini tamamen inzivaya çekmesi halvet, bu hâle eriştikten sonra halk arasında irşad faaliyetlerine devam etmesi ise celvettir.³¹ Celvet “Bâ heme ve bî heme = Herkesle beraber, buna rağmen yalnız” olmaktır.³²

Celvetîlik tarikatini tesis eden ilk pîrin kim olduğu hususunda görüş ayrılığı bulunmakla birlikte bu tarikatın Aziz Mahmut Hüdâyî (ö. 1038/1628) tarafından kurulduğunu, tarikat silsilesinin Hacı Bayram-ı Veli’ye (ö. 833/1429) kadar ulaştığı

²⁷ Âsım Efendi, “Tarîkat” *Tercümetü Kâmusü’l-muhît*, yy. haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014) 2: 8; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimler Sözlüğü* (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2001), 338.

²⁸ Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, 143.

²⁹ Âsım Efendi, “Celvet”, *Tercümetü Kâmusü’l-muhît*, 3: 785.

³⁰ Uudağ, *Tasavvuf Terimler Sözlüğü*, 86.

³¹ Süleyman Uludağ “Celvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7: 273.

³² Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul MÜİFAV Yayınları, 2001), 426.

kabul edilmektedir.³³ Aynı zamanda Celvetî tarîkati silsilesinde Halvetîlik, Safevîlik ve Bayrâmîliğin birleştiği iddia edilmektedir.³⁴

Tarîkatler yapıları gereği bir kısmı hafî zikri, bir kısmı da cehrî zikri seyr u sülûkleri için esas almışlardır. Silsileleri Hz. Ali (r.a) tarikiyle Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ulaşanlar cehrî zikri, Hz. Ebu Bekir (r.a.) tarikiyle ulaşanlar hâfî zikri, tarîkatları için benimsemişlerdir.³⁵

Celvetiyye tarîkatinin esasını ise cehrî olarak yapılan tevhid zikri ve manevî mücahede teşkil eder. Bu yolla tezkiye, tasfiye ve tecliyenin sağlanması amaçlanmaktadır. "Tezkiye" kişinin dünyaya karşı olan muhabbetini terkederek nefsi Allah'tan başka işlerle uğraşmaktan korumak; "tasfiye", kalbi her türlü kirden temizleyerek Rabbin nazargâhı hâline getirmektir. "Tecliye" ise, zât-ı İlâhî'nin sûfinin şahsına olan zuhûru demektir. Başka bir ifade ile, seyr u sülûk ehlinin bu âlemdeki her şeyi Allah Teâlâ'nın yansıması olarak görmesidir.³⁶

İfâ edilen ibadet ve zikrin gayesi ise, insanın AllahTeâla'nın kulu olduğunu fark ederek, O'nun rızasına erişmek için kalbî ve nefsî olgunluğa erişmektir.

Celvetiyye tarîkatında zikir hâlinde dizler üstüne kalkılır sâlik yarı-kıyam vaziyetinde durarak zikrini icra eder. Bu vaziyette yapılan zikre "nısf-ı kıyâm" başka bir ifade ile "hızır kıyâmı" denilir.³⁷ Sâlike tevdi edilen "tevhid zikri" ve "esmâ zikri"leri bulunmaktadır. Bunlardan tevhid zikrinden maksat, nefis ve şeytana karşı mücadele ederken Allah'a (c.c.) yaklaşılarak marifetullahın gerçekleşmesidir. Aziz Mahmud Hüdâyî tevhid zikri hususunda "tevhid zikri ile birlikte kalbin yağının eridiğini, kararmış nefsin nura, nefsin kötü ahlakının da övülen bir ahlaka dönüştüğünü böylece kalbin tertemiz olabildiğini" açıklamaktadır.³⁸

Celvetiyye'de seyr u sülûkün bedende dört mertebesi vardır: Tabiat, nefis, rûh ve sırr. Kişi Tabiat mertebesinde azâmi derecede insanî ihtiyaçlardan olan yeme, içme ve cinsî münâsebetten tarîkatın esasî mücâhede yoluyla uzaklaşmaya çalışır. Nefis mertebesinde

³³ H. Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celveyiye Tarîkatı* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1982), 151; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, 426.

³⁴ Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 427.

³⁵ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar*, 166.

³⁶ Yılmaz, *Aziz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, 184.

³⁷ Yılmaz, *Aziz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, 222.

³⁸ Yılmaz, *Aziz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, 189.

yine mücâhede yoluyla nefis kaynaklı her türlü kötü huy ve alışkanlıklarını terketme gayretine girer ki, nefis, iyice ıslâh edilip artık kontrol altına alınabilsin. Bundan sonra sâlik önce rûh sonra sırr mertebelerine vâsıl olacaktır.³⁹

Sâlik, ruh mertebesinde rûhu ile bağlantı kurmaya başlar. Burada ilm-i ledûn sırlarına muttali olan sâlik Allah tarafından "keşf" ile mükâfatlandırılır. Oysa daha önceki tabiat ve nefis mertebelerinde, keşf hâli sâlikte temâyüz etmemiştir. Artık rûh mertebesi ile beraber mârifet ve ilâhî aşka vâsıl olan sâlik, sırr mertebesine yükselir. Bu mertebe, mahv fena ve tecellîyâtın zuhûr ettiği makamdır. Böylece anâsır-ı erbaa⁴⁰ tamamlanmış olur. Seyr u sülûkünü tamamlayan sâlik hilâfete ehil hâle gelerek mürşidi tarafından uygun görülen yerlere gönderilmek üzere halife tayin edilmekteydi.⁴¹

İnsanlar sıkıntılarında uzaklaşıp huzur bulmak ve manevi alanda terakki etmek için tekkelere rağbet göstermekteydiler. Nitekim XVIII. yüzyılda Aziz Mahmud Hüdâyî ile İstanbul'da gerek devlet erkanının gerekse halkın en çok teveccühünü kazanan Celvetiyye tarîkatinin, Balkanlar ve Bursa'da da yaygın faaliyetler gösteren tekkeleri mevcuttu. Balkanlarda meşayih olarak Filibeli İsmail Efendi, Saçlı İbrahim Efendi ve Atpazârî Osman Efendi emr-i bi'l ma'ruf, nehy-i ani'l münker vazifelerini icrâ etmekteydiler.⁴²

Dört ayrı kolu bulunan Celvetiyye Tarîkatının Bursa'da; Hakkıyye kolu Bursalı İsmâil Hakkı, İstanbul'da; Selâmiyye kolu Selâmi Ali Efendi, Fenâiyye kolu Kütahyalı Ali Fenâi Efendi, Hâşimiyye kolu ise M. Hâşim Baba meşâyihliğinde halkın irşad edilmesi faaliyetlerinde fevkalâde mühim vazife üstlenmiştir.⁴³

Tarîkatın İstanbul'daki merkez tekkesi, Üsküdar semtinde Aziz Mahmud Hüdâî'nin türbesinin de bulunduğu âsîtânedir. Şeyh Yâkub Afvî de onbeşinci postnişin olarak burada bulunmuştur.

³⁹ Yılmaz, *Aziz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkati*, 196.

⁴⁰ Bkz., H. Bekir Karlığa, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 3: 148-151: Anâsır-ı erbaa: yeni bir madde teşkil etmek üzere eski şeklini bırakıp bozulan unsurlar dört tanedir. Bunlar, toprak, su, hava ve ateştir.

⁴¹ Yılmaz, *Aziz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkati*, 220.

⁴² Yılmaz, *Aziz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkati*, 235.

⁴³ Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 441-491.

1.1.2. Hayatı

Müellifimiz Şeyh Yâkub Afvî'nin hayatına dair kaynaklarda yaptığımız taramalarda sınırlı miktarda bilgiye ulaşabildik. Ramazan Muslu'nun “*Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*” adlı eserinde, müellifin intisablı bulunduğu Celvetiyye Tarîkatı ile ilgili bilgilerin yanında Afvî'nin hayatı ve eserlerinden de bahsedilmektedir. Ayrıca Ahmet Ateşyürek'in Yâkub Afvî ve eserleri hakkında basılmamış yüksek lisans tezi de konu ile ilgili yapılan çalışmalar arasındadır.

Tam adı Şeyh Yâkub (Afvî) b. Şeyh Mustafa Fenâî el-Amâsî (el Üsküdârî) er-Rûmî el-Hanefî el-Celvetî'dir.⁴⁴ Afvî'nin babası Selâmi şeyhlerinden Fenâyî Mustafa Efendi (ö. 1115/1703-03)'dir. Mustafa Efendi tasavvuf ile ilgilenmediği yıllarda Yeniçeri Ocağında yirminci bölükte ilk olarak karakollukçu, daha sonra aşçı, kilerci ve odabaşı görevlerinde bulunmuştur. Odabaşılık yaptığı için “*Odabaşı Şeyhi*” olarak tanınmaktadır. Âbid, zâhid bir şair mürşittir.⁴⁵ Üsküdarlı Şeyh Selâmî Ali Efendi (ö. 1104/1692) tarafından kendisine irşad izni verildikten sonra Yahya Efendi Türbesi yakınlarında bir tekke bina edip halifelik görevini îfa etmiştir.⁴⁶ “Şîr-i Hudâ”⁴⁷ terkinin işaretine göre 1115/1703 yılında vefat etmiş ve yaptırdığı caminin haziresine gömülmüştür. Yâkub Afvî'nin annesi Şeyh Yahya Efendi'nin kızı Emetullah hanımdır.⁴⁸

“Dâmat” ve “Uzvî” lâkablari⁴⁹ ile tanınan Şeyh Afvî Efendi, İstanbul Topkapı'da dünyaya gelmiştir. Celvetî Tarîkatı, Hüdâyî Âsitânesi postnişlerinden olması hasebiyle “Celveti”, tarîkatının Selâmiyye kolundan olması dolayısıyla da “es-Selâmiyye” lâkabıyla tanınmaktadır. Ayrıca cuma günleri İstanbul camilerinde verdiği vaazlarda duygulanıp ağlamasından dolayı “Afvî” adıyla ün yapmıştır.⁵⁰

⁴⁴ Yâkub Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf*, Köprülü Yazma Eser Ktp., Hafız Ahmed Paşa No. 19, vr. 132a, İstanbul; İshak Doğan, *Osmanlı Müfessirleri*, (İstanbul: İz yayıncılık, 2011), 222.

⁴⁵ Mehmet Tâhir Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I: 201; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (XVII. Yüzyıl)*, 475.

⁴⁶ Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar nr. 2307-2309, III, 20.

⁴⁷ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 140.

⁴⁸ Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 475.

⁴⁹ Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 475.

⁵⁰ Doğan, *Osmanlı Müfessirleri*, 222.

Afvî Efendi, 1149/1736 yılında İstanbul’da ahirete irtihal etmiş ve İnâdiye’de Karaca Ahmet mezarlığında vâlidesinin yanına defnedilmiştir. Müellifimizin 15661 numaralı kabir şahidesinde şu kitâbe bulunmaktadır:

Celvetî Mahmud Efendi’ye halîfe idi bu

Lezzet-i dünyâda kat ‘â eylemezdi ârzû

Giceler kâim, günü savm üzre geçdi nice yıl

Hak budur kim râh-ı takvâda iderdi cüst ü cû

Mürt-i rûhu Cennet-i fırdevs içinde ola şâd

Sebz-i bâğ-ı gülşen-i Adn ide dâim sû-be-sû

Bir elif kâmet gidüb fevtinde târihin didi

Kutb-i Hak Ya ‘kûb Efendi bezm [?] itdi Hakk’a Hû/

*Sene 1149 fî Ramazan.*⁵¹

1.1.3. Şeyh Yâkub Afvî’nin İlmî Kişiliği ve Eserleri

Bu bölümde, Yâkub Afvî’nin ilmi şahsiyeti ile onun fikir dünyasını yansıtan kıymetli eserleri hakkında kısa bilgiler verilecektir.

1.1.3.1. İlmî Kişiliği

Hanefî müellifi olduğu için kendisine “el-Hanefî”⁵² denilen Afvî, ilk ilmî tahsilini Celvetî şeyhlerinden olan babası ve zamanının âlimlerinden büyük bir titizlikle aldığı bilinmektedir. Müellifimiz, Bilecikli Hüdâi Tekkesi Şeyhi Osman Efendi ile tanıştıktan sonra tarîkata girmiş ve tasavvuf yolunda manevî terbiye almıştır. Daha sonra Üsküdar Yeni Valide Sultan Camii ve Şeyhzâde Camilerinde vaaz ve nasihatlerle halkı irşad etmeye bir süre devam etmiş, ardından Üsküdar semtindeki dergâhında hizmetini

⁵¹Adalet Çakır, “Bir Hüdâyî Şârihi Olarak Yâkûb Afvî Efendi ve Lem‘a-i Nûrâniyyesi,” *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34, (2016): 45-114.

⁵² Ömer Rıza Kehhâle, *Mu‘cemü’l müellifin* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ts. yay.), 4: 252.

sürdürmüştür. Şeyhinin vefâtı ile de Hüdâyî Âsîtânesî'nde onbeşinci postnişin olarak vazife almıştır.⁵³

Sûfî Yâkub Afvî'nin eserlerine bakıldığında fıkıh, hadis, tefsîr ve tasavvuf alanında iyi bir eğitim aldığını, özellikle tefsîr risâlesinde yararlandığı kaynaklar göz önüne alındığında, iyi derecede Arapça'ya vâkıf olduğunu söyleyebiliriz.

Netice itibariyle Vaiz Yâkub Afvî, imkanları ölçüsünde ilmî tahsilini tamamlamış, toplumun sahih bilgiye ulaşması adına hizmet içerikli vaaz ve irşad faaliyetlerinde bulunmuş ve kıymetli eserler kaleme almıştır.

1.1.3.2. Eserleri

1.1.3.2.1. Tefsîre Dair Eseri

1- *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûret-i Yûsuf* müellifin en iyi korunmuş eseridir. Eser hakkında geniş açıklama daha sonra yapılacaktır.

1.1.3.2.2. Fıkha Dair Eseri

2- *Hülâsatü'l-beyân fî mezhebi'n-Nu'mân* Afvî'nin Ebû Hanîfe'nin menkîbeleri ve mezhebinin bazı fikhî görüşlerine yer verdiği eserdir. Dili Arapçadır.⁵⁴

3- *el-Mefâtîh* Begavî'nin (ö. 516/1122) Hadis Tarihinde önemli yere sahip *Mesâbîhu's-sünne* adlı eseri üzerine yazdığı şerhtir. Arapçadır.⁵⁵

1.1.3.2.3. Tasavvufa Dair Eserleri

4- *el-Vesîletü'l-uzmâ li Hazreti'n-Nebiyyi'l-Müctebâ*⁵⁶ Rasûlullah (s.a.s.) Efendimizin hayatına ait bilgilerin aktarıldığı ve Peygambere salavat getirmenin öneminin anlatıldığı eserdir. Arapçadır.⁵⁷

⁵³ Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i tevârih*, haz. F. Ç. Derin-Vahid Çabuk (İstanbul 1985), II: 200; Süleyman Ateş, *İşâri Tefsîr Okulu* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1974), 248; İshak Doğan, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 222.

⁵⁴ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 202; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 4: 252; Hacı Selim Ağa Ktp, Hüdâyî, nr. 392.

⁵⁵ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 202.

⁵⁶ Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, 746.

⁵⁷ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 202;

5- *el-Hâkkatü ale't-tecelliyât*⁵⁸ Abdülganî b. İsmâil Nablusî'nin (ö. 1143/1731) Aziz Mahmut Hüdâyî Hazretlerinin *Tecelliyât*'ı üzerine yazdığı *Lem'ân-ül-berk-in-necdî şerh-u tecelliyât-ı Mahmûd Efendi* adlı eserinin mukaddimesine müellifin yaptığı zeyillerdir. Bu eserin Selimağa Kütüphanesi Hüdâî koleksiyonuna ait katalogda kayıtlı *Lem'a-i Nuraniye fî Şerhi Kelimat-ı Hüdaiye* ile aynı eser olduğu düşünülmektedir. Bursalı Mehmet Tâhir de Afvî'nin zikredilen eserinin Hüdâyî Âsitânesi kütüphanesinde olduğunu doğrulamaktadır. Osmanlıcadır.⁵⁹

6- *Hediyetü's-sâlikîn*⁶⁰ Müellif, mensubu olduğu Celvetî tarîkatı hakkında geniş açıklamalarda bulunup, usûl ve adâbını sistematik şekilde anlattığı eserdir. Arapça ve Osmanlıca nüshaları vardır.⁶¹

1.1.3.2.4. Şerh Çalışması

7- *Lem'a-i Nûrâniyye fî-Şerh-i Kelimât-Hüdâiyye* Müellifin *Netîcetü't-tefâsîr fî sûret-i Yûsuf* tan sonraki zamanının en çok itibar görüp korunan eseridir.

Üç bölümden müteşekkil bir eserdir. Birinci bölümde Allah Teâlâ'nın (c.c.) insanı “bilinmeyi murad” ettiği için yarattığını açıklamaktadır. İkinci bölümde ise varlık-âlem tasavvuru üzerinde durur. Üçüncü bölüm şerh bölümüdür, Azizi Mahmud Hüdâyî'nin;

“*Ezelden aşk ile biz yâne geldik*

Muhabbet şem'ine pervâne geldik “ ile başlayan gazel-ilâhisini şerh etmiştir.⁶²

Yukarıda zikredilen eserlerin dışında *Hediyetü'l-ihvân fî't- tasavvuf*,⁶³ adlı eserden de söz edilmektedir.

1.1.3.2.5. Vaazları

8- *Hediyetü'l-vü'âz fî nehci'l-itti'âz*⁶⁴ Şeyh Efendi, vaizlere kendisinden bir hediye olmasını düşündüğü için kitaba bu adı verdiği belirtmektedir. Eseri, Hüdâyî

⁵⁸ Hacı Selim Ağa Ktp, Hüdâyî, nr. 392.

⁵⁹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 202;

⁶⁰ Hacı Selim Ağa Ktp, Hüdâyî, nr. 392.

⁶¹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin* IV, 252; Mahmut Yücer, “Şeyh Yâkûb Afvî Efendi ve Mehmed Şehâbeddîn Efendi'ye Göre Celvetî Erkânı”, *Üsküdar Sempozyumu III: Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 20-22 Mayıs 2005, 2:, 279-310.

⁶² Çakır, 63-64.

⁶³ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 4: 252; Doğan, *Osmanlı Müfessirleri*, 223.

⁶⁴ Hacı Selim Ağa Ktp, Hüdâyî, nr. 336, 623.

Tekkesi'nde vaizlik görevini ifâ ettiği yıllarda muteber hadis ve tefsîr eserlerinden istifade ederek yazmıştır. Yazma nüshası H. Selimağa Kütüphanesi Hüdâî Efendi koleksiyonundadır. Arapçadır.⁶⁵

9- *Tuhfetü'l-vu'âz fî nehci'l-ittiâz*⁶⁶ Öğütler içerir.

10- *Kenzü'l-vâizîn*⁶⁷ Müellifin çeşitli kürsülerde verdiği vaaz ve nasihatlarının bir araya toplandığı diğer bir kitabıdır. Eserde kullanılan kaynakların sayısı dikkati câlip bir şekilde fazladır. Şeyh Alâaddîn Efendi (ö. 1165/1752)⁶⁸ tarafından müellif nüshasından çoğaltılarak Nâsûhî dergâhında eğitim amaçlı uzun yıllar istifade edilmiştir. Arapçadır.⁶⁹

1.1.3.2.6. Şiirleri

11- *Dîvânçe* ve *Bir Na't* Bu eserlerin müellifin yazdığı beyitleri içerdiği söylenmektedir. Osmanlıcadır.⁷⁰

⁶⁵ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 202; Carl Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev. Neş'et Çağatay (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1954), 2: 663; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*: 4: 252; Afvî, Yâkub *Hediyyetü'l-vü'âz*, H. Selimağa Ktp., Hüdâî Efendi 336, vr. 1a-b, İstanbul.

⁶⁶ Bazı kaynaklarda ayrı bir eser olarak adı geçmekle birlikte “Hediyyetü'l-vü'âz fî nehci'l-itti 'âz” adı ile de tanınan eserinin diğer bilenen adıdır. bk. Hacı Selim Ağa Ktp, Hüdâyî, nr. 336, 623.

⁶⁷ Hacı Selim Ağa Ktp, Hüdâyî, nr. 392.

⁶⁸ Üsküdar Nâsûhî dergâhı postnişlerinden.

⁶⁹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 4: 252.

⁷⁰ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 202.

BÖLÜM 2: NETİCETÜ'T- TEFÂSİR FÎ SÛRETİ YÛSUF

2.1. Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûret-i Yûsuf'un Yazılma Sebebi

Yâkub Afvî tefsîrinin mukaddimesine hamdele ve salvele ile giriş yaptıktan sonra, Yûsuf sûresinin kıssalarının en güzelini ve en büyüğünü içerdiğini belirterek giriş yapmıştır.

Müfessirimiz yine mukaddimede, bu kıymetli çalışmayı Allah Teâla'nın arasat günü kendisi için bir hazine yapması dileğini belirterek, bu amaçla güvenilir bulduğu tefsîr âlimlerinden istifade ettiğini ve bazı nüktelerle birlikte işaretlere değindiğini belirtmiştir.⁷¹

2.2. Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûret-i Yûsuf'un Kaynakları

Hız. Peygamber (s.a.s.) ile başlayan tefsîr geleneğinin Osmanlı dönemindeki seyrini gözlemlediğimizde iki ana kaynak karşımıza çıkmaktadır. Bunların ilki, beyânî bilgi diğeri ise irfânî bilgidir.⁷² Yâkub Afvî Efendi'nin kaleme aldığı eserde Osmanlıdaki beyânî bilgi kaynaklarının temel tefsîr kaynaklarından istifade ettiğini görmekteyiz. Afvî'nin eserinin son kısmında adlarını zikrettiği kaynaklar şunlardır: Ebu'l-Leys'in (ö. 373/983) *Tefsîru'l-Uyûn*'u, Necmeddin Neseî'nin (ö. 537/1142) *et-Tefsîr fî't-Tefsîr*'i, Zemâhşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ı, ve Mahmûd b. Ebû'l-Hasan Nîsâbü'rî'nin (ö. 553/1158) *Îcâzü'l-Beyân'an Me'âni'l-Kur'ân*'ı, Fahreddîn er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *et-Tefsîrü'l-Kebîr*'i, Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-Tenzîl*'inden alıntılar ve atıflar yapılmıştır.⁷³

Afvî'nin tefsîr risâlesinde iktibas yaparken sadece müellif ismini verip, kitapların isimlerinden bahsetmediği ya da kitap ismini verip, müellif ismini vermediği kısımlar da bulunmaktadır. Bunlar; Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Begavî'nin (ö. 516/1122) *Meâlimü't-Tenzîl*, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (ö. 745/1344) *el-Bahrü'l-Muhîr* ve Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Lübâbü'n-nukûl fî Esbâbi'n-nüzûl*, Şeyhzâde Muhyiddin Kocevî'nin (ö. 950/1543) *Hâşiye alâ Envâri't-tenzîl* ve Ebüssuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) *Îrşâdü'l-Akli's-Selîm* adlı eseridir.

⁷¹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 1.

⁷² Mustafa Öztürk, *Osmanlı Tefsîr Mirası* (Ankara: Ankara Okulu, 2015), 19.

⁷³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 113.

Yine müellifin eserinde kitap ismini vermeden faydalandığını sıklıkla zikrettiği, zamanın irfânî bilgi kaynakları olarak; İbn Sirîn (ö. 110/728), Süfyân-ı Servî (ö. 150/767), İbrâhîm b. Edhem (ö. 161/778), Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Ebû Yezîd Bestâmî (ö. 234/848), Cüneydi Bağdâdî (ö. 297/909), İbn Atâ (ö. 309/922179) Ebû Ali Dekkâk (ö. 405/1015), ardından İbn Arâbî (ö. 638/1240), ve Zinnûn-ı Mısırî'yi (ö. 1105/1694) sayabiliriz.

2.3. Eser ve Müellifi Hakkında Yapılan Çalışmalar

Yâkub Afvî ve eseri *Netîcetü't-Tefâsîr* hakkında pek fazla olmamakla birlikte Türkiye'de yapılan akademik çalışmalarda, yüksek lisans düzeyinde ve makale tarzında eserler ortaya konulduğu görülmektedir.

2.3.1. Tezler

1. Ahmet Ateşyürek'in *Yakub Afvî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2003.
2. Emine Arabacı'nın *Yâkub Afvî ve Tefsîr Anlayışı: Netîcetü't Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf Bağlamında* (Yüksek Lisans Tezi), Karabük Üniversitesi, 2018.

2.3.2. Makaleler

1. Adalet Çakır'ın "Bir Hüdâyî Şârihi olarak Yâkûb Afvî Efendi ve Lem'a-i Nûrâniyyesi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34, (2016), 45-114.
2. Hür Mahmut Yücer'in "Şeyh Yakub Afvî Efendi ve Şeyh Mehmed Şehâbeddin Efendi'ye Göre Celvetî Erkânı" *Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyumu* (İstanbul: 2005), 279-311.

2.4. Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûret-i Yûsuf'un Muhtevâ ve Tavsifi

Kur'ân-ı Kerim, çoğunluğu ümmî olan bir toplumda sözlü edebiyatın zirve yaptığı dönemde yine ümmî bir peygambere inzal olmuştur. Fakat Allah'ın (c.c.) kelâm-ı kibâr'ı karşısında bütün diller susmuş O'nun (c.c.) "haydi bir benzerini getirin"⁷⁴ şeklindeki tehdîdine cevap veremez olmuşlardı.

⁷⁴ Yûnus, 10/38.

Nitekim Kur'ân-ı Kerim üzerinde yapılan incelemeler, onun özelliklerini bir bir okuyucuların idraklerine sunabilmek için yapılan çalışmalardır. Müfessirimiz Şeyh Afvî de, *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûret-i Yûsuf* ismini verdiği tefsîr risâlesinde Allah Teâlâ'nın "en güzel kıssa" olarak nitelendirdiği Yûsuf Sûresini tefsîr etmiştir.

Eserin mevcut olan müellif hattı ile matbû hattı şekil ve muhteva bakımından farklılıklar arz etmektedir. Yazma nüshada müellifin çok titiz, özenli ve okunması çok rahat nesih bir hat söz konusu olup siyah ve kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Eser 132 varaktır.⁷⁵

Eserin matbû nüshalarında karşılıklı sayfaların orta kısımlarında çerçevelenmiş bölümler vardır. Kitabın sağ taraftaki sayfanın orta kısmında Arapça olarak *Beyzâvî Tefsîri*'nden alıntılar ile âyetler tefsîr edilirken karşı sayfada aynı âyetin Ayıntâbî Mehmed Efendi'nin (ö. 1238 /1823) *Tıbyan Tefsîri*'nden Osmanlıca meâline yer verilmiştir. Sayfaların kenar kısımlarında ise Arapça olarak *Beyzâvî Tefsîri* hâşiye yazarlarından Şeyhzâde'den (ö. 950/1543-1544) ve yukarıda eserin kaynaklarında belirtilmiş olan muhtelif eserlere atıflar yapıldığı görülmektedir. Elimizde bulunan matbû nüshanın sayfaları arasına yarım sayfa boyutunda varaklar yapıştırılmış, bunlara da aynı sayfa numaraları verilmiştir. Ayrıca matbû nüshada yazma nüshaya bazı ilaveler yapılarak basım yapıldığı görülmektedir.

Şeyh Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûret-i Yûsuf'u* 1133 yılının muharrem ayında tamamlamıştır.⁷⁶ Müellifin en iyi korunmuş eseridir. Yazma ve matbû nüshaları mevcuttur. Ulaşabildiğimiz kütüphane kayıtlarındaki nüshaları şunlardır:

- 1- *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf*, Süleymaniye Ktp. Pertevniyal, nr. 93
- 2- *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf*, Süleymaniye Ktp. Tırnovalı, nr. 195.
- 3- *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf*, Süleymaniye Ktp. Mehmed Asım Bey, nr. 15.
- 4- *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf*, Süleymaniye Ktp. Fatih, nr. 216.
- 5- *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf*, Süleymaniye Ktp. Murad Buhari, nr. 44.
- 6- *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf*, Süleymaniye Ktp. Pertevniyal, nr. 92.

⁷⁵ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 19.

⁷⁶ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, Köprülü Yazma Eser Ktp. Hafız Ahmed Paşa, vr. 132a, İstanbul.

7- *Netîcetü't-Tefâsîr*, Süleymaniye Ktp. Mehmed Efendi, nr. 8.

8- *Netîcetü't-Tefâsîr*, Süleymaniye Ktp. Atıf Efendi Eki, nr. 1329.

9- *Tefsîru Sûreti Yûsuf*, Süleymaniye Ktp. Tırnovalı, nr. 207.

10- *Tefsîru Sûreti Yûsuf*, Köprülü, Ktp. Ahmed Paşa, (Müstensih müellif hattı) nr. 19/1.

11- *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf*, Edirne Selimiye Ktp. Selimiye. nr. 3111.

12- *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf*, Süleymaniye Ktp. H. Hayri-Abd.Efendi, nr. 216.

13- *Tefsîru Âyet*, Süleymaniye Ktp. A. Tekelioğlu. nr. 786.

Bunların dışında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi demirbaş 00799/003145 numara da bir nüshası, İlmî Araştırmalar Çilehane Derneği Kütüphanesi demirbaş 17599 numarada ve şahıs maliki olarak mevcuttur.

2.5.Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûret-i Yûsuf'un Tefsir Usûlü Açısından Değerlendirilmesi

2.5.1. Rivâyet Açısından

2.5.1.1. Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsîri

Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerim, âlemlerin Rabbi Allah Teâlâ tarafından,⁷⁷ insanlara bir hidâyet ve şifa kaynağı olarak inzal olmuştur.⁷⁸ Aynı zamanda Kur'ân-ı Kerim, ilk muhatabı olan Arapların anlaması için onların dili olan, açık bir Arapça ile gönderilmiştir.⁷⁹ Nitekim Allah (c.c) tarafından, “Sonra onu açıklamak yine bize düşer”⁸⁰ buyrularak Kur'ân'ın bir kısım âyetlerinin diğer bir kısmını tefsîr ettiğine işaret edilmiştir.⁸¹ Allah Teâlâ mücmel durumdaki âyetleri mübeyyin başka bir âyetle tefsîr ederek, bir yerde mutlak olarak zikrettiği âyeti başka bir yerde belirgin hale getirip, bir yerdeki genel anlamlı âyeti de başka bir yerde tahsis ederek sınırlandırdığını

⁷⁷ Bkz. es-Secde, 32/2; el-Vakıa, 56/80.

⁷⁸ Bkz. el-Fussilet, 41/44.

⁷⁹ Bkz. en-Nahl, 16/104; Şuarâ, 26/195.

⁸⁰ Bkz. el-Kıyâmet, 75/19.

⁸¹ Muhsin Demirci, *Tefsîr Tarihi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 126.

bildirmiştir.⁸² Kısaca, Kur'ân-ı Kerim'in, bizzat kendi beyanıyla "Kur'ân'ın bir kısmı, bir kısmını"⁸³ açıklamaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'in ilk müfessiri olan Hz. Peygamber'den (s.a.s.) itibaren, Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsîri, bütün tefsîr çeşitlerinin ilk kaynağı olmuştur⁸⁴ Hz. Peygamber (s.a.s.), bazen bir hükmü belirttikten sonra yahut bir nasihatın ardından veya ashâbı için lüzumlu olan bir hususu beyan ederken, mana bakımından ilgili olduğunu düşündüğü başka bir âyeti de okuyarak zihinlerdeki bütün soruları giderirdi.

Yâkub Afvî'nin de eseri *Netîcetü't-Tefsîr*'de "Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsîr etme" metoduna sıkça başvurduğunu görmekteyiz. Şimdi müfessirin bu metodu kullanarak yorumladığı bazı âyetlere örnekler verelim:

Müfessirimiz, "يَا صَاحِبِ السِّجْنِ أَأَرْبَابٌ مُتَّفَقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ/Ey zindan arkadaşlarım!

Ayrı ayrı ilâhlar mı daha hayırlı yoksa Kahrî olan bir Allah (c.c.) mı?" (Yûsuf, 12/39) âyetinin tefsîrine önce "أَرْبَابٌ" kelimesinin açıklamasını yaparak başlamıştır. Bu kelime ile onların inandıkları Rablerin kiminin altından, kiminin gümüş ve demirden yapılmış olduğunu, bazısının daha yüce, bazısının daha aşağı kıymette olup hepsinin de zarar ve fayda vermekten aciz olduklarının altını çizdikten sonra kelâmî açıklamalarda bulunmuştur. Yapmış olduğu açıklamaları Afvî: "لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ

عَمَّا يَصِفُونَ/Eğer yerde ve gökte Allah'tan (c.c.) başka ilâhlar olsaydı, kesinlikle

ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, arş'ın Rabbi Allah (c.c.), onların nitelemelerinden uzaktır, yücedir" (el-Enbiyâ, 21/22) âyetini aktararak desteklediğini görmekteyiz. Ayrıca aynı âyet için "مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ إِذَا لَذَهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ

وَلَعَلَّا بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ/Allah (c.c.), hiçbir çocuk edinmemiştir. O'nunla

birlikte başka hiçbir ilâh yoktur. Öyle olsaydı, her ilâh kendi yarattığını alır götürür ve mutlaka birbirlerine üstün gelmeye çalışırlardı. Gaybı da görülen âlemi de bilen Allah (c.c.), onların yakıştırdığı nitelemelerden uzaktır. Onların koştukları ortaklardan çok

⁸² İbn Teymiyye, *Şerh-u Mukaddime fi Usulî't-Tefsîr*, şerh. Salih bin. Abdullah Aziz (Riyad: Dâru'l-minhâc, 2010), 10.

⁸³ Bkz. Hûd, 11/1; Fussilet, 41/3

⁸⁴ Muhammed Hüseyin ez- Zehebi, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* (Kahire: Dârü'l-hadis, 2005), 1: 27.

هَذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ/Allah (c.c.), şöyle diyecek: Bugün, doğrulara, doğruluklarının yarar sağlayacağı gündür...” (el-Maide, 5/119) âyetinden istifade ederek izahta bulunmuştur. Bu izahlarında Hz. Yûsuf’un (a.s.) kuyuya atılışı, köle olarak satılışı ve hapishaneye girişi akabinde doğruluğu ve iffeti sebebiyle kendisine ilim verilip Mısır’a aziz olduğunun bilgisi verilmektedir. Böylece müellifimiz âyette Hz. Yûsuf (a.s.) şahsında örneklediği gibi dua ile birlikte sahip olunan ilmin, izzet ve kurtuluş sebebi olduğunu vurgulamaktadır.⁸⁸

Özet olarak Şeyh Yâkub Afvî Efendi, âyetleri tefsîr ederken bazen ilk örnekte gördüğümüz gibi teyid maksatlı benzer ibareler içeren veya aynı manaya gelen âyetleri zikrederken, bazen de âyetlerdeki kapalı ifadeleri beyan etme şeklinde başka âyetlerden istifade etmiştir. Ancak âyetlerin hangi sûrede olduğuna dair açıklamanın çok az yerde zikredildiğini görmekteyiz.

2.5.1.2. Kur’ân’ın Hadisle Tefsîri

İslâmî ilimlerde “Hadis” Hz. Peygamber’in (s.a.s.) sözleri, fiilleri ve takrirleri olarak tanımlanır. Hz. Peygamber (s.a.s.) Kur’ân-ı Kerim’i beyan etme yetki ve görevinin olması⁸⁹ sebebiyle ashabı tarafından kendisine sorulan bir kısım müteşâbih lafızları ve bazı anlayamadıkları hususları muhatabının seviyesine göre cevaplandırmaktaydı.⁹⁰

Nitekim Kur’ân’ın tefsîrine dair çok sayıda hadis rivâyetleri kaynaklarda mevcuttur. Sahâbe, tâbiun ve sonraki dönemlerde de tefsîr geleneğinde aynı usûl takip edilmiştir. Çalışmamızın konusu olan Yâkub Afvî de bunlardan biridir. Şimdi ilgili hadislerden verilen örneklerden bazılarını görelim:

Müellif Afvî, “وَرَأَوْنَاهُ الَّذِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَعَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ”
مَثْوَايَ/Evinde bulunduğu kadın (gönlünü ona kaptırıp) ondan arzuladığı şeyi elde etmek istedi ve kapıları kilitleyerek, ‘Haydi gelsene!’ dedi. O ise, ‘Allah’a (c.c.) sığınırım, çünkü o (kocan) benim efendimdir, bana iyi baktı. Şüphesiz zalimler kurtuluşa eremezler’ dedi” (Yûsuf, 12/23) âyetini yorumlarken niyetin iki türlü olduğunu belirtir. Ardından Züleyha’nın niyetinin kişinin kendi istek ve arzusuyla

⁸⁸ Afvî, *Netîcetü’l-Tefsîr*, 71.

⁸⁹ Bkz. en-Nahl, 16/44-64.

⁹⁰ Demirci, *Tefsîr Tarihi*, 61.

ortaya koyduğu niyet olduğunu söyler. Hz. Yûsuf'un (a.s.) niyetini ise “وَهُمْ بِمَا لَوْلاَ أَنْ ...” (Yûsuf, 12/24) âyetinde de belirtildiği gibi gayri ihtiyari içinden geçen, nefsânî his olarak izah ettikten sonra “Allah Teâla buyurdu ki: Kulum güzel bir amel etmenin sözünü ederse ben yapamadığı halde ona sevap yazarım. Eğer yaparsa o amelin on katı sevap yazarım. Ve yine kulum bir günah işlemeyi aklından geçirirse işlemediği sürece ona günah yazmam. Şayet o günahı işlerse o kişiye bir günah yazarım”⁹¹ hadisiyle istişhad etmiştir.⁹²

Yâkub Afvî, “نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ”/Biz bu Kur’ân-ı Kerim’i vahyederek, sana en güzel kıssaları anlatıyoruz. Oysa daha önce sen bunlardan habersizdin” (Yûsuf, 12/3) meâlindeki âyetin tefsîrinde ise âyetin ne anlama geldiği ile ilgili olarak “Hz. Peygamber’e (s.a.s.) sahâbiler sordu: Niçin Allah (c.c.) Bu kıssaya, kıssaların en güzeli adını vermiş? Peygamber Efendimiz (s.a.s.) de: “Çünkü haber veren söz bakımından söz söyleyenlerin en güzeli, kendisi hakkında haber verilen de yüz bakımından insanların en güzeliydi”⁹³ hadisini zikrederek “güzel” kavramının insandaki iki farklı yönüne dikkat çekerek “ahsenel kasas” kavramını açıklığa kavuşturmuştur. Hadisi şerifin devamında da Allah Teâla’nın kendisini Kalem sûresi 68. âyetinde “muhabbâk ki sen büyük bir ahlâk üzeresin” diyerek tanıttığını ilave ederek “güzel” kavramının kendisindeki, tezâhürüne dikkat çekmiştir.⁹⁴

Ayrıca müellifin, bazen bir âyeti yorumlarken peş peşe çok sayıda hadisten istifade ettiğini de görmekteyiz. “قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَى إِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُبِينٌ”/Babası, şöyle dedi: Yavrucuğum! Rüyânı kardeşlerine anlatma. Yoksa, sana tuzak kurarlar. Çünkü şeytan, insanın apaçık düşmanıdır” (Yûsuf, 12/15) âyeti, rüyâ ve mahiyeti, rüyâların yorumu, rüyâların kişi üzerindeki psikolojik etkisi, manevi boyutu gibi kapsamlı konuyu içerdiği için Hz. Peygamberden (s.a.s.) yedi tane hadisi şerifi naklederek rüyâyı dair geniş nebevi açıklamaya yer vermiştir.

⁹¹ Buhârî, “Rikâk” 31; Müslim, “Îmân” 204.

⁹² Afvî, *Netîcetü’l-Tefâsîr*, 40.

⁹³ Muhammed b. Bestam el-Huşabi, *Arâisü’l-Kur’ân* (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1971), 359.

⁹⁴ Afvî, *Netîcetü’l-Tefâsîr*, 15.

Afvî ilk olarak, “Sizden biriniz sâlih bir rüyâ gördüğünde bu rüyâyı ancak kendisine nasihat edeceğini bildiği kimseye anlatsın”⁹⁵ hadisini konu almıştır. Çünkü sâlih kimse rüyâ hakkında olumlu yorum yapacaktır. Rüyânın yorumlandığı gibi vücud bulma olasılığı bulunduğundan tâbir ilminde mümeyyiz veya dürüst nasihatlerde bulunabilecek kimselere anlatılması isabetli olandır. Cahil kimselere veya düşmana anlatılması uygun görülmemiştir.⁹⁶

Müfessirimiz ikinci olarak, “Mü'minin rüyâsı, nübüvvetin kırk altı cüzünden bir cüzdür”⁹⁷ rivâyetini nakletmektedir. Afvî bu hadis ile Hz. Âdem'in (a.s.) cennette yaratıldığı zaman rüyâsında Hz. Havva validemizi görüp uyandığında hemen onu yanı başında oturur bulması ile Efendimiz'in (s.a.s.) de gördüğü rüyâların aynen vuku bulmasını nübüvvetin bir parçası olduğunu belirtmektedir.⁹⁸

Yâkub Afvî üçüncü olarak zikrettiği “Bir rüyâ, anlatılmadığı müddetçe bir kuşun ayağında (takılı vaziyette) durur. Anlatılacak olursa hemen düşer”⁹⁹ hadisi ile rüyânın tabir edildiği şekilde gerçekleşeceğini işaret etmektedir.¹⁰⁰

Müellif Afvî, “Yalandan rüyâ gördüğünü söyleyen kimse, kıyamet günü iki arpa tanesini birbirine bağlamakla mükellef olacak, fakat asla onları birbirine bağlayamayacaktır”¹⁰¹ hadisini dördüncü rivâyet olarak aktarır. Afvî bu hadisin bağlamında görmediği rüyâyı gördüm diye yalan söyleyerek aktaran kimsenin, kendi gözlerine iftira atmış olacağını ve cennetin kokusundan bile mahrum kalacağını belirtir.¹⁰²

Beşinci rivâyet olarak müfessir, “Sizden biriniz rüyâsında hoşlanmadığı bir şey gördüğünde, uyanınca: Şu rüyâmın şerrinden ve o rüyâda gördüğüm dinim ve dünyamla ilgili hoşlanmadığım şeylerin bana isabet etmesinden, Allah'ın (c.c.) meleklerinin ve resullerinin sığındığı şekilde ben de Allah'a (c.c.) sığınırım desin”¹⁰³ hadisini

⁹⁵ Buhârî, “Ta'bir” 3.

⁹⁶ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 8.

⁹⁷ Buhârî, “Ta'bir” 26; Müslim, “Rüyâ” 8, 2263.

⁹⁸ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 8.

⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, 4/1, 11.

¹⁰⁰ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 8.

¹⁰¹ Buhârî, “Ta'bir” 45.

¹⁰² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 8.

¹⁰³ Buhârî, “Ta'bir” 3, 46.

aktarmaktadır. Afvî bu hadisi şerif ile kötü rüyânın anlatılmamasını, bir sır gibi saklanması gerektiğinin ümmete tavsiye olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁴

Afvî Efendi altıncı hadis olarak “Sizden biriniz hoşlanmadığı bir rüyâ görünce, sol tarafına üç defa tükürsün; şeytanın şerrinden de üç defa Allah’a (c.c.) sığınsın; yattığı tarafından da öbür yanına dönsün”¹⁰⁵ rivâyetine yer vererek nebevî uyarıyı da bu şekilde hatırlatmaktadır.

Afvî son olarak ise sâdık rüyâ görebilmek için Efendimiz’den (s.a.s.) gelen şu rivâyet ile nasihatte bulunur: “Kim rüyâsının yalan olmamasını isterse doğru konuşsun, yalandan gıybet ve koğuculuktan uzak dursun. Rüyâsı en doğru olanınız sözü en doğru olanınızdır”¹⁰⁶.

Afvî, bu şekilde çok miktarda hadis naklederek sûrenin odak noktasını oluşturan rüyâ konusunu teferruatlı bir şekilde izah etmiştir.¹⁰⁷

Görüldüğü üzere müellifimiz hadislerle Kur’ân’ı tefsîr etme usûlüne son derece önem vermiş, kimi zaman âyetleri parça parça açıklarken kimi zaman da âyetin tamamını veya bir bölümünü açıklar mahiyette çok sayıda hadis nakletmiştir.

Şimdi de âyetlerin tefsîrinde yer verilen bu hadisleri râvileri açısından değerlendirelim:

2.5.1.2.1. Hadisi İlk Râvisini ve Kaynağını Zikretmesi Bakımından

Müfessirimiz Şeyh Efendi, eserinde kullandığı hadislerin kaynaklarını çoğunlukla belirtmemiş çok az sayıda ki hadisler için Buhârî¹⁰⁸, Tirmizî¹⁰⁹ ve İbn Mâce’nin¹¹⁰ adını vererek kaynak belirtmiştir. Bizim yaptığımız kaynak araştırmalarında ise bir kısım hadislerin sahih hadis kaynaklarından alındığını, bir kısmının ise halk arasında hadis olarak kabul edilen ve vaaz kitaplarında geçen rivâyetlerden müteşekkil olduğunu gördük. Afvî, İmam Gazzâlî’nin *İhyâ’u Ulûm’iddin* adlı eserindeki asıl kaynakları belirtilmeyen hadisleri de eserine dahil etmekte bir sakınca görmemiştir.

¹⁰⁴ Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, 9.

¹⁰⁵ Buhârî, “Ta’bir” 4.

¹⁰⁶ Müslim, “Rüyâ” 6.

¹⁰⁷ Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, 8-9.

¹⁰⁸ Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, 26.

¹⁰⁹ Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, 9.

¹¹⁰ Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, 5.

Aynı şekilde müfessirin yer verdiği hadislerin senetlerini de zikretmediği görülmüştür. Eserde rivâyetlerine yer verilen sahâbi raviler ise İbn Mes'ûd, Ebû Hüreyre, Enes b. Malik, Cabir b. Abdullah ve Ebû Seleme'dir. Aşağıda sözünü ettiğimiz niteliklere sahip hadislere bazı örnekler verilecektir.

Meselâ, “ فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَاجْمَعُوا أَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غِيَابَةِ الْجَبِّ وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ هَذَا وَهُمْ لَا ”

Yûsuf'u götürüp kuyunun dibine bırakmaya karar verdikleri zaman biz de ona, 'Andolsun, (senin Yûsuf olduğunun) farkında değillerken onların bu işlerini sen kendilerine haber vereceksin' diye vahyettik" (Yûsuf, 12/15) âyetini tefsîr ederken İbn Mes'ud'dan rivâyet edilen şu hadisi şerife yer vermektedir: “Üç şey vardır ki o kime verildiyse dünya ve ahiretin hayrını kazanmış demektir. Kadere razı olma, belaya karşı sabretme, rahatlık anında dua etmedir”.¹¹¹ Böylece Yâkub Afvî, Hz. Yûsuf'un (a.s.) başına gelen sıkıntıların kendisine Rabbinin kelâmıyla şereflenmeyi nasip ettiğini ve diğer Allah dostlarının da başlarına gelen belalara sabrettikleri taktirde Allah Teâlâ tarafından nimetlendirileceklerini bildirmektedir.¹¹²

Yine üzerinde çalıştığımız risalede müellif “ أَفَأَمِنُوا أَنْ تَأْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِّنْ عَذَابِ اللَّهِ أَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ ”

Yoksa Allah Teâlâ tarafından kendilerini kuşatacak bir azabın gelmeyeceğinden veya onlar farkında olmadan kıyametin ansızın gelip çatmayacağından emin mi oldular?" (Yûsuf, 12/107) âyetinin tefsîrini yaparken kıyamet günü yapılan her amel için hesap verileceğini hiç kimsenin amellerine güvenip durumundan emin olamayacağını belirtmek için önce Ebû Hüreyre'den rivâyetle şu hadisi şerifi nakleder; “Rasulullah (s.a.s.) Efendimiz bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyururlar: “Kıyamet gününde insanlardan ilk olarak suale çekilecek olan üç kişiden birisi ilim öğrenmiş ve öğretmiş, Kur'ân okumuş bir kimsedir. Cenâb-ı Hak ona da lütuf ve ihsanları sayar, o da bu nimetleri itiraf eder.

—Bu nimetlere mukabil ne yaptın?

—Senin rızan uğrunda ilim öğrendim ve öğrettim, Kur'ân okudum.

¹¹¹ Ebû'l Leys es-Semerkandi, *Tenbîhu'l-Gâfilîn* (Kahire: Matbaatül İlmiyye, trs), 84; Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 26.

¹¹² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 26.

—Hayır, yalan söylüyorsun!

İlmi, sana âlim desinler diye öğrendin. Kur’ân-ı Kerim’i de sana ne güzel okuyor desinler diye okudun. Nitekim bu söz de söylenmiştir. Sonra verilen emir üzerine ateşe atılır.

İkincisi de Allah-u Teâlâ’nın kendisine geniş çapta zenginlik verdiği ve her türlü servetten ihsan ettiği bir kimsedir. Huzur-u İlahi’ye getirilince, Cenâb-ı Hak ihsanlarını ona da ayrı ayrı anlatır. O da onları itiraf eder.

—Bütün bunlara mukabil ne yaptın?

—Yâ Rabbi! Servetimi sırf senin uğrunda, sevdiğin işlerde harcadım.

—Hayır, yalan söylüyorsun!

Sana cömert desinler diye bunları yaptın. Bu söz de söylenmiştir. Sonra o da emir üzerine ateşe atılır.

Üçüncüsü ise, şehit edilen kimse olacaktır.

Huzur-u İlahiye getirildiğinde Cenâb-ı Allah (c.c.) ona ihsan ettiği nimetlerini bir bir sayar, o da bu nimetleri ikrar eder.

—Bu nimetlere mukabil ne yaptın?

—Senin rızan uğrunda savaştım ve şehit düştüm.

—Hayır, yalan söylüyorsun!

Sana cesur desinler diye savaştın, nitekim bu söz de söylenmiştir. Sonra verilen emir üzerine cehenneme atılır”.¹¹³ Müellif bu hadisi naklettikten sonra “Kim yalnız dünya hayatını ve onun ziynetini isterse, biz onlara yaptıklarının karşılığını orada tastamam öderiz. Orada onlar bir eksikliğe uğratılmazlar. İşte onlar, kendileri için âhirette ateşten başka bir şey olmayan kimselerdir. Dünyada yaptıkları şeyler, orada boşa gitmiştir.

¹¹³ Müslim, “Riyâ” 1621.

Zaten bütün yapmakta oldukları da boş şeylerdir”¹¹⁴ âyetlerini Peygamber Efendimiz’in (s.a.s.) okuduğunu belirtmektedir.¹¹⁵

Eserinde hadislerle âyetleri yorumlamaya önem veren Afvî, hadis nakillerinin öncesinde “Nebî Aleyhisselâm buyurdu ki”, “Rasûlullah buyurdu ki”, “Aleyhisselâm buyurdu ki” ifadelerini kullanmakla yetinmiştir.

Müellifin naklettiği bu tür girizgâhlı hadislere şu örnekleri verebiliriz: “Rasûlullah (sav) buyurdu: Allah Teâlâ’nın yüz rahmeti vardır. Bu rahmetten bir tanesi insan ve cinler, kuşlar, koyunlar ve sürüngenler arasına indirdi. Onunla birbirlerine merhamet ederler. Diğer doksan dokuz merhametiyle kullarına kıyamet günü merhamet edecektir”¹¹⁶ hadisini naklederek nasıl Allah Teâlâ rahmetinin eseri olarak yeryüzüne sadece bir miktar nimetinden indirip merhamet nimetinin çoğunu ahirete saklıyorsa, Yûsuf (a.s.) da toplanan zâhirenin bir kısmını kullanıma açıp çoğunluğunu, daha çok ihtiyaç duyulacak olan kıtlık zamanlarına sakladığı şeklinde izah yapmaktadır.¹¹⁷

Yine müfessirimiz, “...فَصَبَّرَ جَبِيلًا/Yâkub dedi ki: ‘Hayır! Nefisleriniz sizi aldatıp böyle bir işe sürükledi. Artık bana düşen, güzel bir sabırdır’...” (Yûsuf,12/18) âyeti için, Hz. Yâkub’un (a.s.) evlatları arasında sevgi adaletsizliği yaptığını îma ederek, bunun karşılığı olarak da ayrılık acısını tattığı görüşünü savunmaktadır. Afvî Efendi, bu görüşünü teyid amaçlı “Nebî (a.s.) buyurdu ki” diye başladığı “Allah (c.c.) bir kulunu sevdiği zaman günahlarının cezasını hemen çeksin diye acele eder”¹¹⁸ hadisini bu noktada zikretmiş olmakla, biz hem onun yorumunun dayandığı delili hem de hadislerden istifade ediş şeklini görmüş olmaktadır.¹¹⁹

Yâkub Afvî’ye göre, “...قَالَ يٰيُوسُفُ لَا تَفْصُصْ رُءْيَاكَ...” Babası, şöyle dedi: ‘Yavrucuğum! Rüyanı kardeşlerine anlatma’...” (Yûsuf, 12/5) âyetinden ‘kişilerin başına gelen belâların sessiz kalmalarından değil, konuşmalarından meydana geldiğini’ anlamalıyız. Eğer bu konuşma kişinin üzerindeki nimetleri başkalarına zâhir etme şeklinde olursa, diğerlerinin kıskançlık duygularını kendine çekebileceğini, dolayısıyla zarar görme

¹¹⁴ Bkz. Hûd Sûresi, 11/15-16.

¹¹⁵ Afvî, *Netîcetü’l-Tefâsîr*, 107.

¹¹⁶ Buhârî, Rikak,19; Müslim, Tevbe, 18-21; Afvî, *Netîcetü’l-Tefâsîr*, 71.

¹¹⁷ Afvî, *Netîcetü’l-Tefâsîr*, 71.

¹¹⁸ İmam Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi’d-dîn*, terc. Ahmet Sertoğlu (İstanbul: Bedir yayınevi, 2002), 4: 243.

¹¹⁹ Afvî, *Netîcetü’l-Tefâsîr*, 26.

ihtimalinin çok yüksek olduğunu ifade etmektedir. Hatta kıyamet gününde hiçbir kimsenin, susmasından dolayı hesaba çekilmeyeceğini de belirten Afvî, “Aleyhisselâm buyurdu ki” diye başlayıp “Susan kimse kurtulmuştur”¹²⁰ hadisi şerifini nakletmektedir.¹²¹

Netice olarak, verilen örneklerde de görüldüğü üzere müfessirimiz âyetleri yorumlarken kaynak ve ilk râviyi belirtmemekle birlikte, hadislerden azâmi ölçüde faydalanmaya önem vermiştir.

2.5.1.2.2. Hadislerin Sıhhat Derecelerini Belirtmesi Bakımından

Müfessirimizin, “...وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَنْ نَفْسِهِ قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا...” Şehirde birtakım kadınlar, ‘Aziz’in karısı, (hizmetçisi olan) delikanlısından murad almak istemiş. Ona olan aşkı yüreğine işlemiş’...” (Yûsuf, 12/30) âyetini yorumlarken, dikkati câlip yorumlar yaptığını görmekteyiz. Afvî şeytanın Hz. Adem’i (a.s.) Hz. Havva vasıtasıyla kandırdığını, Hz. Ali’nin (r.a.) de “kadınlar şeytandan yaratılmıştır”¹²² dediğini belirttikten sonra “Nebî Mustafa (a.s.) şöyle buyurdu ki: Kadınlar şeytanın ağlarıdır” ifadesini nakletmektedir.¹²³

Yaptığımız çalışmalar neticesinde müellifin, hadislerin sıhhat dereceleri hakkında hiçbir bilgiye yer vermemiş, hatta sıhhat açısından problem teşkil edebilecek hadislerden ve sahâbe sözlerinden az da olsa eserine almaktan kaçınmadığı görülmüştür. Sıhhat açısından sıkıntı olabileceğini düşündüğümüz yukarıdaki rivâyete kaynak taraması yapıldığında ise sadece hadis kaynaklarından Keşfül Hafa no: 2802 da rastlanılmıştır.

2.5.1.3. Kur’ân’ın Sahâbe Sözüyle Tefsîri

Yirmi üç yıl boyunca vahye canlı şahitlik eden sahâbe neslini, âyetlerin indiği sosyal hayatta yaşayıp olaylara bizzat tanıklık etmeleri diğer nesillere üstün kılmıştır. Öyle ki onların bu imanî üstünlüğünü Kur’ân-ı Kerim şöyle belirtmektedir: “Öne geçen ilk muhacirler ve (onlara yardımcı olan) ensar ile onlara güzellekle tabi olanlar var ya, işte

¹²⁰ Tirmîzi, 4/660.

¹²¹ Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, 11.

¹²² Bu rivâyetin de “Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratıp o ikisinden birçok erkekler ve kadınlar türeten Rabbinize karşı gelmekten sakının” (en-Nisa, 4/1) âyetine muhalefettir.

Aslının olması mümkün değildir.

¹²³ Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, 44.

Allah (c.c.) onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan (c.c.) razı olmuşlardır. Allah (c.c.) onlara, içinde ebedî kalacakları, altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu, büyük kurtuluştur” (et-Tevbe, 9/100).

Bu ve benzeri âyetler ve Hz. Peygamber Efendimiz'e (s.a.s.) ait hadislerdeki sahâbenin faziletine dair ifadeler, hakkında âyet ve hadisin bulunmadığı konulardaki sahâbe sözlerinin âlimlerimiz tarafından hüccet kabul edilmesine olanak sağlamıştır.¹²⁴

Tefsîr usûlünde Kur'ân-ı Kerîm'in önce Kur'ân'la daha sonra hadisle tefsîr edilmesine ilave olarak sahâbilerin sözleri ile de tefsîr edilmesi, rivâyet tefsîr metodunda önemli bir yer tutmaktadır.¹²⁵

Nitekim, müfessirimizin de Yûsuf sûresini tefsîr ederken, sahâbe sözlerine çokça yer verdiğini görmekteyiz. Eserde rivâyetlerine yer verilen sahâbiler Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), Hz. Ömer (ö. 23/644), Hz. Abdullah b. Mes'ûd (ö. 34/654), Hz. Osman (ö. 35/655), Hz. Ali (ö. 40/661), Hz. Âişe (ö. 58/678), Hz. Abdullah b. Abbas (ö.68/687) ve Hz. Ebû Hureyre (ö. 58/678) gibi tefsîr ilminde şöhrete ulaşan¹²⁶ müfessir sahâbilerdir.

Şeyh Afvî, “إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ”/Hani Yûsuf, babasına ‘Babacığım! Gerçekten ben (rüyâda) on bir yıldız, güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana boyun eğiyorlardı’ demişti” (Yûsuf, 12/4) âyetini açıklarken, babanın evlat katında olması gereken değerine dikkat çekmiştir. Bunu da Hz. Ömer'den (r.a) bir rivâyete yer vererek açıklar: “Ben yiğitlik ve cesurluğu yanında yaşlı bir adam bulunan birinden öğrendim; Kadın yaşlı adamı yüklenmişti. Kadına ‘bu yaşlı kim’ dedim. Kadın: ‘Babamdır, çok yaşlandı onu yere koyduğum zaman ağlıyor ben de onu böyle taşıyorum, onunla çocuk gibi ilgileniyorum’ dedi. Kadına: ‘Sen cidden çok yoruluyorsun keşke ölse de sen de rahatlasan’ dedim. Kadın: ‘Ey mü'minlerin emiri bu hoş bir laf değil. Çünkü ben küçük ve aciz iken bana çok yaşamam için dua ederdi. Şimdi ise o zayıfladı ve onun ölümünü istemem doğru olmaz.’” Afvî'nin, bu ifadelerden sonra “وَاحْفَظْ هُمَا جَنَاحَ الدُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي

¹²⁴ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, er-Risâle, tahk.: Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmiyye, ts), 598.

¹²⁵ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, 22. Baskı (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2012),228.

¹²⁶ Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman, *el-İtkân fi Ulûmu'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l Arabî, 2011), 877.

صَغِيرًا/ Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger. ‘Rabbim! Onlar nasıl küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster’ diyerek dua et” (İsra, 17/24) âyetini de zikrederek konuyu anlattığını görmekteyiz.¹²⁷

Kezâ Afvî Efendi, “فَالْإِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَنَّ تَذْهَبُوا بِهِ وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ وَأَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ/Babaları, “Onu götürmeniz beni mutlaka üzer. Siz ondan habersizken onu bir kurdun yemesinden korkarım” (Yûsuf, 12/13) âyetinin tefsîrini yaparken birçok âyette olduğu gibi “tercümânü’l –Kur’ân” olan İbn Abbas’ın yorumundan istifade ederek Hz. Yâkub’un (a.s.) oğlu hakkındaki tedirginliğinin sebepsiz kuruntu olmadığı şöyle izah etmiştir:

İbn Abbas, Yûsuf hakkında Yâkub Peygamberin (a.s.) tedirginlik yaşamasına sebep birkaç gece önce gördüğü şu rüyâ olabileceği üzerinde durur: “Kendimi bir dağın tepesinde Yûsuf’u da vadinin içinde gördüm. On tane kurt Yûsuf’un etrafını çevirmiş onu öldürmek istiyorlardı. Aşağı inmek istedim lakin inemedim, yapamadım. Bunun bir yolunu bulamadım. Ben durumdayken yer yarıldı Yûsuf o yarılan yere düştü. Bu durum beni korkuttu ve uyandım bir de baktım ki Yûsuf kucağımda Elhamdülillah dedim”.

İşte Yâkub Afvî’ye göre; İbn Abbas’ın anlattığı bu rüyâ ile Yûsuf’un başına gelenler arasında bir benzerlik söz konusudur. Yâkub (a.s.) peygamber olması hasebiyle gördüğü bu sâlih rüyânın tesirinde kalıp oğlu Yûsuf’u yanından ayırmak istememiştir.¹²⁸

Eser üzerinde çalışılırken ayrıca Osmanlı tasavvuf hayatının temelini oluşturan nasihatlerin, topluma yön verme işlevine mutasavvıf müfessirimizin önem verdiğini görülmektedir.

Nitekim Şeyh Afvî Efendi, “... لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَى إِخْوَتِكَ /Babası, ‘Yavrucuğum’ dedi, ‘Rüyânı sakın kardeşlerine anlatma’...” (Yûsuf, 12/5) âyetinde rüyâ konusu anlatırken Efendimiz’in (s.a.s) sevgili eşi Hz. Aişe (r.a) validemizin yatağa yattığı zaman okuduğu “Allahım, (c.c.) senden yalan olmayan, zararı dokunmayan, unutulmayan sâlih, sâdik faydalı rüyâ istiyorum” duasına yer vermesini bu bağlamda ele alabiliriz. Zira o, zikredilen örnekte de gördüğümüz üzere, tefsîrinde sahâbe sözlerine sadece âyetleri izâh etmek için başvurmamıştır. Toplum önündeki şeyh kimliği ile

¹²⁷ Afvî, *Netîcetü’l-t-Tefâsîr*, 7.

¹²⁸ Afvî, *Netîcetü’l-t-Tefâsîr*, 21.

bir durumdasınız; anlattığınızı Allah (c.c.) çok daha iyi biliyor’ dedi” (Yûsuf, 12/77) âyetinde kaedeşlerin daha önce gerçekleştiğini iddia ettikleri çalma olayını açıklama lüzumu hissedip bu konu ile ilgili olarak İbni Abbas ve Mücâhid’in sözlerine yer vermektedir. Yûsuf annesi ölünce halası Rahmet tarafından büyütülür. Ancak Hz. Yâkub (a.s.) belli zaman sonra Yûsuf’u geri almak isteyince ondan ayrılmak istemeyen Hala Rahmet, atası Hz. İbrahim’den (a.s.) kendisine miras kalan kuşağı Yûsuf’un beline bağlar. Hz. Yâkub (a.s.) ve Yusuf evlerine döndükten sonra Rahmet kuşağın kaybolduğu iddiası ile onlara gelerek kuşağı aramak ister. Nihâyetinde kuşak Yûsuf’un belinden çıkınca, o dönemin şeriatı hırsızların üç ay köle olarak çalıştırılmasını emrettiğinden Hala Rahmet küçük Yûsuf’u tekrara geri alarak evine döner. İşte âyeti kerimede kardeşlerin “onun kardeşi de hırsızlık yapmıştı” derken Mücâhid ve İbn Abbas’a göre bu olayı hatırlatmak istedikleri içindir.¹³²

2.5.1.5. Kur’ân’ın Kırâat ile Tefsîri

Lügatte “okumak, tilâvet etmek” manasına gelen “Kıraat” kelimesi “قَرَأَ/karae” fiilinden semai bir mastardır.¹³³ İbnü’l-Cezerî’nin (ö. 833/1429) tarifine göre “Kıraat, Kur’ân kelimelerinin nasıl okunacağını (edâ keyfiyeti) ve bu kelimelerle ilgili okuyuş farklılıklarını râvîlerine nispet etmek sûretiyle bilmektir. Nahiv, lügat, tefsîr ve benzeri ilimler bu tanımın dışındadır”¹³⁴ şeklindedir.

Kırâatler, tâbiîn döneminden itibaren, Kur’ân tefsîrinde sıkça kullanılan yardımcı bir unsur olmuştur. Nitekim Yâkub Afvî de kırâatlerden geniş ölçüde yararlanmıştır. Ayrıca müfessir, Kâdî Beyzâvî’nin tefsîrinden, çeşitli kırâat vecihlerini nakletmiştir. Şimdi de tefsîrde ki bu zenginliği örneklerde görelim:

Müfessir, Yûsuf sûresi 4. âyette geçen “يَا اَبَتِ/ yâ ebetî” kelimesi için Kâdî Beyzâvî’nin eseri *Envârü’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vil*’de aslının “يَا اَبِي/yâ ebiy” olarak kullanıldığını, “ya” harfî yerine bedel olarak “dişilik tê” sinin geldiğini dolayısıyla vakıf halinde “h” telaffuz edildiğine dair bilgi vermektedir. Ayrıca kıraatte Mekkelilerin imamı İbn Kesîr (ö. 120/738), Endülüslü kıraat âlimi Ebû Amr (ö. 154/771) ve Kıraat-ı aşere imamlarından Ya’kûb’un (ö. 205/821) da görüşlerine yer vererek, “tê” harfinin kendine

¹³² Afvî, *Neticetü’t-Tefâsîr*, 86.

¹³³ Muhammed b. Mukrem ibn Manzur, *Lisânü’l-Arab* (Lübnan: Dâru’s-Sadr, trs), 1: 130.

¹³⁴ Ebü’l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü’l-Cezerî, *Müncidü’l-mukriîn ve mürşidü’t-tâlibîn*, nşr. Ali b. Muhammed el-İmran (Mekke: Dâru’l-Alemi’l-Fevâid, 1999), 49.

uygun olan “yê” harfinden bedel olduğu için esre olarak kullandığını belirtmiştir. Afvî, yedi kıraat imamından dördüncüsü olan İbn Âmir’in (ö. 118/736), Kur’ân-ı Kerim’in tamamında bu kelimeyi fetha ile okuduğuna da işaret etmektedir.¹³⁵

Yine *Netîcetü’l-Tefsîr fî Sûreti Yûsuf* müellifi Afvî, sûrenin 5. âyetindeki “بُنَيَّ/büneyye” kelimesindeki (ب/bê) harfini Hafs’ın (ö. 180/796), burada ve Saffât sûresinde fetha ile “beneyye” şeklinde okuduğunu belirtmiştir. Daha sonra kelimenin aslının “بَنَى/benî” kelimesinden dönüşen “بَنَى/benayya” olduğuna dair açıklamalara yer vermiştir.¹³⁶

2.5.1.6. Kur’ân’ın Şiir ile İştihâdı

Arap toplumunda edebî sanatlar içinde şiir önemli bir yer teşkil etmektedir. İslam ile şereflenen Arap yarımadasında Tefsîr İlmi’nin doğuşu ile birlikte gelişen metodoloji değerlendirildiğinde kadim Arap şiirinden istifadenin sahâbe devrinden itibaren başladığını görürüz.¹³⁷

Nitekim, Kur’ân tefsîrinde Arap şiirinden öncelikle kelimelerin manalarının izahı noktasında yararlanılmıştır. Bunun yanında, Arap dilinin farklı özelliklerini belirtmek amacıyla da şiire başvurulduğu görülmektedir. Meselâ takdim-tehirlerin nasıl olduğunu göstermek, cümlede yapılan haziflerin, harf ziyadelerinin, harf-i cerler arası anlam geçişliliğinin imkânını ispatlamak, bir fiilin müteaddi ya da lazım olduğuna dair delil getirmek gibi farklı amaçlarla şiirden istifade edilmektedir. Yine şiir bazen doğrudan âyette geçen bir kelimenin anlamını açıklamada kullanılırken, bazen de âyetin tefsîrine delil olarak kullanılan bir hadiste geçen kelimenin izahı için kullanılmaktadır.¹³⁸

Müfessirimiz de Arap edebiyatında mühim yeri olan şiirden âyetlerin tefsîrinde daha çok tasavvufî anlamlar çıkarmak için istifade etmiş, verdiği mananın doğruluğunu yine şiir ile teyid etmiştir. O’nun tefsîrinde istifade ettiği bazı beyitler şöyledir:

“وَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا أَسَفَى عَلَى يُوسُفَ وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزَنِ فَهُوَ كَظِيمٌ”/Onlardan yüz çevirdi ve ‘Vah!

Yûsuf’a vah!’ dedi ve üzüntüden iki gözüne ak düştü. O artık acısını içinde saklıyordu” (Yûsuf,12/84). Afvî bu âyet ile dünyada evlattan ayrı kalmanın acısının insanı helak

¹³⁵ Afvî, *Netîcetü’l-Tefsîr*, 6.

¹³⁶ Afvî, *Netîcetü’l-Tefsîr*, 10.

¹³⁷ Demirci, *Tefsîr Usûlü*, 294.

¹³⁸ Mehmet Kılıçaslan, *Zâdu’l-Mesîr Bağlamında İbnu’l-Cevzi’nin Tefsîr Metodu* (Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2016), 190.

edercesine büyük kedere sevk ettiğini aşağıdaki Osmanlıca kaleme alınan şiir ile ifade etmektedir:

کرمداد اولسه دکزلر جمله اغچلر قلم بو فراقک شرحنی انلر قجن تحریر ایدر

کیم دیلرسه آیرلیغه دوشتنک خالین بیلر سورة یوسف اوقوسن اول تمام تفسیرایدر

Denizler mürekkep olsa, cümle ağaçlar kalem

Bu ayrılığın acısını bilen yazar

Kim isterse ayrılığa düşenin halini bile

Sûre-i Yûsuf okusun ol tamam tefsîr eder.

Ardından aslında bu acının daha büyüğünün eğer bu ayrılık ahirette gerçekleşecek olursa yaşanacağını hatta Yaradan’dan ayrı bir ömür sürüldüğünde dünyada ve ahirette en büyük felaketin beklenmesi gerektiğini belirterek dünya ve evlat sevgisinin Allah (c.c.) sevgisinin önüne geçmemesi gerektiğine dair öğüt verir.¹³⁹

Afvî, “فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَاجْتَمَعُوا أَن يُجْعَلُوهُ فِي غِيَابَةِ الْجَبِّ وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ هَذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ”/Yûsuf’u götürüp kuyunun dibine bırakmaya karar verdikleri zaman biz de ona, ‘Andolsun, (senin Yûsuf olduğunun) farkında değillerken onların bu işlerini sen kendilerine haber vereceksin’ diye vahyettik” (Yûsuf, 12/24) âyetini tefsîr ederken Hz. Yûsuf’un (a.s) yaşadığı bu sıkıntının kendisinin peygamberlik makamına vesile olduğunu Dikr’e¹⁴⁰ ait naklettiği bir şiirle şöyle anlatır:

الدر لایبقی علی حاله کذالك حال العبد فی العسر

ماتری یوسف فی جبه وضیق امر ثم فی البسر

اصبر قليلا فبعد العسر تيسر وكل امر له وقت وتدبير

فللمهيمن في حالا تنا نظر وفوق تدبيرنا لله تقدير

¹³⁹ Afvî, *Netîcetü’l-Tefâsîr*, 16.

¹⁴⁰ Bu şaire ait herhangi bilgiye ulaşılamamıştır.

ان الامور اذا انسدت مسالكها فاصبر يفتح منها كل ما ارتحا

لا يأسن وان طالت مطالبه اذا استعنت بصبر ان ترى فرحا

فبينما العسر اذ دارت مياسير استقدر الله خيرا وارضين به

Zaman olduğu gibi yerinde kalmaz

Kulun durumu da böyledir

Kuyudaki Yûsuf'u görmez misin?

Önce sıkıntı sonra kolaylık

Az sabret! zorluktan sonra kolaylık vardır.

Her işin bir vakti ve tedbiri vardır.

Bizim durumlarımıza hâkim olanın da bir görüşü vardır.

Bizim tedbirimizin üzerinde Allah'ın takdiri vardır

Kuşkusuz meselelerin yolu tıkandığında

Sabret! Sabır sıkıntıları giderir

Uzayıp gitse de ümidini kesme

Sabırla yardım istediğinde sevinç bulursun

Allah'tan hayır için güç iste ona razı ol

Bir de bakarsın ki zorluk kolaylığa dönüşür.

Ayrıca Şeyh Afvî Efendi, sıkıntı ve belalara hikmetle bakmak gerektiğine dair öğüt ve açıklamalarına devam ederek âyeti tefsîr etmektedir.¹⁴¹

¹⁴¹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 26.

Keza Afvî'nin “تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِنِي بِالصَّالِحِينَ/Benim canımı müslüman olarak al ve beni iyilere kat” (Yûsuf, 12/104) âyetini yorumlarken de yine şiirden istifade ettiğini görüyoruz.

رَأَيْتُ الدَّهْرَ مُخْتَلِفًا يَدُورُ فَلَا حُزْنَ يَدُومَ وَلَا سُرُورَ
وَكَمْ بَيْتَ الْمُلُوكِ بِهَا قُصُورَ فَمَا بَقِيَ الْمُلُوكِ وَلَا الْقُصُورَ
رَأَيْتُ النَّاسَ كُلَّهُمْ سَكَارَى وَكَأْسَ الْمَوْتِ بَيْنَهُمْ يَدُورَ

Zamanı farklı bir şekilde döner gördüm

Ne hüzüün devam ediyor ne de neşe

Nice krallar saraylarda yaşadı

Fakat ne kral kaldı ne de saray

İnsanların hepsini sarhoş gördüm

Ölüm kasesi onların arasında dolaşıyordu

Afvî Efendi, mezkûr şiir ile ölüm ve hayatın iç içe olduğunu, önemli olanın hayırlı bir sona ulaşmak olduğu vurgulanmıştır.¹⁴²

2.5.1.7. Kur'ân'ın Sebebi Nüzul ile Tefsîri

Âyetlerin gönderiliş sebebi anlamına gelen “Esbâb-ı Nüzûl”, âyetlerle ilgili olarak kullanılan bir ifadedir. Müfessir için âyetleri açıklamada ve izah etmede en önemli yardımcıdır. Zira Vâhidî'ye göre esbâb-ı nüzûl: Kur'ân'ın anlaşılmasını sağlayan güvenli yoldur.¹⁴³

Nitekim Efendimiz'e (s.a.s.) gelen vahiy yeni bir dini tesis ediyordu. Bu bağlamda yeni dinin kuralları, peygamberi ve muhatablarının kalbini teskin vahiy yoluyla karşılanıyordu. Bu sebeple, Kur'ân İlimlerinden biri olan sebab-i nüzul, risâlet

¹⁴² Afvî, *Netîcetü't-Tefsîr*, 103.

¹⁴³ Vahidî, *Esbâbu'n-Nuzûl* (Beyrut: Âlemlü'l-Kutüb, trs.), 3; Ekrem Gülşen, *Kurtubî Tefsîrin'de Esbâb-ı Nüzûl* (Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2002), 70.

döneminde meydana gelen ve Kur'ân'ı Kerim'in bir veya birkaç âyetinin yahut bir sûresinin nüzulüne sebep olan durumu, soruyu ya da olayı açığa çıkarmak maksatlı kullanılmıştır.¹⁴⁴

Müfessirimiz de eserinde bu metodu uygulamış ve Yûsuf Sûresi'nin sebebi nüzulüne ait şu rivâyetleri eserin girişinde takdim ederek başlamıştır:

İlk rivâyet İbni Abbas'dan (r.a.): “Kureyş ileri gelenleri içlerinden beş kişiyi Medineli din adamlarına (Yahûdi âlimlerine) göndererek onlara âhir zaman Peygamberi hakkında soru sormalarını ve edindikleri bilgi ile Hz. Peygamberi karşılaştırmalarını isterler.

Yahûdi din adamları ise kendilerine verilen bilginin Tevrat'ta ki bilgi ile uyuştuğunu ve peygamberin zuhur etme zamanı olduğunu ancak Hz. Peygambere (s.a.s.) üç soru sorulmasını ister. ‘Eğer o size üç şeyin ikisinin bilgisini verir de üçüncüsü hakkında bilgi vermezse bilin ki, hak din ve hidâyetle gönderilmiş, Peygamberdir’ derler. Üç soru şunlardır:

1- Ashabı Kehf'in durumu

2- Hz. Yâkub'un (a.s.) çocukları ile birlikte Kenan'dan Mısır'a gidiş sebebi

3- Ruh hakkında az veya çok bilgi.

İşte Afvî'ye göre bu durum Hz. Peygamber'e intikal edince Allah Teâlâ bu sûreyi indirmiştir.¹⁴⁵

Eserde yer alan başka bir rivâyete göre, Yahûdilerin Hz. Yûsuf kıssasının kendi kitapları Tevrat'ta yazılı olmasından dolayı Müslümanlara karşı iftihar vesilesi olarak kullanmaları üzerine Allah Teâlâ bu sûreyi Hz. Peygamber (s.a.s.) ve ümmetinin kalbini rahatlatmak için indirmiştir.¹⁴⁶

Sûrenin nüzulüne dair eserde yer verilen son rivâyet ise şudur:

¹⁴⁴ Suyutî, *İtkân*, 84; Demirci, *Tefsîr Usûlü*, 210.

¹⁴⁵ Afvî, *Netîcetü't-Tefsîr* 2.

¹⁴⁶ Afvî, *Netîcetü't-Tefsîr* 2.

Hız. Peygamberin ashabı, içinde emir ve yasaklara dair hükümlerin, hadlerin, nâsîh ve mensuhun olmadığı bir sûrenin inmesini temenni ettiler. Cenâbı Allah da bu sûreyi inzal buyurmuştur.¹⁴⁷

Yâkub Afvî, sûrenin sebebi nüzulüne ait yukarıdaki rivâyetleri anlattıktan sonra bu sûrenin, kavminin baskıları ve işkenceleri karşısında bunalan Rasulullah ve Müslümanlar için bir teselli ve müjde olduğunu da kaydetmiştir.¹⁴⁸

Ancak eserimizde zikredilen örneklerin hiçbirine muteber esbâbül nüzul kitaplarında rastlayamadığımızı da burada belirtmekte fayda görüyoruz.

2.5.1.8. Kur'ân'ın İsrâîlî Haberlerle Tefsîri

“İsrâîliyyat” kaynaklarda isrâîliyye kelimesinin çoğulu olup, İsrâîlî bir kaynaktan nakledilen kıssa ve hâdise anlamında kullanılmaktadır. İstilahî manası; Yahûdî, Hristiyan ve diğer dinlerden gelen kültür birikimlerinin, İslâm'a özellikle tefsîre girmiş olan dinin gerek lehine ve gerekse aleyhine uydurulup Hız. Peygambere, sahâbeye ve sonraki nesle atfedilen her türlü haberlerdir.¹⁴⁹ İsrâîlî haberlere ilgi kısmen sahâbe döneminde başlamakla birlikte daha çok tâbiûndan bir kısım isimler tarafından ilgi görüp rivâyet edilmiştir.¹⁵⁰

Bu haberlerin savaşlar ve ticarî ilişkiler yanında aynı toplumdaki komşuluk ilişkileri neticesinde ümmî bir topluluk olan Müslümanlara geçişi çok zor olmamıştır.¹⁵¹

İslâm âlimleri, İsrâîlî haberleri değerlendirirken İslâm'a uygunluk bakımında üçe ayırmışlardır:

1- İslâm'a uygun olan (makbûl) isrâîliyyat: Hadis kitaplarının fiten, ehâdisü'l- Enbiya ve Benû İsrâîl'den bahseden kitap ve bablarında yer alan sahih sened ve metinli hadislerdir. Bu çeşit haberler hadis mecmu'alarında çokca yer tutmaktadır.

2- İslâm'a zıt olan (merdûd) isrâîliyyat: İslâm inanç ve ibadet esaslarına aykırı olmakla birlikte aklen ve naklen de kabul edilmesi mümkün olmayan haberlerdir.

¹⁴⁷ Afvî, *Neticetü't-Tefâsîr* 2.

¹⁴⁸ Afvî, *Neticetü't-Tefâsîr* 2.

¹⁴⁹ Abdullah Aydemir, *Tefsîrde İsrâîliyyat* (İstanbul: Beyan Yay., 1992), 29.

¹⁵⁰ Suyûtî, *el-İtkan* II/277.

¹⁵¹ Aydemir, *Tefsîrde İsrâîliyyat*, 74.

Maalesef bu türden haberler tefsîr kültürümüzün özellikle peygamber kıssaları bölümüne girmiştir.

3- Tasdik ve tekzib edilmeyen (makbûl ve merdûd dışında kalan) isrâîliyyat: Tefsîrlerimizde oldukça geniş yer tutan haberler bu gruptandır.¹⁵²

İsrâîli haberlerin kendilerine nisbet edildiği sahâbeyi şöyle sıralayabiliriz: Abdullah İbn Abbas (r.a.), Ebû Hüreyre (r.a.), Abdullah İbn Amr İbnü'l-As (r.a.), Abdullah İbn Selâm (r.a.), Temîm ed-Dârî (r.a.). Tâbiîn efendilerimizden nispet edilenler ise; Ka'bû'l-Ahbar ve Vehb İbn Münebbih'tir.¹⁵³

Nitekim Şeyh Afvî'nin eserinde de geçen bu türden rivâyetlerin, bu kişilere nisbet edildiği görülmektedir. Eseri bu açıdan değerlendirecek olursak; Hz. Yûsuf'un rüyâsını babasına anlatırken kardeşlerinin hanımlarının iştirip eşlerine haber vermesi¹⁵⁴ kardeşlerinin ona yolda su istediğinde vermedikleri ancak bu sebeple Şem'un'un kırk sene susuz yaşayıp her su içtiğinde susuzluğunun daha da arttığı, yorulup hızlı yürüyemeyen Yûsuf'a abilerinin tokat atıp azarladıkları,¹⁵⁵ yine kıra vardıklarında eziyet edip öldüresiye dövdükleri, gömleğini çıkarttıkları, kuyunun yarısında ipi bıraktıkları, Yûsuf'un kuyuda önce suya düştüğü daha sonra bir taş üstünde durduğu, çingiraklı yılan hariç tüm haşerelerin Cebrail'in (a.s.) "evlerinizden çıkmayın" emrine uydukları yılanın Yûsuf'u tam hedef almışken Cebrail'in (a.s.) bağırması ile susması ve o günden sonra bütün yılan neslinin sükûta büründüğü¹⁵⁶ Yûsuf kıssasının başlangıcında geçen asılsız haberlerdir. Daha sonra devamla; Cebrail'in (a.s.) ona dua etmeyi tavsiye ettiği, Yûsuf'un kardeşlerine yakarıp ardından uzunca bir vasiyette bulunduğu, Yûsuf'un gömleğinin kardeşleri tarafından çıkarıldığı için kuyuda Hz. İbrahim'e (a.s.) ateş atıldığında giydirilen gömleğin giydirildiği bu gömleğin daha önce muska şeklinde sarılıp Hz. Yâkub (a.s.) tarafından Yûsuf'un boynuna asıldığı ve bir meleğin gelip bu gömleği sargıdan çıkardığı, ortalığın böylece aydınlandığı, kuyudaki suyun tatlılaştığı; Yahûza'nın Yûsuf'u kuyuda yalnız bırakmadığı yanına gelip konuştuğu ağladığı, diğer kardeşlerin bu sırada Yûsuf'un yaşadığını anlayınca kuyunun ağzını kocaman bir kaya ile kapattığı lakin Yûsuf'un bağırıp ağlaması ile gökteki meleklerin bile ağladığı Allah

¹⁵² Aydemir, *Tefsîrde İsrâîliyyat*, 34-42.

¹⁵³ Aydemir, *Tefsîrde İsrâîliyyat*, 84.

¹⁵⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 17.

¹⁵⁵ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 22.

¹⁵⁶ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 22.

Teâla'ya ona acıması için meleklerin yalvardıkları¹⁵⁷ anlatılan kaynağı belirsiz âyetlerin amaçladığı maksad dışı haberlerdendir.

Müfessirimiz, kuyuda iken Yûsuf'un dört cenneti, o cennetlerin cariyelerini, onların köşklerini ve Rahman'ın arşını gördüğü, yaralı elini Cebrâil'e (a.s.) gösterince Cebrâil'in (a.s.) hemen cennet reyhanı getirip onun elinin üzerine koyduğunda yaranın iyileştiği Cebrâil'in (a.s.) kalan reyhanı Kaf Dağı'na bıraktığını, seher vakitlerinde esen rüzgarlarla kime bu reyhanın kokusu ulaşırsa şifa bulacağı¹⁵⁸ da zikrettiği gerçek dışı bilgilerdendir.

Allahü Teâla'nın bizzat kendisinin "ahsenül kasas" olarak nitelendirdiği sûrenin konusu olan iki peygamberden biri olan Hz. Yâkub'un (a.s.), satın aldığı cariyeden olma Yûsuf'un süt kardeşi Beşir'i annesinin kucağında, Yûsuf'un yerde oturduğunu görünce hiddetlenip Beşir'i satması, Yûsuf'un başına gelenlere sebep olarak gösterilmektedir.¹⁵⁹ Ka'bû'l-Ahbar'dan gelen bir rivâyette ise, Yûsuf kuyuda üç gün kalıp dördüncü gün 312 erkekten oluşan kafilenin gelip onu bulması,¹⁶⁰ Yûsuf'un kuyudan çıkarıldığında on yedi yaşında olup yirmi dirheme satıldığı,¹⁶¹ Aziz'in evindeyken bazen çöle gidip ağladığı ve gözünden akan her damla yaş ile bitkilerin bittiği, yine bir gün böyle ağlarken gözyaşlarından üç ağaç yetiştiği, ağaçlardan birine garipler ağacı, ikincisine kederliler ağacı, üçüncüsüne ise köleler ağacı adı verildiği anlatılır.¹⁶²

Yine birçok tefsîrde anlatılan, Züleyha'nın teklifi sırasında Yûsuf'un babasını gördüğü ve babasının onu bu işten nehyettiği, duvara "وَلَا تَقْرُبُوا الزَّوْجِي إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا/ Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur" (İsra, 17/32) âyetini yazan bir kalem gördüğü, Züleyha'nın puttan utanıp onu örttüğü; gömleğinin yırtığı konusunda şahitlik yapanın Züleyha'nın beşikteki dayısının oğlu olduğu veya Yemliha adındaki amcasının oğlu olduğu,¹⁶³ Yûsuf'u görünce ellerini kesen kadınların sayısının ise 40

¹⁵⁷ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 23.

¹⁵⁸ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 24.

¹⁵⁹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 24.

¹⁶⁰ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 28.

¹⁶¹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 30.

¹⁶² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 34.

¹⁶³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 43.

olduğu, Züleyha'nın misafir kadınlara karpuz, turunc ve muz getirdiği¹⁶⁴ gibi ayrıntılara Afvî Efendi'nin de yer verdiği görülmektedir.

Yâkub Afvî, rüyâ gören kralın Velid b. Reyyan olduğunu, Hz. Yûsuf'un zindandan çıkarılması için 70 merkeb ve görevliler gönderdiğini,¹⁶⁵ Yûsuf'un zindandan çıktığında melike Arapça selam verdiği İbranice dua yaptığı, melikin çok dil bildiği, Züleyha ile de zindandan çıktıktan sonra evlendiğini ve Züleyha'dan Efrayim, Mişa adlı iki oğlu olduğunu¹⁶⁶ ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır.

Hz. Yâkub'un oğullarından Robil'in ağacı kökünden söküp sonra ağaca ayağı ile vurup parçaladığı, Yehuza'nın bağırdığında hamile kadın ve hayvanların düşük yaptıkları, Şem'un'un Aslanın yelesinden tutup yakalayacak kadar cesur olduğu¹⁶⁷ gibi bazı garib hikayeler tefsîrde anlatılan haberler arasındadır.

Yukarıda zikredilen rivâyetlerin birçoklarını İslâmî olarak göstermeye imkân ve ihtimal yoktur. Bu tür tafsilatlar âyetlerde ve sahih hadislerde mevcut değildir. Ayrıca yukarıda zikredilmeye gerek duyulmayan Hz. Yûsuf'a (a.s.) nisbet edilen, zinaya hırsızlığa teşebbüs gibi günahların ismet sıfatına sahip bir peygamberde bulunması mümkün olmadığı âşikârdır.¹⁶⁸ Daha ziyade tasavvufi tefsîrlerimizde bulunan bu tür rivâyetler sadece insanların tabiatları gereği sahip oldukları merak duygularını giderip, eserlerin daha fazla dikkate calip olmasına yönelik çabalar olarak görmekle birlikte bir kısmının âyetler hakkında haddi aşan bilgiler olduğunu söyleyebiliriz.

Oysa ki, Kur'ân-ı Kerim'deki kıssaların zikredilmesinin amacı, verilmek istenen mesaj olduğundan, olayların ince ayrıntılarına girilmemektir. Bundan dolayı, kıssalarda zikredilen şeylerden ziyade, alınması gereken derslere dikkat çekilir. Maksat, geçmiş milletlerin olumlu ve olumsuz davranışlarının neticesini göstererek insanlığı başlarına gelebilecek benzer felâketlerden korumaktır. Benzer hataların tekrarlanması durumunda ise aynı sonuçların meydana geleceği zihinlerden uzak tutulmasıdır.¹⁶⁹

¹⁶⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 46.

¹⁶⁵ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 68.

¹⁶⁶ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 69.

¹⁶⁷ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 81.

¹⁶⁸ İbni Kesir, *Tefsîru'l Kebir*, çev: Bekir Karlığa ve dğr. (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1985), 4051.

¹⁶⁹ Remzi Kaya, "Kur'ân-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/2, (2002): 31-58.

2.5.1.9. Sûrenin Faziletine Dâir Rivâyetler

Âlemlerin yegâne hâlikı olan Yüce Rabbimiz, zâtına kulluk etmeleri için yoktan varetmişti insanları ve cinleri¹⁷⁰ başıboş bırakmayıp,¹⁷¹ kullarına olan rahmetini izhar etmek için kitaplar ve peygamberler göndermiştir.

Nitekim Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.s.) mübelliğ vasfı ile kendisine yüklenen vazifeyi en güzel şekilde yerine getirirken, vahyedilen âyetleri de bizzat tatbik etmiş, adeta yaşayan Kur'ân olmuştur.

O, ümmetinin dünya ve ahiret saadetleri için Allah'ın (c.c.) ipine sınıksız sarılmaya¹⁷² davet etmiştir. Bu maksadla Kur'ân'ın, talim, terbiye ve tedrisinin önemine binâen hadisler îrâd ederek hayatlarının merkezlerine Kur'ân'ın alınmasını istemiştir. Kur'ân-ı Kerim'in sûre ve âyetlerinin faziletleri hakkında Hz. Peygamberin söylemiş olduğu hadisler günümüze kadar nesilden nesile aktarılmıştır.

Fezâilu'l-Kur'ân'ın kaynağı, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) bu hususda nakledilen rivâyetlerdir. Daha sonraki dönemlerde müstakil kitaplar halinde tedvin edilen bu tür rivâyetler Tefsîr İlminin kaynaklarından birini, Fezâilu'l-Kur'ân'ı meydana getirmiştir.¹⁷³

Şeyh Afvî de sûrenin tefsîrine başlamadan önce sûrenin âyet ve kelime sayısı hakkında bilgi verdikten hemen sonra sûrenin faziletine dair Neseffî'nin *Medarikü't Tenzi'l-ve Hakâku't-Te'vil* adlı tefsîri'ne atfen Ubey b. Kâ'b'ın (r.a) Peygamberimizden (s.a.s.) naklettiği hadisi şöyle aktarır: “Çocuklarınıza Yûsuf sûresini öğretiniz. Çünkü herhangi bir Müslüman Yûsuf sûresini öğrenir ve öğretirse Allah (c.c.) elinin altındaki şeylere ve aile fertlerine, kendisini hâkim kılar. Ve Allah (c.c.) o kimseye ölüm sekerâtını kolaylaştırır. Ve yine ona hiçbir Müslümana karşı haset etmeme gücü verir”.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Bkz. ez-Zariyat, 51/56.

¹⁷¹ Bkz. el-Kıyâme, 75/36

¹⁷² Bkz. Âl-i İmran, 2/103.

¹⁷³ Abdullah Aydemir, “Fezâilu'l Kur'ân” *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12:534

¹⁷⁴ el-Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsîri 'l-Kur'âni 'l-Mecîd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1076), 598.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu rivâyeti Afvî Nesefî'den almıştır. Ancak sûrelerin faziletine dair aktarılan hadislerin bir kısmının uydurma hadis olduğu¹⁷⁵ da gözden kaçmamalıdır.

Şimdiye kadar *Neticetü't-Tefâsîr*'in rivâyet tefsîri açısından metodolojik yapısını, örneklerle incelemeye gayret ettik. Çalışmamızın gelecek bölümünde ise, Yakûb Afvî'nin tefsîr alandaki birikimi ve çabası ekseninde, dirâyet tefsîri boyutu üzerinde durulacak ardından mutasavvıf kimliğinin esere yansımaları ele alınacaktır.

2.5.2. Dirâyet Açısından

Dirâyet tefsîri, “Müfessirlerin yalnızca rivâyetlere bağlı kalmayıp dil, edebiyat, din ve muhtelif ilimler yanında kendi bilgi birikimi ve re'yine dayanarak yaptığı tefsîr”¹⁷⁶ olarak tanımlanmaktadır.

Vahyin nüzulünün devam ettiği, Hz. Peygamberin kâinatı şereflendirdiği dönemde Müslümanlar açısından çözümlenemeyen herhangi problem bulunmuyordu. Zira akıllarda oluşan herhangi bir mesele hemen Allah Rasûlüne (s.a.s) götürülüyor ve çözüme kavuşturuluyordu. Ancak sonraki asırlarda durum farklılaşmış, İslama giren yabancı kültürler ve toplumlarla birlikte sorunlar artmıştı. Ayrıca Allah Rasûlü ahirete irtihal etmiş, dolayısıyla vahiy kesilmiş artık sorunların çözümlerini bizzat Müslüman âlimlerin kendileri bulmaları gerekiyordu. İşte içinde bulunulan hassas dönemde artık âyetlerin tefsîri yapılırken rivâyet kaynakları ile birlikte içtihadın yapılması zorunlu hale gelmişti. Böylece gelişen olaylarla birlikte dirâyet tefsîrinin ortaya çıktığını görmekteyiz.¹⁷⁷

2.5.2.1. Lügat, Sarf-Nahiv ve Belâğat İlmindeki Yeri

Kur'ân-ı Kerim, ilk hitap ettiği toplumun diliyle Arapça olarak nâzil olmuştur. O, edebiyatın zirveye ulaştığı toplumları hayretlere düşüren, kendisine inanan-inanmayan her kesimi hayran bırakan üslûbu ile mucizeliğini kıyamete kadar sürdürecektir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim üzerinde yapılan incelemeler ile onun bu özellikleri bir bir okuyucuların idraklerine sunulmuştur. Müfessirimiz Şeyh Afvî de Yûsuf Sûresi tefsîrinde lügat, sarf-nahiv ve belâğat yönlerinden incelemeler yapmıştır.

¹⁷⁵ Demirci, *Tefsîr Usûlü*, 198.

¹⁷⁶ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, 230.

¹⁷⁷ Demirci, *Tefsîr Tarihi*, 159.

2.5.2.1.1. Kelimelerin Manasını Arap Diline Uygun İzahı

Genel itibariyle esere baktığımızda müellifin sûrede geçen kelimeleri lügat açısında çok fazla değerlendirmedini görmekteyiz. Çalışmamızda az sayıdaki bu örneklere yer vererek böylece eserin bu yönünü tanıtmaya çalışacağız.

Afvî, Yûsuf sûresi 20. âyetteki “شَعَفَهَا/şegāfehê” kelimesinin ne manaya geldiğine değinirken Kâdî Beyzâvî’nin bu kelime için “هُوَ حِجَابُهُ/ve hüve hicêbühü” diyerek açıkladığını söyledikten sonra açıklamaya Şeyhzâde Muhammed’in (ö. 951/1455) yorumları ile şöyle devam etmiştir: “هُوَ حِجَابُهُ/ve hüve hicêbühü” ile tutkunun kalbi saran ince bir zar olduğu kastedilmektedir. Bu zara kalbin kapağı denir. Örneğin: “شَعَفَ شَعَفَ /şegāf” kelimesinin ayn harfi ile de kullanıldığı örnekler bulunmaktadır. Meselâ es-Sihâh adlı lügatta da “شَعَفَةُ الْحُبِّ/şefâfetu el hubbu” örneğine aşk kalbini yaktı manası verilmiştir, diyerek kelimenin izahını yapmıştır.¹⁷⁸

Müellif, “وَدَخَلَ مَعَهُ السَّجْنَ فَتَيَانٌ قَالَ أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا/Onunla beraber zindana iki delikanlı daha girdi. Biri, ‘Ben rüyâmda şaraplık üzüm sıkığımı gördüm’ dedi (Yûsuf, 12/36) âyetindeki أَعْصِرُ خَمْرًا kelimesini açıklarken, aslında şarap sıkmaktan kastın, üzüm sıkmak olduğunu zira, şarabın yapılış şekillerinden birinin üzüm sıkılması yöntemi olduğunu belirtmiştir. Nitekim Umman Lehçesinde ve bazı Arap lehçelerinde üzümün şarap olarak isimlendirildiğine dair eserde açıklamalar görmekteyiz.

Yâkub Afvî, “يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ إِنَّ لَهُ أَبًا شَيْخًا كَبِيرًا فَخُذْ أَحَدًا مَكَانَهُ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ/’Ey güçlü vezir! Bunun çok yaşlı bir babası var. Onun yerine bizden birini alıkoy. Şüphesiz biz

¹⁷⁸ Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, 44.

senin iyilik edenlerden olduğunu görüyoruz’ dediler” (Yûsuf, 12/78) âyetindeki “كَبِيرًا” kelimesini yorumlarken bu kelimenin Kur’ân-ı Kerim’de yedi değişik anlam ile kullanıldığını iddia etmektedir. Müfessir bu anlamlar konusunda uzun mütalaalara yer vererek izahta bulunur:

Müellif, ilk olarak “كَبِيرًا” kelimesinin yukarıda zikredilen Yûsuf sûresi 78. âyette “yaşlı ve şan şöhrette büyük” anlamı ile kullanıldığını belirtmektedir. İkinci olarak “... وَلَا تَسْأَمُوا...” Borç büyük olsun, küçük olsun vadesine kadar onu yazmaktan usanmayın...” Bakara 282. âyette “çokluk” manası verildiğini söyler. Üçüncü olarak, Mülk sûresi 9. âyette “إِنْ أَنتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ” Siz ancak büyük bir sapıklık içindesiniz” ise aynı kelime “büyük” manası ile kullanılmıştır. Ona göre “كَبِيرًا” kelimesi “şiddetli” anlamına da gelmektedir. Nitekim Kur’ân-ı Kerim’de Furkan sûresi 19. âyette “نَذِقُهُ عَذَابًا كَبِيرًا”.../...şiddetli azabı tattırırız” kullanımını misal vermiştir. Şeyh Afvî Efendi “كَبِيرًا” kelimesine beşinci olarak Kur’ân-ı Kerim’den “en iyi bilen” anlamını “...إِنَّهُ لَكَبِيرٌكُمْ...” (Şuara, 26/49). Altıncı anlamının ise “en zeki en akıllı” olduğunu iddia eder. Buna da örnek Kur’ân-ı Kerim’in “... فَلَمَّا اسْتَيْأَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا قَالَ كَبِيرُهُمْ...” Ondan ümitlerini kesince, kendi aralarında konuşmak üzere bir kenara çekildiler. Büyükleri (en akıllıları Yehuza) dedi ki...” Yusuf sûresi 80. zikretmektedir.¹⁷⁹

2.5.2.2. Sarf ve Nahivle İlgili Açıklamaları

2.5.2.2.1. Sarfla İlgili Açıklamaları

Arap dilbilgisinde “Sarf” istenilen mânâyâ ulaşmak için isim ve fiillerin aldığı şekillerden bahseden bir ilim dalıdır.¹⁸⁰ Tefsîr ilminde müfessirlerin hatasız ve isabetli yorumlar yapabilmeleri için Arapçaya dair birikimlerini iyi kullanmaları gerekmektedir. Müfessirimiz, eserinde kelimeleri sarf yönünden incelerken genellikle Kâdî Beyzâvî ve

¹⁷⁹ Afvî, *Netîcetü't-Tefsîr*, 87.

¹⁸⁰ Hulusi Kılıç, “Sarf”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 136-137; Mustafa Meral Çörtü, *Sarf-Nahiv Edatlar* (İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 2010), 11.

Şeyhzâde Muhammed'den nakiller yapmıştır. Bununla birlikte az da olsa kendisi de kelimeleri sarf yönünden incelemiştir.

Afvî, Yûsuf sûresi 5. âyetteki “فَيَكِيدُوا لَكَ” kelimesi için “lam” harf-i ceri ile müteaddi yapıldığını belirtmiştir. Halbuki bu fiilin edata ihtiyacı olmadığını “فَيَكِيدُوا كَ” şeklinde kullanılabileceğini, zira Allah Teâlâ'nın edatsız olarak müteaddi durumunda Hud sûresi 55. âyette aynı kelimeyi “فَكِيدُونِي جَمِيعًا ثُمَّ لَا تُنْظَرُونَ” şeklinde kullandığını hatırlatmaktadır. 5. âyetteki harf-i cerli kullanımının amacı ise korkutmayı güçlendirmek olduğuna dair bir yorumda da bulunmaktadır.¹⁸¹

Müfessirimizin Yûsuf 62. âyette geçen “لِإِفْتِيَانِهِ/li fityênihi” kelimesi için “لِإِفْتِيَانِهِ/li fityetih” şeklinde okunduğunda cem'i killetin (azlık çoğulu) “فَعَلَةٌ/fi'letün” vezninden gelmiş olacağına dair izahı bulunmaktadır. Ancak bu kelimenin Hamza, Kisâi ve Hafs kıraatlarında “لِإِفْتِيَانِهِ/li fityênihi” olarak geçtiğini, cem'i kesretinin (çokluk çoğulu) “فُعْلَانٌ/fü'lânün” vezninde kullanıldığını açıklanmalarına ilave etmiştir.¹⁸²

Yine müellif 80. âyetteki اِسْتَيْسَا/isteyesû fiili için “إِس” ve “ت” harflerinin ilavesinin mübalağalı bir anlatım için olduğunu söyler. Aynı zamanda ilave edilen “س/sin” harfinin talep anlamını içerdiğini dolayısıyla bu harfle birlikte kelime, kardeşlerin ümitsizlik içinde olduğunu göstermektedir. Yâkub Afvî, bu fiilin içinde bulunan sıkıntılı durumu daha iyi anlatmak için kuvvetli istek bildirme durumlarında kullanılan istif'âl kalıbında kullanılıp mücerret manasının da arzu edilmiş olabileceğini belirtir.¹⁸³

Verilen örneklerde de görüldüğü üzere Afvî, kıraat bilgisinin yanında sarf bilgisi vermektedir. Bu onun Arapça diline olan vukûfiyetini göstermektedir diyebiliriz.

¹⁸¹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 76.

¹⁸² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 76.

¹⁸³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 88.

2.5.2.2.2. Nahivle İlgili Açıklamaları

Arap dili üzerindeki çalışmalarda kelimelerin terkihi, birbirleriyle ilişkileri, birleşip cümle oluşturmaları, öğeleri, cümledeki terkipler arası etkileşim ve i'râb durumları nahiv ilminin konusunu oluşturmuştur.¹⁸⁴ Bu itibarla Kur'ân kelimelerinin âyet içerisinde bulundukları konuma göre aldıkları şekli inceleyen ilim, nahiv ilmidir.

Müellifimiz de âyetleri tefsîr ederken sık sık kelimelerin cümle içindeki konumuna yer vermiştir. Aşağıda verilen örneklerden çalışmada dirâyet tefsîri kapsamındaki nahiv ilminden kapsamlı bir şekilde istifade edildiğini müşahade etmekteyiz. Şimdi bunların örneklerini görelim:

İlk olarak Afvî'nin, Yûsuf sûresi 47. âyetinde geçen “دَابَّاً” kelimesinin harekeli hemze veya sükunlu okunabileceğini belirttikten sonra “sürekli çalışırsınız” manasında “hal” olabileceği gibi mukadder bir fiilin “mef’ûlü mutlakı” olabileceğini¹⁸⁵ iddia ettiğini söyleyebiliriz.

Şeyh Efendi, “وَكَايْنٌ مِّنْ آيَةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمْزُونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ/Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki yanlarına uğrarlar da onlardan yüzlerini çevirerek geçerler” (Yûsuf, 12/105) âyetinin i'râb ve tahlilini de yapmaktadır. “والأرض/ve'l erdi” kelimesini cumhurun “السَّمَاوَاتِ/es semâvât” kelimesine atfederek esre harekeli olarak okuduğunu ifade eden Afvî, “عَلَيْهَا/aleyhê” kelimesindeki zamirin de “آيَةٍ/âyetün” kelimesine ait olduğunu vurgulamaktadır. Bu durumda “يَمْزُونَ/yemürrûne” fiili “آيَةٍ” kelimesi için sıfat veya hal konumunda olacağına dair açıklamalarda bulunmaktadır. Müfessir yine, “عَلَيْهَا”daki zamirin aynı zamanda “الأرضِ” kelimesine ait olduğunu, böylece fiilin hal konumunda olacağını ve “الأرضِ” kelimesinin de mübteda olarak ötreli okunup haberinin de kendisinden sonra gelen cümle olacağını bildirmektedir. Müfessir ayrıca “الأرضِ”

¹⁸⁴ İsmail Durmuş, “Nahiv” *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32:302.

¹⁸⁵ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 64.

kelimesinin meşgulün anı konumundan dolayı üstün okunduğunu açıklamalarına ilave eder.¹⁸⁶

“قَالُوا تَاللّٰهِ تَفْتَأُ تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتَّى تَكُونَ حَرَضًا أَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ”/Oğulları, ‘Allah’a yemin ederiz ki, sen hâlâ Yûsuf’u anıp duruyorsun. Sonunda üzüntüden eriyip gideceksin veya helâk olacaksın’ dediler” (Yûsuf, 12/85) âyetinin tefsîrini yaparken müfessirimiz, “تَفْتَأُ/tefteü” fiilinin başına “lâ” takdir edildiğini fakat kelime olumlu mana ile de karışmasın diye “la” harfinin hazf edildiğini belirtmiştir. Afvî burada Arapçadaki kasem konusuna dâir açıklamalarda da bulunmayı ihmal etmeyerek şöyle devam eder: “Çünkü burada âyetin başında yemin vardır. Yeminle birlikte ispat etme işareti yoksa o zaman yemin olumsuz yönde anlaşılır. Yani ‘yemin etmek istemiyorum’ anlamı çıkar. Bu da kastedilen anlam değildir”.¹⁸⁷

2.5.2.2.3. Belâğatla İlgili Açıklamaları

Bazı dilcilere göre; “b-l-ğ” kök harflerinden meydana gelen belâgat, sözlükte “sözün fasih ve belirgin, açık seçik olması” manasında kullanılan masdardır. İstilahî olarak ise, “meleke” ve “ilim” olmak üzere iki anlamda kullanılmaktadır. Meleke olarak düşünüldüğünde belâgat; söylenen sözün, fasih olması yanında mekân ve zamana bakımından da uygunluk arzetmesidir. İlim olarak ise belâgat; yerli yerinde ve düzgün söz söyleme usul ve kaidelerini inceleyen bilim dalıdır.¹⁸⁸

Cahiliyye devrinde müşrik Araplar arasında belâgat en üst seviyede idi. Bu yüzden kendi içlerinden biri olan Hz. Peygamber’e (s.a.s) de mucize ve meydan okuma maksatlı belâgat ve fesâhatın en mükemmel örneği olarak Kur’ân-ı Kerim verilmiştir. Afvî Efendi bu çalışmasında Kur’ân-ı Kerim’in bu özelliğine de değinmiştir. Şimdi tefsîrin bu yönü ile alakalı örnekler verelim:

Yâkub Afvî, “مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءُ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ”/Siz Allah’ı bırakıp; sadece sizin ve atalarınızın taktığı birtakım isimlere (düzmece ilâhlara) tapıyorsunuz. Allah, onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir” (Yûsuf, 12/40)

¹⁸⁶ Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, 104.

¹⁸⁷ Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, 90.

¹⁸⁸ Hulusi Kılıç, “Belâgat”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5:384-387.

âyetindeki “أَسْمَاءُ/esma’ı” kelimesinde mecâzi mürsel¹⁸⁹ bulunduğunu belirtmiştir. O, bu kelime de aslında tapılan şeyin isimler değil, isimlendirilen şeyler olduğunu belirtip; “isim zikredilmiş isimlendirilen kastedilmiştir, çünkü isme ibadet edilmez”¹⁹⁰ diyerek asıl manayı açıklamıştır.

Yine “لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِّلسَّائِلِينَ”/Andolsun, Yûsuf ve kardeşlerinde (hakikati arayıp) soranlar için ibretler vardır” (Yûsuf, 12/7) âyetini tefsîr ederken Yakûp Afvî, Yûsuf sûresinde “آيَاتٌ” (ibret) kâbilinden olan hususları sıralar ve az sözle çok mana ifade edildiğine dikkat çeker. Aslında müfessir bu âyette Kur’ân-ı Kerim’in tefsîr usulünde mühim yeri olan “îcâz” konusunu da örneklendirmiş olmaktadır. İşte ona göre “آيَاتٌ” olarak zikredilmiş olabilecek hususlar şunlardır:

- Sûrenin Hz. Peygamberin peygamberlik iddiasının doğruluğunu gösteren bir delil olması,
- Allah Teâlâ’nın Hz. Yûsuf’u (a.s) peygamber olarak seçmesinin, peygamberlik makamının gayret ve istemekle mümkün olmadığı,
- Peygamberler dahil hiç kimsenin emin olamadığı, devamlı olarak dikkatli bulunulması gereken şeytanın tuzaklarının varlığı ve kişileri doğru yoldan çıkarması,
- Hz. Yûsuf’un (a.s) kardeşlerinin Yûsuf ve babalarına yaptıkları eziyet ve hileler,
- Kardeşlerinin Yûsuf’u öldürme niyetleri, kuyuya atmaları, babasından ayırmaları ve bu ayrılık hüznü ile babalarının gözlerinin bembeyaz olması,
- Kardeşlerin, hatalarını anlayıp babalarından af dilemeleri ve babalarının da her şeye rağmen onların özürlerini kabul edip Allah’tan (c.c.) onların bağışlanmalarını isteyeceğini bildirmesi,
- Hz. Yûsuf’un (a.s) kardeşlerini bağışlaması,

¹⁸⁹ Mecâzi Mürsel: Bir sözcüğün benzetme amacı olmadan çeşitli ilgilerle başka bir sözcük yerine kullanılmasıdır.

¹⁹⁰ Afvî, *Netîcetü’l-Tefâsîr*, 58.

- Hz. Yûsuf'un (a.s) “Rabbim! Gerçekten bana mülk verdin ve bana sözlerin yorumunu öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada ve ahirette sen benim velimsin. Benim canımı Müslüman olarak al ve beni iyilere kat” diye dua etmesidir.¹⁹¹

Afvî bütün bu yapmış olduğu açıklamalarla, aslında sûrenin tamamının, bu âyetin tefsîri konumunda olduğuna dikkat çekmiştir.

2.5.2.3. Kelâmî Yönden Âyetleri Yorumlaması

“Kelâm” ismi “kelm” kökünden türemiş olup “Bir fikri tam olarak anlatan söz” demektir. Kelâm ilmi ise konuları göz önüne alınarak şu şekilde tanımlanmıştır: “Allah’ın zâtından ve sıfatlarından, nübüvvet konularından, başlangıç ve sonuç itibariyle kâinatın hallerinden İslâm kanunu üzere bahseden bir ilimdir”.¹⁹²

Rabbimizin kendini tanıttığı ve bize hayat ölçülerimizi koyduğu kelâmı olan Kur’ân-ı Kerim, müfessirlerimiz tarafından tefsîr edilirken âyetler kelâmî yönden de ele alınmıştır. Ancak mezhep imamları ve âlimler arasında bu konular zaman içerisinde ciddi tartışmalara da sebep olmuştur.

Şimdi biz bu başlık altında, Şeyh Yâkub Afvî’nin Yûsuf sûresindeki âyetlerle büyük günah ve Allah’ın (c.c.) birliğinin ispatı gibi kelâmî tartışmalara bakışını örneklerle inceleyeceğiz.

Müellif büyük günah işleyen kimse hakkındaki görüşlerini Neseî Tefsîri’ne atıf yaparak şöyle açıklar: Büyük günah işleyen kimse dinden çıkmaz ve kâfir de sayılmaz. Çünkü Hz. Yûsuf’un (a.s.) kardeşleri onu öldürmeye veya kuyuya atmaya niyetlendiklerinde büyük ya da küçük günah işlemeyi kastetmişlerdi. Eğer işlenilen suç küçük günah kabilinden sayılırsa zaten babalarından kendileri için “قَالُوا يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا”

دُؤِبْنَا إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ/Ey babamız! Bizim günahlarımızın affını dile! Çünkü biz gerçekten hata ettik dediler” (Yûsuf, 12/97) âyetine göre istiğfar etmesini istediler. Bu da onların azaptan korktukları için bağışlanma istediklerini gösteriyor. Şayet onların işledikleri büyük günah ise yine imandan çıkmamışlardır. Zira salih kavim olma ümitleri bulunmaktaydı. Bu her iki durum Mutezile ve Hariciyye’nin görüşlerine uymaktadır.

¹⁹¹ Afvî, *Netîcetü’l-Tefsîr*, 80.

¹⁹² Bilmen, 5.

Çünkü Mutezile'nin “adalet” ve “va'd ve vaid” prensibine göre; günah işleyen kimse cezayı hak eder tevbe etmeksizin bağışlanma söz konusu değildir. Haricilere göre ise; büyük günah işleyenlerin dinden çıkıp kafir olmaları gerekir, ‘tevbe edip salih kavim olma ümidi yoktur.¹⁹³

Ayrıca Afvî, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) naklettiği “Münafığın alâmeti üçtür: Konuşunca yalan söyler, söz verince sözünden cayar, kendisine bir şey emanet edildiğinde hıyanet eder”¹⁹⁴ hadisine rağmen bu üç durum da kendilerinde mevcut olmasına karşın Hz. Yûsuf'un kardeşlerine münafık da denilemeyeceğini beyan etmektedir. Çünkü ona göre dinî olmayan bir konuda münafık olunmaz. Dolayısıyla münafıklık alâmetleri de taşıyor denilemez.¹⁹⁵

Yâkub Afvî *يَا صَاحِبِي السَّخْنِ أَزْنَابٌ مُتَمَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمْ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ* /Ey zindan arkadaşlarım! Çeşitli tanrılara mı, yoksa gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'a mı (inanıp bağlanmak) daha iyi?” (Yûsuf, 12/39) âyeti ile alakalı izah yaparken Allah'ın (c.c.) birliğini ispat eden açıklamalarına yer vermektedir. Âyetteki “ء” soru edatının olayın aksini ispat maksatlı bulunduğunu söyleyerek, “tek olan Rabbe itaat, birbirinden ayrı bir sürü Rabbe itaatten daha hayırlıdır” manasını vermek olduğunu söyler. Aksi taktirde Tanrılar arasında irade bakımından bir ayrılık olması gerekir ki bu ayrılıkta, ya hepsinin veya bazılarının aciz olmasını gerektirecektir. Oysa bu acizlik, Tanrı olmaya engeldir. “...اِذَا لَذَهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَّ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ” bir tarafa çekilir ve mutlaka o tanrılardan biri diğerine baskın gelmeye çalışırdı” (Mü'minun, 23/91) ve “...لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا...” /Eğer yerde ve gökte Allah'tan (c.c.) başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu...” (Enbiya, 21/22) âyetlerini de delil getirmektedir. Ayrıca Afvî, ayrı ayrı Tanrılar olması durumunda ibadet ederek onların rızasını kazanmanın mümkün olamayacağı¹⁹⁶ hususunu da zikretmektedir.

¹⁹³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 27.

¹⁹⁴ Buhârî, “İmân” 24; Müslim, “İmân” 107-108.

¹⁹⁵ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 27.

¹⁹⁶ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 58.

2.5.2.4. Fıkḥî Yönden Âyetleri Yorumlaması

Allahü Teâla, hayat kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm ile kullarının ihtiyacına binaen dünyevî ve uhrevî yaşamlarını düzenleyen birtakım kuralları bildirmektedir. Müslümanlar asrı saadetten itibaren Kur'ân-ı Kerim'deki bu tür fıkḥî âyetleri anlayıp yorumlama çabası içinde olmuşlardır. Çeşitli, fıkḥ medreseleri kurulmuş buralarda fıkḥî konulara dair çalışmalar yapılmıştır. Müfessirler de kaleme aldıkları eserlerinde ibâdât ve muâmelâtla ilgili âyetlerin yorumlarına yer vermişler ve onlardaki hükümleri istinbât etmişlerdir.¹⁹⁷

Şeyh Yâkub Afvî de Yûsuf sûresini tefsîr ederken ilgili âyetlerde bazı fıkḥî değerlendirmelerde bulunmuştur. Şimdi müfessirimizin bu yöndeki değerlendirmelerine dair örnekleri görelim:

Afvî, اذْ قَالُوا لْيُؤَسِّفْ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَى آبَيْنَا مِنَّا وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ, Hani kardeşleri demişlerdi ki: ‘Yûsuf ile öz kardeşi babamızın gözünde bizden daha değerli. Halbuki bizim sayımız daha çok. Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanılga içinde!’ (Yusuf, 12/7) âyetinin açıklamasında İmam Mâtûrîdî'nin (ö. 944) *Te'vîlâtü'l Kur'ân* adlı eserine atıf yaparak görüşlerini şöyle açıklamaktadır: “İnsanların çocuklarının bazısına fazla ilgi göstermesinde sıkıntı yoktur. Bir kişinin çocuklarından birisine diğer çocuklarına haksızlık yapmadığı sürece hibe ayırmasında da bir sakınca yoktur. Ancak çocuklar arasından birisine hibe verilmesini gerektirecek özel bir durum varsa, ona özel hibe vermek gerekir” der. Bu görüşü de Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) kızı Hz. Aişe'ye Medine yakınlarındaki bir bahçenin ağaçlarından yirmi kile hurma hibe etmesini misal vererek teyit etmektedir.¹⁹⁸

Müfessirimiz, قَالَ اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي خَفِيفٌ غَلِيمٌ/Beni ülkenin hazinelerine tayin et! Çünkü ben çok iyi korurum ve bu işi bilirim dedi” (Yûsuf, 12/55) âyetinde Hz. Yûsuf'un (a.s.) görev talebinde bulunması hakkında ise, kişinin kendi nefisini tezkiye etmesi şartı ile işi başaracağını belirtip göreve tâlip olabileceği belirtir. Afvî bu âyet bağlamında kişinin cahile karşı ilmini ve faziletini ortaya koyması, vazifesi olduğunu

¹⁹⁷ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I2: 319.

¹⁹⁸ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 17.

için yöneticilik görevini istemesi, buna ehil olduğunu belirtmesi ve kâfir veya fâsıkın elinden yetkiyi alarak hükmetmesinin caiz olduğunu belirtmektedir.¹⁹⁹

Müellif, *وَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا أَسْفَىٰ عَلَىٰ يُوسُفَ وَإِيتِصَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ*, "Âh Yûsuf'um âh! İçim yanıyor!" diyordu. Sonunda üzüntüden gözlerine boz geldi. Artık kederini içine gömüyordu" (Yûsuf, 12/84) âyetinin tefsîrini yaparken, evvela Hz. Yâkub'un (a.s.) görme duyusunun tamamen gitmediğini evlat acısıyla çok ağlamaktan gözünün üzerinde beyazlık oluşup görmesinin zayıfladığına dair izahta bulunur. Ona göre bu ifâde Hz. Yâkub'un (a.s.) hissettiği acının büyüklüğünü anlatmak maksatlıdır. Müellif sevgili Peygamber Efendimizin (s.a.s.) de oğlu İbrahim'in vefatı dolayısıyla hüzünlenip gözlerinden yaşların akmasını örnek olarak zikredip, sesi yükseltmeden, kendine zarar vermeden acı ve üzüntü anında ağlamanın ve üzülmünün caiz olduğunu kaydetmektedir.

Müfessirimizin Yûsuf sûresinin şu âyeti üzerinde fikhî açıdan titizlikle durduğunu müşahade etmekteyiz. O, *...فَأَوْفٍ لَّنَا الْكَئِيلُ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ*, "...bize talebimizi karşılayacak kadar ver; bize bağışta da bulun. Şüphesiz Allah sadaka verenleri mükâfatlandırır" (Yûsuf, 12/88). Burada "peygamber ve ehli beytinin sadaka alması hususu" değerlendirilmiştir. Zira mezkûr âyette Hz. Yâkub'un (a.s.) oğullarının sadaka istediği görülmektedir. Oysa hadisi şeriflerde²⁰⁰ sadakaların Hz. Peygamber ve ailesine haram olduğu belirtilmektedir. Afvî, evvela sadakaların haramlığının tüm peygamberleri mi kapsadığı yoksa sadece bizim peygamberimize mi mahsus olduğu konusuna dair ihtilafın olduğunu naklederek konuya giriş yapmaktadır. Daha sonra verilen şeyin sadakadan ziyade kardeşler arasındaki lütuf olarak değerlendirilmiş olabileceği üzerinde durduğunu görmekteyiz. Dikkati çeken bir diğer husus da kardeşlerin sadaka istedikleri zaman henüz peygamber olmadıklarını belirtmesidir. Müfessir böylece Hz. Yûsuf'un (a.s.) kardeşlerine de peygamberlik verilmiş olabileceğini burada zikretmiş olmaktadır.²⁰¹

¹⁹⁹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 70.

²⁰⁰ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte*, (Ankara: Akçağ Yay., 1988), 7: 417-419.

²⁰¹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 93.

2.6. Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûret-i Yûsuf'un Kur'ân İlimleri Açısından Değerlendirmeleri

2.6.1. Müteşâbihu'l Kur'ân

Lügatte iki şeyden birinin diğerine benzemesi şeklinde ifade edilen müteşâbih²⁰² lafzı, “şibh” (شِبْه) kökünden türemiş teşâbüh mastarının ismi fâilidir. Istılahî olarak, manaları bilinmeyen yahut birden fazla manaya gelebilen ve bu manalardan birinin tercih edilebilmesi için delile muhtaç olan âyetleri kastetmektedir.²⁰³

Şeyh Yâkub Afvî müteşâbihin anlamı ile Kur'ân-ı Kerim'de muhkem ve müteşâbihlerin bulunmasının hikmetleri hakkında birtakım açıklamalar yapmıştır. Afvî'ye göre kendisinden kastedilen şey açık olmayan âyetlerdir. Bununla birlikte bu bilinmezlik sadece bizim içindir, Peygamber Efendimiz (s.a.s.) bu tür âyetlerin manalarını biliyordu.²⁰⁴

Afvî, müteşâbih âyetlerin zâhirlerine olduğu gibi inanmak gerektiğini, buradaki gaybî inanmanın, dünya hayatının imtihan yeri olması cihetinden olmasına bağlamıştır.²⁰⁵

Müellifimiz, Kur'an-ı Kerim'deki mukattaa harflerini de müteşâbih âyetler olarak değerlendirmektedir. O, bu harflerin hakiki manalarının bilenemeyeceğini, ilim sahibi olanların da sadece zâhirî mânayı bilebileceği görüşünü zikretmektedir.²⁰⁶

2.6.2. Hurûfu'l-Mukattaa

Huruf, “**harf**/حرف” kelimesinin çoğulu olup, lügatte “kesilmiş, ayrılmış” anlamındaki

“mukattaa /مقطعة” kelimesi ile birlikte kullanılan tamlamadır.²⁰⁷

²⁰² İsfahânî, “şbh”, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru's-Şamiyye, 2009), 254; Kattân, *Mebâhis*, 215.

²⁰³ Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, 16. Baskı (Beyrut: Dâru'l-İlmi'l Melâyîn, 1985), 282.

²⁰⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 2-3.

²⁰⁵ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 2.

²⁰⁶ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 3.

²⁰⁷ M. Zeki Duman, Mustafa Altundağ, “Hurûf-u Mukatta”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 18: 401-408.

Kur’ân-ı Kerim’in 29 sûresinin başında tekli, ikili, üçlü, dördlü ve beşli şekilde yer alan, tamamı farklı 14 harften oluşan harf kümelerine mukattaa harfleri denir. Teheccî harfleri olarak da bilinir. “Bağımsız ve ayrı harfler” manasına gelmektedir.²⁰⁸

Kur’ân-ı Kerim’de Mekkî sûrelerinin başında bulunan, hurûfu’l-mukattaa denilen harflerin yorumu birçok müfessir tarafından yapılmadan bırakılmıştır. Kur’ân-ı Kerim’in “ikinin ikincisi”²⁰⁹ ifadesi kullandığı Hz. Ebû Bekir (r.a.) da “Her kitabın bir sırrı vardır. Kur’ân-ı Kerim’in sırrı da sûre başlarıdır”²¹⁰ diyerek bu âyetlerin yorumsuz bırakılması yönünde görüş beyân etmiştir. Aynı şekilde Suyûtî de “onlardaki sırları yalnız Allah hakkıyla bilir” demektedir.²¹¹ Muteahhirin kelimcilerinin savunduğu diğer görüş, hurûf-ı mukattaa’nın yorumlanabileceğidir. Onlara göre Allah Teâla kitabının birçok âyetinde kullarına düşünmeyi emrederken mukattaa harflerinin manasının gizli kalacağı görüşü geçerli değildir. Afvî ise, önce huruf-u mukattaa’nın müteşâbihattan olduğu, anlamının bilinip bilinemeyeceği hususunda farklı görüşler beyan edildiğine dair açıklamalar yaptıktan sonra Kur’ân’ın indirilişinin kullar için olduğunu belirtip âyetin tefsîrini yapmaktadır.

Mutasavvıf Afvî Efendi, “الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ/Elif Lâf Râ. Bunlar, apaçık Kitab’ın âyetleridir” (Yûsuf, 12/1) âyetindeki “الر” kelimesi hakkında Ebû’l-Berekât en-Nesefî’den (ö. 710/1310) naklen şu yorumları sıralamaktadır:

1. Bu kelime, Allah’ın (c.c.) en güzel isimlerinden olan “Allah (c.c.), Latîf ve Rahîm” isimlerinin baş harfleridir.
2. (ل/elif) Allah’ın (c.c.) nimetleri, (ل/âm) Allah’ın (c.c.) lütfu, (ر/ra) ise Allah’ın (c.c.) rahmetidir.
3. (ل/elif)’in karşılığı “انا/ben”, ل’in karşılığı “حَالَةً/ya”, (ر/ra)’nın karşılığı ise “أَرَى /görüyorum” demektir. Yani, “Ben Allah’ım (c.c.) Yûsuf’a kardeşlerinin yaptığını biliyorum ve ona nasıl davrandıklarını ve yine onun başına gelen musibet ve zararları

²⁰⁸ M. Zeki Duman - Mustafa Altundağ, “Hurûf-ı mukattaa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 401-408; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, 22. Baskı (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 134.

²⁰⁹ Bkz. et-Tevbe, 9/40.

²¹⁰ Suyûtî, *İtkân*, 490.

²¹¹ Suyûtî, *İtkân*, 703.

görüyorum. Daha sonra onu Mısır'a kral yapıp imtihana tabi tutulan babasına kavuşturdum. Ben insanların gördüklerini de görmediklerini de görürüm. Hatta arştan yere kadar her şeyi görürüm. Her yürüyenin adımlarını, her nefes alanın nefeslerini, her hareket edenin nereye gittiğini, her çalışanın ne iş yaptığını, her örtünün arkasında bulunanı, yaratılanlardan gizli olan her şeyi ancak ben bilirim".²¹² manalarına geldiğini ifade etmektedir.

İslam âlimleri tarafından hurufu'l-mukattaalara yapılan bu yorumlar çoğunlukla kabul edilmemektedir. Çünkü Araplarda harflerin kelimeleri ifade ettiği durumlar yoktur. Sadece çok özel durumların bulunması istisnadır.²¹³

2.6.3. İ'câzu'l Kur'ân

A'-ce-ze (عَجَزَ) fiilinin mastarı olan (اعْجَازَ) i'câz, âciz bırakmak anlamına gelir. Bir şeyi meydana getirmekten âciz bırakan şeye ise mûcize denir. Zıddı ise kudrettir.²¹⁴

İstılâhta ise mûcize: "Peygamberlik iddiasındaki kişinin yani Allâh Teâla'nın elçisi olduğunu iddiâ eden zâtın, doğruluğunu ispat eden; hayra, saâdete vesile olan hârikulâde iştir".²¹⁵ Kur'ân-ı Kerim'in i'câzından kasıt da "O'nun, bütün insanları benzerini meydana getirmekten âciz bırakmasıdır".²¹⁶

Afvî Efendi de Kur'ân-ı Kerim'in i'câzını tefsîrini yaptığı Yûsuf kıssası üzerinden ele almaktadır.

Müellif, Yûsuf sûresi birinci âyetteki hurufu'l mukattaa ile Allah Teâla Arapları kendi dilleri ile âciz bıraktığına dikkat çekmektedir.²¹⁷ Bu da Kur'ân-ı Kerim'in üstün ve mükemmel nazım yönünden i'câzıdır. Allah Teâlâ kendi katından indirmiş olduğu Kur'ân-ı Kerim hakkında şüphesi bulunanlardan, her biri mükemmel bir fesâhat ve

²¹² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 3.

²¹³ Ateş, *İşâri Tefsîr Okulu*, 22.

²¹⁴ İsfehânî, Rağıb, "a-c-z", *el-Müfredât el-Fâzıl Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, 4. Baskı (Beyrut: Dâru's-Şâmiyye, 2009), 547.

²¹⁵ el-Cürçânî, Ebü'l-Hasen Muhammed b. Alî, *el-Minşâvî et-Ta'rîfât*, thk. Muhammed Sıddık (Kahire: Dâru'l-Fadîle, 2004), 184.

²¹⁶ Demirci, *Tefsîr Usûlü*, 175.

²¹⁷ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 3.

belâgata sahip sûrelerinin en kısasına benzer bir şey getirerek²¹⁸ kendisine karşı koymalarını talep etmişse de olumlu karşılık alamamıştır.

Kur’ân-ı Kerim ihtiva ettiği manalar yönünden de i’câz özelliği taşımaktadır. Öyle ki, Kur’ân-ı Kerîm’de birçok sûrede geçmiş kavimlere ait Allah haber vermedikçe kimsenin bilemeyeceği yaşanmış özel gaybî bilgiler bulunmaktadır. İşte müfessirimiz Afvî Efendi’de Hz. Peygamber’in (s.a.s.) daha önce hiç bilgisi olmadığı Hz. Yûsuf (a.s.) hakkında bilgiler içeren bu sûre için mucize nitelemesi yapmaktadır. Yûsuf kıssası önceki ilâhî kitaplarda anlatılan kıssalara mutâbık şekilde en güzel ifadelerle Kur’ân-ı Kerim’de yer almıştır.²¹⁹ Yûsuf sûresinin âyetleri kıssayı soran sormayan herkes için mûcize özelliği taşımaktadır.²²⁰

Ayrıca Afvî’nin de üzerinde durduğu gibi her peygamberin mûcizesi zamanındaki en kıymetli mesele üzerine olur. Hz. Nûh (a.s.) zamanında en çok seyyahlar, Hz. Musa (a.s.) zamanında sihirbazlar, Hz. Yûsuf (a.s.) zamanında rüyâ tâbircileri, Hz. İsa (a.s.) zamanında doktorlar, Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında edebiyatçılar en revaçta olan kimselerdi. Dolayısıyla sünnetullah gereği Peygamberlerin de mucizeleri bu yönlerde olmuştur.²²¹

2.6.4. Aksâmu’l-Kur’ân

“Aksam / أَقْسَامُ” yemin anlamındaki “kasem/كَسَمَ” kelimesinin çoğuludur. Lügatte “bölmek, kesmek ve karar vermek” anlamına gelmektedir.²²² İstilahî olarak ise kasem, “yemin eden hakikaten veya itikâden saygı ile bir şeyden çekinmek veya yapmaya kesin karar vermektir”.²²³ Diğer bir ifade ile fiiliyât üzerinde kesin karar ortaya konmaktadır. İtkân adlı eserde Kuşeyrî’ye atıfla yer verilen ifadede Allah Teâla Kur’ân-ı Kerim’de delillerin te’kidî ve kemâlî için kasemi zikretmektedir. Çünkü hüküm ya şehâdetle²²⁴ ya

²¹⁸ el-Bakara, 2/23.

²¹⁹ Afvî, *Netîcetü’l-Tefâsîr*, 4.

²²⁰ Afvî, *Netîcetü’l-Tefâsîr*, 15.

²²¹ Afvî, *Netîcetü’l-Tefâsîr*, 62.

²²² Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh: Tâcu’l-Lüğa ve Sihâhu’l-Arabiyye*, Şihâbüddîn Ebû Amr (Beyrut: Dâru’l-İlmi’l Melâyîn 1990), 2: 1482-1483;

²²³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 173; Suyûtî, *el-İtkân*; el-Kattân, *Mebâhis fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 285.

²²⁴ Âl-i İmran, 3/18; Yunus, 10/53.

da kasemle verilir. Yine Suyûtî kasemi haberin kendisi ile kuvvetlendirildiği cümle olarak tarif etmektedir.²²⁵

Kasem, iletişimde dikkati çekip konuya duyulan önemi arttırmada ve emniyeti tesiste en etkili ve yaygın araçlardan biridir. Kur'ân-ı Kerim'de 17 sûrenin başında yemin lafzı kullanılmaktadır.²²⁶ Mekkî sûrelerdeki kasem lafızlarının daha fazla olması hem vahyin içeriğinin önemi hem ilk muhatapların aklî durumu dikkate alınarak, mesaj iletiminde Kur'ân-ı Kerim'in sahip olduğu dizaynın ne kadar etkileyici olduğunu göstermektedir.²²⁷

Yâkub Afvî de yeminlerin Yûsuf sûresindeki anlamları konusunda şu tespitleri yapmaktadır. İlk olarak “قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ/Onlar, ‘Allah’a andolsun ki bizim bu yerde fesat çıkarmak için gelmediğimizi siz de biliyorsunuz, biz hırsız da değiliz’ dediler” (Yûsuf, 12/73) âyetinde. “تَاللّٰهِ” yemin lafzı için taaccüb manası taşıdığını ve yemin (ت/te)’sinin yemin (ب/te)’si yerine kullanıldığını ifade etmektedir. Yine Afvî, “قَالُوا تَاللّٰهِ تَفْتُوْا تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتَّىٰ تَكُوْنَ حَرَضًا أَوْ تَكُوْنَ مِنَ الْهَالِكِينَ/Oğulları, ‘Allah’a andolsun ki, sen ‘Yûsufum!’ diye diye sonunda ya hasta olacaksın ya da büsbütün helâk olacaksın!’ dediler” (Yûsuf, 12/85) âyetinde geçen aynı “تَاللّٰهِ” yemin lafzından sonra olumsuzluk (ل/la)’sının hafzedildiğini belirtip anlamı te’kid edip kuvvetlendirdiğini söylemektedir.²²⁸

Ayrıca müellif “قَالَ لَنْ أُرْسِلَهُ مَعَكُمْ حَتَّىٰ تُؤْتُوْنَ مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ لَتَأْتَنَّنِي بِهِ إِلَّا أُنَاجِطَ بِكُمْ فَلَمَّا آتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ قَالَ/Ayrıca müellif “قَالَ لَنْ أُرْسِلَهُ مَعَكُمْ حَتَّىٰ تُؤْتُوْنَ مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ لَتَأْتَنَّنِي بِهِ إِلَّا أُنَاجِطَ بِكُمْ فَلَمَّا آتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ قَالَ/Yâkub şöyle cevap verdi: ‘Aşılamaz engellerle kuşatılmanız hariç, onu bana mutlaka getireceğinize dair Allah adına yeminle kesin söz vermediğiniz takdirde onu sizinle beraber göndermem!’ Ona hepsi de kesin söz verince, ‘Söylediklerimize Allah şahittir’ dedi” (Yûsuf, 12/66) âyetinde “مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ/Allah’tan kesin söz” ifadesini de “Allahı zikrederek çok kuvvetli bir ahid” yani yemin olarak değerlendirmektedir.²²⁹

2.6.5. Mübhemâtü’l- Kur’ân

²²⁵ Suyûtî, *el-İtkan*, 739.

²²⁶ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, 169.

²²⁷ Kattân, *Mebâhis*, 285; M. Zakî İbrahim, “Kur’ân’da Yeminler: Bintü’s- Şâti’nin Edebî Katkısı”, çev. Burhan Sümertaş *The Journal of Academic Social Science Studies* (Mart 2013): 955.

²²⁸ Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, 90.

²²⁹ Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, 78.

Lügatte “gizli ve kapalı olmak; kapalı bırakmak” manasındaki ibhâm (إِبْهَام) masterından sıfat yapılarak türetilmiş olan müphem (مُفْهِم) lafzı “kapalı bırakılan, mahiyeti ve algılanması zor olan şey” demektir.²³⁰ İstilahî olarak, “Kur’ân-ı Kerim’de açıkça zikredilmeyen melek, cin ve insan benzeri varlıklar ile topluluk ve kabilenin, ism-i işâretler, ism-i mevsuller, zamirler, belirli zaman zarfları ve cins isimlerle zikredilmesidir”.²³¹

Kur’ân-ı Kerim kıssa ve tarihi olayların anlatırken kronolojik ve geniş izahlı üslûb kullanmaz. Asıl maksat muhataplarına mesaj vermek olduğu için çoğunlukla zaman, mekân ve şahısları açıkça belirtme gereği duymaz. Çünkü Kur’ân’ın anlatım tarzı, iyi bilinen ve nazil olduğu dönemin insanları tarafından anlatılan kıssa ve olayları telmih yoluyla anlatmaktadır.²³²

Yâkub Afvî’nin *Netîcetü’l Tefâsîr* adlı eserinde mübhem lafızlara örnek verdiği sûrenin ilk âyeti olan “الرَّ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ” / Elif-lâm-râ. Bunlar apaçık kitabın âyetleridir” ibâresidir. Afvî’nin, burada “تِلْكَ” ismi işareti âyett “el kitab/الْكِتَاب” kelimesinin işaret ettiği sûrenin âyetleridir,²³³ açıklamasıyla yetindiğini görmekteyiz.

Yâkub Afvî’de mübhem lafıza ait bir diğer değerlendirme sûrenin “لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ” / Andolsun ki Yûsuf ve kardeşlerinde, almak isteyenler için ibretler vardır” âyetindeki “لِلسَّائِلِينَ” kelimesindedir. Şeyh Efendi, bu kelime ile Allah Teâla’nın muradının; Yahûdiler ve tüm ibret almak isteyenler olduğunu söylemektedir.²³⁴

²³⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 12: 56.

²³¹ Suyûtî, *el-İtkan*, 357; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, 186; Birişik, Abdulhamit, “Mübhemâtü’l-Kur’ân”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 437-439.

²³² Osman Kara, “Kur’ân’daki Mübhem İfadelerin Çeviri Sorunu”, *Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 4 (Haziran 2018): 258-279.

²³³ Afvî, *Netîcetü’l Tefâsîr*, 3.

²³⁴ Afvî, *Netîcetü’l Tefâsîr*, 2.

2.6.6. Vücûh ve Nezâir

Lügatte bir şeyin ön tarafı, yön, makam, mevki, zât, bir şeyin dış yüzü gibi anlamlara gelen vücûh,²³⁵ bir kelimenin Kur’ân’da farklı âyetlerde, farklı anlamlar ifade etmesidir.²³⁶ Diğer bir ifade ile vücûh teaddüt/anlam çokluğu ifade etmektedir.²³⁷ Lügatte şekil, tabiat ve sözlerdeki benzerlikler gibi anlamlara gelen nezâir²³⁸ ile farklı kelimelerin farklı âyetlerde hemen hemen aynı anlamı taşıması kastedilmektedir.²³⁹ Yani lafzî farklılığa rağmen anlam birliği mevcuttur. Kur’ân’-ı Kerim’i anlamak ve en güzel şekilde yorumlamak için öğrenilmesi lüzumlu olan ilimlerden birisi de vücûh ve nezâir ilimleridir.

Kur’an-ı Kerim’in bazı kelimelerinin “vücûh” ve “nezâir”e sahip olduğu ve bunların bulundukları konumlarda farklı manalarda kullanıldığı Hz. Peygamber’den itibaren dikkat çekilen bir husustur. Bu durum İslâm âlimlerin farklı manalara gelebilen Kur’an-ı Kerim’in kelimeleri üzerinde hususiyetle yoğunlaşmasını gerekli kılmıştır.²⁴⁰

Kur’ân-ı Kerim’de vücûh olarak kullanılan bazı kelimeler eserimizin konusu olan Yûsuf sûresinde de kullanılmaktadır. Şimdi Afvî Efendi’nin bu kelimelere üzerindeki değerlendirmesine göz atalım:

Yûsuf sûresi 101. âyette geçen “veliyyün/وَلِيٌّ” lafzı için Afvî’nin; hayatımda ve ölümümde yeterli/مَعَادِي وَمَعَاشِي, işlerimi gören/مُتَوَلَّى أُمُورِي, yardımcı/نَاصِرِي anlamlarını vermekle yetindiğini görmekteyiz.²⁴¹

Keza, Kur’ân-ı Kerim’de 17 tane anlamı²⁴² olduğu belirtilen “el-hüdâ/الْهُدَى” kelimesi için de müfessirimiz Yûsuf sûresi 52. âyetinde “hainlerin tuzaklarının gerçek

²³⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “vch”, 13:555; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, 184.

²³⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1:102; Suyûtî, *el-İtkan* 346.

²³⁷ Demirci, *Tefsîr Usûlü*, 145.

²³⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “nzt”, 5:219.

²³⁹ Suyûtî, *İtkan*, 346; Demirci, *Tefsîr Usûlü*, 145.

²⁴⁰ Hasan Yıldızlı, “vücûh ve Nezâir Hakkında Yapılan Tanımlara Dair Bir Değerlendirme” *İslâm Araştırmalar Dergisi* 31 (2014): 31.

²⁴¹ Afvî, *Netîcetü't-Tefsîr*, 103.

²⁴² Cerrahoğlu *Tefsîr Usûlü*, 185.

olmayacağı ve bu tuzakların isabet etmeyeceği iyice bilinsin” diyerek mana vermektedir.²⁴³

Ancak müellif Yûsuf 78. Âyetteki “kebîran/كَبِيرًا” lafzının Kur’ân-ı Kerim’de 7 farklı anlamda kullanıldığını kaydettiğini görmekteyiz. Bunlar; ilim,²⁴⁴ akıl,²⁴⁵ şiddet,²⁴⁶ uzun,²⁴⁷ çok²⁴⁸, yüce²⁴⁹ ve bu sûrede yaşça büyüklüktür.²⁵⁰

²⁴³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 67.

²⁴⁴ Şu'arâ, 26/49.

²⁴⁵ Yûsuf, 12/80.

²⁴⁶ Furkân, 25/19.

²⁴⁷ Mülk, 67/9.

²⁴⁸ Bakara, 2/282.

²⁴⁹ Ra'd, 13/19.

²⁵⁰ Yûsuf, 12/ 78.

BÖLÜM 3: NETÎCETÜ’T-TEFÂSİR FÎ SÛRET-İ YÛSUF’TA İŞÂRÎ YORUMLAR

Tarihi sürece baktığımızda İslâmî edebiyatta “sûfiyye” adına Peygamber Efendimizin ashâbı ve onlardan sonraki çağda hiç rastlanmadığı görülmektedir. Ancak bu onların sûfiyâne bir hayat yaşamadıkları anlamına da gelmemektedir. Oysa onlar en zahidâne, en âbidâne hayat yaşayan rıza ehlindeydiler. Bu nedenle Allah Resulü’nün sohbeti ile şereflenenlere verilecek en güzel isim “sahâbî” olmuştur.²⁵¹

“Sûfî” ismi ilk olarak Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve ardından Süfyân es-Sevrî’ye (ö. 161/778) ait birtakım ifadelerde geçmektedir. Bir rivayete göre Hasan-ı Basrî, “Mekke’de tavaf sırasında bir ‘sûfî’ gördüm ve ona bir şeyler vermek istedim, fakat o yanında yeterli miktarda dînârı olduğunu söyleyerek bunu kabul etmedi” demiştir. Yine bir başka rivâyette Süfyân es-Sevrî, “Ebû Hâşim ‘sûfî’ olmasaydı ben riyânın inceliklerini öğrenemezdim” demektedir.²⁵² Kaynaklardaki bilgilere göre ilk sûfî ismini alan “Ebû Hâşim”, ilk tekke de Reml şehrindeki “Ebû Hâşim Tekkesi”dir.²⁵³

İslâmî ilimlerin zirve noktası olan tasavvufun hangi kökten türetildiği hususunda ihtilafa düşülmüş, sûfilerin manevi hayat tarzı olan özelliklerini “suffa” veya “sâf” kelimelerine nispet edenler, erbâbın şu zâhirî hallerine bakarak isimlendirme yapmışlardır.²⁵⁴

a. Nefsin arzularından kaçınarak güzel görünüşlü elbiseleri terk edip, sadece örtünme ihtiyacını gidermek maksadıyla kaba kıl ve yünden elbise giyenlere sûfî denmiştir.²⁵⁵

Keza, sûfiler birçok ilimde temeyyüz eden kişiler oldukları için hatta maiyyet-i ilâhiyye sayesinde, daima daha iyi ve daha güzel hallere tekâmül ettiklerinden, bu hallerden ve bu ilimlerden sadece biriyle adlandırılmak yerine, giymiş oldukları kıyafete izâfe olunmuşlardır.²⁵⁶ Serrâc, Kur’ân-ı Kerîm’de Allah Teâlâ’nın, Hz. Îsâ’nın arkadaşlarına

²⁵¹ Tûsî, *el-Lüma*’, 22-23.

²⁵² Tûsî, *el-Lüma*’, 22-23.

²⁵³ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 61.

²⁵⁴ Tûsî, *el-Lüma*’, 22; Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf (Ta’âruf)*, 53; Ateş, *İşâri Tefsîr Ekolü*, 11-12.

²⁵⁵ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf (Ta’âruf)*, 53; Hucvirî, *Keşfü’l-Mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ, 2. Baskı İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996), 110.

²⁵⁶ Tûsî, *el-Lüma*’, 22.

verdiği “havâiler”²⁵⁷ isminin de ilim, davranış ve halleri sebebiyle değil, giymiş oldukları beyaz giyisileri dikkate alınarak verildiğini örnek olarak kaydeder.²⁵⁸

b. Hz. Peygamberin mescidinin suffasında, devamlı ilimle meşgul olan ashâb-ı suffenin hayatı ile sûfîlerin hayatları arasındaki benzerlikten dolayı bu isim kullanılmıştır. Öyle ki, “Sûfîler, ehli suffenin bakiyyesidir” bile denmiştir.²⁵⁹

Bunların dışında tasavvuf kelimesinin nereden geldiği hakkında “safevî, savf, sofosophia, benu’s-sûfa, saff-ı evvel” gibi birçok görüşler ileri sürülmüşse de kesin bir netice bulunmamaktadır.²⁶⁰

Tasavvufu ise, âlimlerin bazıları ‘güzel ahlak’ bazıları ‘nefsi Allah’ın iradesine teslim etmek’ bazıları ise ‘sadece Allah ile olmak’ olarak tanımlamışlardır. Tasavvuf kelimesi hakkında her bir mutasavvıfın farklı görüşler beyan etmeleri, Allah Teâlâ’nın lütfu olan ve ancak kendisine lütfedilen tarafından anlaşılabilen; ilham, manevî işaret ve mevhîbeler olması cihetindendir. Dolayısıyla, mutasavvıflar bulundukları makamlarda yaşadıkları hallerine göre tanımlar yapmışlardır. Buna göre ilim mertebesinde tasavvuf, kalbin kirlilerden arındırılması, yaratılana karşı güzel muamelede bulunmak ve şer’î meselelerde Allah Rasûlü’ne uymaktır. Hakikat mertebesinde tasavvuf ise mülkûn ve varlığın yokluğu, sıfatlara kölelikten kurtuluş ve yaratıcıya bağlanmaktır. Hak lisânıyla tarif edilecek olursa tasavvuf, Allah’ın insanları sıfatlarından arındırarak onlara sûfî özelliği kazandırmasıdır.²⁶¹

Büyük mutasavvıfların yetiştiği hicri III. ve IV. yüzyıl siyâsî, ictimâî ve ilimler tarihî açısından büyük önem taşımaktadır. Zühd döneminden sonra tasavvuf dönemi olarak adlandırılan bu asırlar fıkıh, kelâm ve hadis gibi ilimlerden ayrılıp özel bir alana sahip olan tasavvufun inkişaf ve tekâmül devresidir. Hasan-ı Basrî’nin temsil ettiği hüzn ve korkuya dayalı sûfilik bu yüzyılda Râbia (ö. 180-185/796-801) ile başlayıp Mâ’ruf el-Kerhî (ö. 200/815) ile devam eden aşk ve muhabbet etkin hale gelmiştir.

²⁵⁷ el-Mâide, 5/112.

²⁵⁸ Tûsî, *el-Lüma*’, 22.

²⁵⁹ Tûsî, *el-Lüma*’, 26; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 23-24.

²⁶⁰ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 52-53.

²⁶¹ Tûsî, *el-Lüma*’, 24-26.

Tasavvuf; eğitim, keşf ve ma'rifet boyutlarıyla bu dönemde gelişmiştir.²⁶² Kûfe'de İbn Semmâk (ö. 183/799) ve Basra'da Sehl b. Abdullah Tüsterî (ö. 283/896), hicrî üçüncü yüzyılın önemli mutasavvıfları arasında zikredilirken, Horasan'da Ahmed b. Harb (ö. 234/848), Hâtim-i Esamm (ö. 237/851) ve Ahmed b. Hadraveyh (ö. 240/854) tevekkül ve fütüvvet temsilcilerinden sayılmaktadır. Aynı düşüncenin Nişabur'daki ileri gelen temsilcilerini ise Yahyâ b. Muâz Râzî (ö. 258/871), Bâyezid-i Bistâmî (262/875), Ebû Hafs Haddâd (ö. 270/883) ve Hamdûn Kassâr (ö. 271/884) teşkil etmektedir.²⁶³

Tasavvuf tarihinin bu yıllarının etkin düşüncesi fütüvveti, Fudayl b. İyâz (ö. 187/803) “dostların kusuruna bakmama”, Cafer es-Sâdık (ö. 148/765) “ele geçen şeyi gönüllü olarak başkalarının istifadesine sunmak, elde edilemeyen şey için de şükretmektir”, Sehl b. Abdullah Tüsterî ise “sünnete uymak” olarak tanımlanmaktadır.²⁶⁴

Muhtemelen Zehebî de (ö. 1397/1977) dönemin gelişimsel özelliklerini göz önüne alarak tasavvufu iki kısma ayırmıştır: Bunlar araştırmaya dayalı *nazarî tasavvuf* ve zühd ile keşfe dayalı olup Allah Teâla'ya itaatte fânî olmak diye tanımladığı *amelî tasavvuftur*. Her iki kısım mutasavvıfların görüşlerine paralel olarak da tasavvufî tefsir doğmuştur.²⁶⁵

Tasavvufun oluşum döneminden itibaren riyâzet ve yoğun ibadet yoluyla ruhsal kabiliyetlerini geliştiren sûfiler, Kur'ân-ı Kerim'i kalplerine gelen ilhamlar doğrultusunda yorumlama yoluna gitmişlerdir.

Şimdi de tefsir tarihinin rivâyet ve dirayet ekolünün yanında hiç de küçümsenmeyecek bir yer tutan tasavvufî tefsire temas etmek istiyoruz:

3.1. Tasavvufî/İşârî Tefsir

Tasavvufî veya işârî tefsir, sûfilerin kendi meşrep ve öğretilerine uygun olarak, âyetleri zâhirî anlamlarından farklı bir şekilde yorumlamaları olarak tarif edilmiştir. Sülûk erbâbı, Kur'ân-ı Kerim'in Allah Teâla'nın kelâmı olması hasebiyle sonsuz manalar içerdiğini düşünmektedir. Keza Kur'ân-ı Kerim'de de bu düşüncayı tasdik eden âyetler mevcuttur. Buna örnek olarak; “أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمُوتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ

²⁶² Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 127.

²⁶³ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 112.

²⁶⁴ Süleyman Uludağ, “Fütüvvet”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 259-261.

²⁶⁵ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 2: 298

ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمَنْ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ/Allah'ın, göklerde ve yerde bulunan şeyleri hizmetinize verdiğini, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz?” (Lokman, 31/20) âyetini gösterebiliriz.

Onlara göre her âyetten çıkarılabilmesi mümkün olan zâhir anlamların yanında bâtın anlamlara ulaşmak için hususi bir bilgiye ulaşmak gerekir. Bu bilgi öğrenme ile elde edilen bilgiden farklıdır. Hızır-Musa kıssasında anlatıldığı üzere Allah Teâla tarafından Hızır'a (a.s.) verilen ledünnî ilim gibi. İnsanın buna ulaşabilmesi için nefis terbiyesi ile ruh olgunlaşmalı, Allah'ın emir ve yasaklarına sıkı sıkıya bağlanılmalıdır. Ancak bu takdirde Allah Teâlâ kuluna dilediği sırları açar.²⁶⁶

Zehebî' ye göre nazarî ve amelî tasavvufun tefsirdeki yansıması nazarî sûfî tefsir ile işârî/feyzî sûfî tefsirdir.²⁶⁷

Nazarî sûfî tefsir, “mutasavvıf müfessirin tasavvufî görüşlerini bir takım felsefî nazarîlere dayandırdığı, dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim'e kendi felsefî görüşlerinin etkisinde yaklaştığı tefsirlerdir. Sûfî, bu tefsirlerde genellikle kendi görüşünü Kur'ân-ı Kerim'in önüne geçirmeye çalışmış, kendi verdiği bâtınî anlamdan farklı bir manâ taşımadığını iddia ederek ilhâdî duruma düşmüştür. Buna İbn Arabî'nin *Fütûhât-ı Mekkiyye* ve *Fûsûsü'l-Hikem* isimli eserlerindeki bazı âyetlerle ilgili yorumlar örnek olarak verilebilir. Lakin tamamı bu düşünceler üzerine yapılan tefsir mevcut değildir.²⁶⁸

İşârî sûfî tefsir, “sülûk erbabı tarafından bilinen ve zâhir anlamla bir araya getirilebilen, gizli bir işâret muktezasınca Kur'ân'ı, zâhir manâsından başka bir anlamla te'vîl etmek” demektir.²⁶⁹

Mutasavvıfların keşf ile yaptıkları yorumlar, bulundukları makama göre kalplerine doğan bilgi kaynaklıdır. Onlar elde ettikleri bu bilgiyi kapalı bir üslûp, remiz ve işâret vasıtasıyla ifade etmektedirler. Nitekim işârî tefsir literatüründe Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî'nin (ö. 412/1021) eseri *Hakâ'iku't-tefsir*, Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *Letâ'ifu'l-işârât*, Reşîdüddîn-i Meybüdü'nin (ö. 520/1126'dan sonra) *Keşfü'l-*

²⁶⁶ Demirci, *Tefsir Tarihi*, 229; Mehmet Zeki Süslü, “Tasavvufî Tefsirin İşârî ve Nazarî Şeklinde Taksimi Üzerine Bir Değerlendirme”, *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 27 (2007): 337.

²⁶⁷ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 2: 297.

²⁶⁸ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 2: 297.

²⁶⁹ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 2: 308.

esrâr ve Necmeddîn-i Dâye'nin (ö. 654/1256) *Bahrü'l-hakâik*'i önemli yer tutmaktadır.²⁷⁰

Ancak bununla birlikte Nizâmeddîn en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 730/1329) *Garâ'ibü'l-Kur'ân*'ı, İsmâil Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) *Rûhu'l-beyân*'ı gibi işârî tefsirlerin çoğunda rivâyet ve dirâyete dayalı yorumların yanında; menkıbe, hikâye, mesel, kıssa, hikemiyât ve ahlâka dair literatürden, hatta İsrâiliyata geniş ölçüde yer verilmiştir. Bu tür eserlerin genelinde ahkâm âyetleri üzerinde ayrıntılı olarak durulmazken hadis adı ile nakledilen nasihatlere, âdap ve terbiyeye dâir uydurma veya zayıf rivayetlerden istifade edilmekten çekinilmemiştir.²⁷¹

Müellifimizin *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûretî Yûsuf*'da da benzer metodu uyguladığını görmekteyiz. Nitekim o, kıssa ile ilgili âyetleri yorumlarken zahiri manasından başka, kişilerin ahlâk ve iman bakımından istifade edebileceği kısımlara da odaklanmaktadır. Bu bölümlere “*مِنْ الْحِصَصِ*” lafzı ile giriş yaparak, bazı âyetlerde birden fazla dersler tespit ettiğinde “*وَمِنْهَا*” ifadesi ile ilk zikrettiği derse atıf yaparak bunları okuyuculara aktarmaktadır.

Meselâ Yûsuf Sûresi 12/33. “*قَالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ وَلَا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ*” *Yûsuf*, ‘Rabbim! Zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir.

Eğer onların bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum!’ dedi” âyetinde, “*مِنْ الْحِصَصِ*” ifadesinin ardından, Hz. Yûsuf’un zindanla imtihan edildiğini, oysa onun için daha doğru olanın muafiyet ve bağışlanma olduğunu belirtmektedir. Şeyh Afvî, Hz. Yûsuf’un bu şekilde dua etse idi Allah’ın onu bağışlayacağını veya muaf tutulabileceği yönünde fikir beyan etmektedir. İşte bundan dolayı Peygamberimiz (s.a.v) Allah’tan sabır isteyen kimseye “Belaya karşı sabretmek çok zordur. Sen Allah’tan musibet istedin. Afiyet istemen gerekirdi”²⁷² dediğini belirtir ve kişi ancak afiyet olduğu zaman sağlıklı düşünme ile Allah’ı hakkıyla zikredip itaat edebileceğini söylemektedir. Aksi takdirde insan sevmediği bir şeyle imtihan edildiğinde belki de o şey onu ibadetlerini yapmaktan alıkoyup, zarara uğratabilir.²⁷³

²⁷⁰ Süleyman Uludağ “İşârî Tefsir” *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23: 424-428.

²⁷¹ Süleyman Uludağ “İşârî Tefsir” *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23: 424-428.

²⁷² Tirmizî, “Deâvat” 94.

²⁷³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 49

İşârî tefsir müellifi olarak Şeyh Yâkub Afvî, bazı âyetlerde “إذا ارید تفسیر الانفسی/izê ürîde tefsirü’l-enfûsî” batınî tefsir istenirse’ diyerek değerlendirme yaptığı görülmektedir. Bu duruma şu âyetteki yorumlarını örnek olarak verebiliriz:

“يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعَ شِدَادٍ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَحْصِنُونَ”/Sonra bunun ardından yedi kurak yıl gelecek, saklayacağınız az bir miktar hariç bu yıllar için biriktirdiklerinizi yiyip bitirecek” (Yûsuf, 12/48) âyeti için Şeyf Efendi, Hz. Yûsuf’un (a.s.) kralın rüyâsını tâbir ederken çözüm odaklı önerilerde de bulunduğunu tespit edip, buna mukabil âlim zatların da şimdiki zamana ve geleceğe dair isabetli tahminlerle yönlendirmeler yapmak zorunda olduklarını vurgulamaktadır. Ona göre akıllı kişi bu tip insanlara karşı faydalı işleriyle ahiret için amel ve azık biriktirmelidir.

Bunun ardından Afvî, “Enfûsî/batınî tefsir yapılacak” olursa; yedi yıllık ziraattan kastın, sağlıklı iken güzel amellerde bulunmak ve ömrü ahirete hazırlık olarak düşünüp, yemek için az bir vakti harcamak olduğunu söylemektedir.²⁷⁴

İşârî tefsir müfessiri, verdiği bâtınî manânın dışında başka bir mana olmadığını iddia edemeyeceği gibi, âyetin zâhirine de muvafık olmasına dikkat etmek zorundadır. Ayrıca yapılan işârî yorumu destekleyen nas veya açık bir delilin bulunması, aralarında aklî ve şer’î muârizin olmaması işârî tefsirin kabul şartlarındandır.²⁷⁵

3.2. Netîcetü’t-Tefâsîr fî Sûretî Yûsuf’taki Tasavvufî Muhteva ve İlgili Âyetlerin Değerlendirilmesi

Bir rûh eğitim modeli olan tasavvuf, İslâmî ilimler arasındaki yerini günden güne geliştirerek sürdürmüştür. Şüphesiz her ilim gibi tasavvuf da özel terim ve kavramlara sahiptir. Mutasavvıfların bu terimleri kullanmalarındaki amaç, kendilerinin tecrübe ettikleri halleri aralarında açıklamak, tasavvuftan uzak olanlardan ise bu manaları gizlemektir. Sûfîler, tasavvuf ilminin bir “hal” ilmi olması sebebiyle, durumlarını gizlemek maksatlı ehli olmayanlara karşı müphem olan kavramlar kullanmaya özen göstermişlerdir.

²⁷⁴ Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, 64.

²⁷⁵ Zerkânî, Muhammed Abdü’l-Âsım, *Menâhilü’l-irfân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Fevâz Ahmed Zemerali Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1995), 2: 67; Şâtıbî, Ebû İshak İbrahim b. Mûsâ b. Muhammed, *el-Muvâfakât*, thk. Dâru İbn Affân (Huber:1997), 4: 232.

Bundan sonraki başlıkta, *Netîcetü't -Tefâsîr fî Sûret-i Yûsuf* adlı eserdeki tasavvufî kavramları zikretmeye çalışacağız.

3.2.1. Tevhid

Tevhid, vahd (وحد) kökünden türeyen Arapça bir kelime olup “tek ve bir olmak” anlamlarına gelmektedir.²⁷⁶ İstılâhta ise, “Allah’ın (c.c.) zâtında, sıfatlarında, ilâh oluşunda bir ve tek olduğunun zihnen ve kalben kabul edilmesidir”.²⁷⁷

İslâm dünyasında kelâmcıların ve sûfîlerin üzerinde en çok tartıştıkları konulardan biri de “tevhid” meselesi olmuştur. Ehl-i sünnet kelamcıları, meseleyi akıl ile birlikte şer’i deliller kullanarak açıklığa kavuşturma gayreti içine girerken, Mu’tezîle kelamcıları da aklî delillerin yeterli olacağını savunmuşlardır. Kelamcılardan bu konuda ayrı düşen sûfîler ise öncelik vahiydir demişlerdir. Ayrıca vahiy ile birlikte ilham, duyu ve sezgi onlar için önceliklidir. Mutasavvıflara göre “Hakkı Hak’tan başkası hakkıyla bilemez. O’nun gibi hiçbir şey yoktur. Eksik olan şey, kâmil olan hakkı nasıl idrak edebilir”.²⁷⁸ Bu durumda tevhidi tam olarak tanımlamak mümkün değildir. Her mutasavvıf kendi manevi durumuna göre izahlarda bulunmuştur. Hatta üç maddeli tanımlar bile yapmışlardır.

- 1) Tevhid, Allah’ın birliğini ve bir olduğunu söylemektir.
- 2) Tevhid, Allah’ın insanda kendi birliğini ifade gücünü yaratmasıdır.
- 3) Tevhid, insanın, Allah’ın bir olduğunu ve birliği hakkındaki hükmü bilmesidir.²⁷⁹

Yâkub Afvî, Yûsuf sûresi 40. âyetin tefsirini yaparken “مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمِيَتْهُمَا أَنْتُمْ”²⁸⁰ “Siz Allah’ı bırakıp; sadece sizin ve atalarınızın taktığı birtakım isimlere (düzmece ilâhlara) tapıyorsunuz. Allah, onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir” kavlinin daha iyi anlaşılması için, “حكي” kalıbını kullanarak şöyle bir hikâyeye anlatmaktadır: “Geçmiş ümmetlerden birinde Rabbine karşı gelen bir kral bulunmaktadır. Kral uzun süre Allah’a (c.c.) isyan ve itaatsizlikte bulunduğundan

²⁷⁶ el-İsfehâni, *el-Müfredât*, 857.

²⁷⁷ Mevlüt Özler, “Tevhid” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 22-24.

²⁷⁸ Ateş, *İşârî Tefsîr Okulu*, 258.

²⁷⁹ Ateş, *İşârî Tefsîr Okulu*, 258.

Müslümanlar kendisine savaş açar ve esir edilir. Rabbine karşı isyankârlığı sebebiyle onu öldürmek hususunda karar alırlarsa da sonunda onu büyük bir bakır ibriğin içine koyup başını bağlarlar. İbrik ateşin üzerine konulur. Ateşin sıcaklığını hisseden adam Allah'tan (c.c.) başka taptığı ilahlarına sırayla şöyle seslenmeye başlar: 'Ey Hubel! Kurtar beni. Ey Uzza! içinde bulunduğum durumdan kurtar beni. Ey Hubel! Bir zamanlar senin başını temizlerdim, sana şöyle şöyle hizmetler ederdim.' Ancak adam onlara her iltica ettiğinde ateşin sıcaklığı daha da artınca umudunu yitirip, Allah'tan (c.c.) başka yönelecek kimse bulamaz. İbriğin içinde 'Allah'tan (c.c.) başka ilah yoktur, Muhammed O'nun kulu ve elçisidir' diyerek yardım dilemeye başlar. Yaptığı duanın ardından Allah Teâlâ önce bir yağmur gönderip ateşi söndürür. Sonra gönderdiği rüzgâr ile ibrik havaya kalkar ve adamın 'Allah'tan (c.c.) başka ilah yoktur' sesi, yer ve gök arasında yankılanmaya başlar. Tâ ki rüzgar onu ibrikle birlikte Allah'ı (c.c.) tanımayan bir kavmin arasına bırakıncaya kadar. İbriği alıp açarlar ve onu içinden çıkartırlar. Ona; 'sen kimsin? Niye bu haldesin?' diye sorulunca 'ben filan ülkenin kralı idim' der ve onlara hikayesini anlatır. Bunun üzerine o topluluğun hepsi birden Müslüman olurlar.²⁸⁰

Şeyh Efendi hikâye ile Allah'ın birliğini ilan etmede yağmurun ve rüzgârın şahadet maksatlı yardımda bulunup, kulların tevhid nuru ile nurlandıklarını dile getirmektedir. Zira bütün kâinat O'nun birliğini haykırmaktadır. Allah Teâlâ bile kendi tevhidine şahitlik etmiş, ardından melekler ve ilim sahipleri bu gerçeğe iman ve ikrar ile şahadet etmişlerdir. Ondan başka ilâh yoktur.²⁸¹

3.2.2. Fenâ-Bekâ

Fenâ lügatte, yok olmak, fâni olmak, geçip gitme ve bekânın zıddı²⁸² anlamlarına gelmektedir. Bekâyâ ise devam, evvelki hal üzere kalma anlamı verilmiştir. Tasavvuf literatüründe her ikisi birlikte kullanılır.²⁸³

Fenâ, kulun sahip olduğu tüm nefsânî ve behimî haz ve duygularından kurtulması, temyiz özelliğini kaybetmesi, daima içinde zâtını yok ettiği varlıkla işgal ettiği için

²⁸⁰ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 59.

²⁸¹ Âl-i İmrân, 3/18.

²⁸² İbn-i Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 16: 165; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarîkater*, 196.

²⁸³ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarîkater*, 196.

eşyadan da fânî olması, anlamına gelmektedir. Bu durumdaki kulun artık sevk ve idaresini bizzat Allah Teâla almıştır.²⁸⁴

Fenâ makamına eren kulun, artık günaha giden bütün yolları Allah Teâla tarafından kapatılmıştır. Hak Teâla kulun işiten kulağı, gören gözü olmuştur.²⁸⁵

Bekâ makamı ise, fenâdan sonra gelen makamdır. Kulun nefsinden fânî, Hak ile bâkî olması halidir.²⁸⁶

Diğer bir ifade ile kul dinin emir ve nehiylerine tam ittibâ ederse, şehvî arzular onda fânî olur. Şehveti fenâ bulan kulun artık Allah'a olan ihlas ve samimiyeti bâkî olur. Bu haldeki kul da dünyaya duyduğu aşırı istek ve arzulardan kurtulmuş olur.²⁸⁷

Sûfîler “yeryüzünde bulunan bütün canlılar yok olacaktır” (en-Nahl, 16/53) âyetinden fânî olmanın ilk alâmetini, Allah'ın zikrinin gelmesi ile dünya ve âhîret hazzının gitmesi olarak anlamışlardır. Zikri ilâhiye olan yöneliş sırasında zikir hazzının da gidip zikri ilâhiyi görmez olup kulun Allah hazzı ile baş başa kalmasını ise bekâ olarak değerlendirmişlerdir.²⁸⁸

Afvî de kendinden önceki sûfîler gibi fenâ-bekâ konusunu şu âyet-i kerimeye işarette bulunarak izah etmeye çalışmaktadır:

فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَكًا وَآتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ سِكِّينًا وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ

فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ/Kadın, bunların dedikodularını

işitince haber gönderip onları çağırdı. (Ziyafet düzenleyip) onlar için oturup yaslanacakları yer hazırladı. Her birine birer de bıçak verdi ve Yûsuf'a, ‘Çık karşılarına’ dedi. Kadınlar Yûsuf'u görünce, onu pek büyüttüler ve şaşkınlıkla ellerini kestiler. ‘Hâşâ! Allah için, bu bir insan değil, ancak şerefli bir melektir’ dediler” (Yûsuf, 12/31).

Beşerî varlığın fenâsı, insandaki maddi varlığın yok olması değildir. Sadece büyük bir zevk içinde olduğundan insanın elemi görmemesidir.²⁸⁹ Afvî'ye göre kadınlar Yûsuf'un

²⁸⁴ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 183.

²⁸⁵ Buhârî, *Rikâk*, 38.

²⁸⁶ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 183.

²⁸⁷ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikater*, 196.

²⁸⁸ Serrâc, *el-Lüma'*, 218.

²⁸⁹ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 187.

güzelliğini görünce Züleyha'nın nimetlerinin güzelliklerini hissetmedikleri gibi ellerini kesmenin acısını da hissetmemişlerdi. İşte Allah'ın (c.c.) güzelliğini temaşa makamında/fenâ fillâh seven kimsenin hâli de böyledir. O kendi sıfatından fâni olmuş ve artık ne cennet nimetleri ne de cehennem azabı hatırında kalmamıştır.²⁹⁰

Kuşeyrî, mutasavvıfların Allah'ı müşahade ettiğinde, Yûsuf'un güzelliğini gören Mısırlı kadınların kendilerini unutup bıçakla ellerini kestikleri gibi aynı şekilde kendini ve halkı unuttuklarını söylemektedir. Yûsuf'un güzelliği karşısında bu derece kendinden geçme hâli vuku buluyorsa Allah Teâla'nın cemâli ile müşerref olan kişinin durumu nasıl olur?²⁹¹

3.2.3. Kalb

Kalb, kalebe (قَلْب) filinin mastarı olup çoğulu kulûb (كُلُوب), eklâb (أَقْلَاب), kileb (قَلَب) olarak gelmektedir. Bir şeyi bir halden başka bir hale çevirmek anlamında da kullanılmaktadır. Bu kelime bazı yerlerde “bir şeyin özü”, akıl” ve hakikat” anlamları da ihtiva etmektedir.²⁹² Tasavvufî ıstılahta ise, “vicdan, idrakin, akletmenin ve irade gücünün merkezi, insanın anlama, kavrama, düşünme ve şeylerin hakikatini bilme yönünü, başka bir ifadeyle insanı insan yapan ve diğer canlılardan ayıran temel nitelik” gibi anlamlarda kullanıldığına işaret edilmiştir.²⁹³

Kur'ân-ı Kerim eksenli baktığımızda kalb, çeşitli türevlerde yüz otuz iki defa Allah Teâla'nın kelâmında yer almaktadır.²⁹⁴ Kalb, insanın düşünen, anlayan, şüphe eden²⁹⁵, korkan²⁹⁶ ve inanan yönü,²⁹⁷ kin ve öfkenin mesken edinip gizlendiği yerdir.²⁹⁸ Aynı zamanda nazargâh-ı ilâhîdir.²⁹⁹

Afvî'nin bu konuda ki yorumlarına yer verelim:

²⁹⁰ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 46-47.

²⁹¹ Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin, *Tasavvufun İlkeleri (er-Risâle)*, çev: Tahsin Yazıcı (İstanbul: Kervan Yayıncılık, 1978), 1: 143.

²⁹² İsfahânî, *Müfredât*, 680.

²⁹³ Cürcânî, *Ta'rifât*, 150; Uludağ, Süleyman, “Kalb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 229-232.

²⁹⁴ Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Müfrehes li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim* Beyrut: Dâru'l-Mârif, 2010, 761-763.

²⁹⁵ Tevbe, 9/45.

²⁹⁶ Âl-i İmran, 3/151.

²⁹⁷ Tevbe, 9/64, 67.

²⁹⁸ Tevbe, 9/15.

²⁹⁹ İbn-i Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2: 461.

Müellifimiz, “اُفْتُلُوا يُوسُفَ أَوْ اطْرَحُوهُ أَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ أَبِيكُمْ وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ”/Yûsuf’u öldürün veya onu bir yere atın ki babanız sadece size yönelsin. Ondan sonra (tövbe edip) sâlih kimseler olursunuz” (Yûsuf, 12/9) âyetini izah ederken, işâri tefsirin özelliklerinden olan “remizleri” kullanır. Yûsuf’u kalbe benzetir fakat buradaki kalbi “rûh” anlamında kullanmaktadır. Tasavvuf tarihine bakıldığında da birçok sûfinin kalbi “rûh” manasında³⁰⁰ kullandıklarını görülmektedir.

Afvî de, Yûsuf’un öldürülmeye teşebbüs edilmesinde beş duyuyu Yûsuf’un kardeşlerine, Yûsuf’u da beden ve kalbe benzetir. Ona göre insandaki beş duyu kötü hasletlere sahip olduğunda kişiyi beden ve rûhen helâka sürükler. Bu minvalde “Çok yemekle kalbi öldürmeyiniz”³⁰¹ hadisini de zikrederek, duyu organlarının lezzetlere fazla tamah etmesi halinde beden gibi kalbin de zarar göreceğine dikkat çekmektedir.³⁰²

Bununla Yâkub Afvî, ihtiyaç olmadan yemek yemenin zararlarını dile getirmektedir. Bilindiği gibi insan bu dünyayı oyun ve eğlence yeri³⁰³ olarak görüp eğlenmeye değil Allah Teâla’ya ancak kulluk etmek için³⁰⁴ gelmiştir. Tasavvufta da yemek âdâbı, üzerinde önemle durulan konulardan biridir. Bundan ötürü sûfilerden İbrâhim b. Şeybân (ö. 330/941) “seksen yıldan beri iştahla yemek yemedim”³⁰⁵ demiştir.

Kalb tasavvufta bilgi (mârifet) kaynağı olması cihetinden de mühimdir. Mutasavvıflara göre dinî hakikatler ve ilâhî sırlar hakkında bilgi elde etmenin en emin yolu kalptir. Akıl bu sahada kifayetsiz kalır.³⁰⁶ Ancak kalbin doğru ve sahih bilgi vermesi için olgunlaşması, günah kirinden, cahillikten, taklit ve taassuptan temizlenmesi gerekir. Mutasavvıflar, kalb tasfiyesi ya da nefis tezkiyesi denilen bir yöntemle arınan kalbin dinî ve ilâhî hakikatleri doğrudan ve aracısız olarak bileceğine inanırlar.³⁰⁷

Keza Afvî Efendi de “وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ فَلَمَّا جَاءَهُ الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ إِلَىٰ رَبِّكَ فَسْأَلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ الَّتِي

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْمُنَاقَاةُ بِهِنَّ إِنَّ رَبِّي يَبَوِّذُهُنَّ لِلْكَافِرِينَ”/Kral, ‘Onu bana getirin’ dedi. Elçi, Yûsuf’a gelince (Yûsuf)

³⁰⁰ Cürcânî, *Ta’rîfât*, 150

³⁰¹ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi’-d-dîn*, 186.

³⁰² Afvî, *Netîcetü’-t-Tefâsîr*, 18.

³⁰³ Enâm, 6/32; el-Enbiya, 21/16.

³⁰⁴ Zâriyât, 51/56.

³⁰⁵ Serrâc, *Lumâ’*, 190.

³⁰⁶ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, 97.

³⁰⁷ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi’-d-dîn*, 3: 19-21.

dedi ki: ‘Efendine dön de ellerini kesen o kadınların derdi ne idi, diye sor. Şüphesiz Rabbim onların hilesini hakkıyla bilendir’ (Yûsuf,12/50) âyetini yorumlarken bu konuya işaret etmektedir.

Kadının iftirası ile mücahede zindanında hapis yatması kaçınılmaz olan Yûsuf, hikmet-i ilâhî olarak burada bazı sırları keşfedecek ve kendisine rüyâları tâbir ilmi ihsan edilecektir. Yâkub Afvî, Yûsuf’un hapishaneden çıkarılmak istendiği halde acele etmediğini zira kemâle ermiş aklın, sabırla hayrın çıkmasını beklemeyi tercih ettiğini belirtir. Ardından “bâtını mana istenirse” diye şu işârî yorumu yapar: Yûsuf kalbi, kral adaletli aklı, kadınlar ise nefsânî kuvvetleri temsil etmektedir. Akıl suçun nefsânî kuvvetlerde olduğunu bildiği halde kalbin rüyâ âleminin sırlarına vâkıf olup tabir ilminde usta olması için başlangıçta zindanın onun için medrese olmasına karşı çıkmamıştır. Şimdi artık, adalet sıfatı gereği akıl çıkış emri verse de kalb tamamen iftira ve mâsivalardan temizlenmeden çıkmaya razı olmamaktadır.³⁰⁸

Bu ifadelerden yola çıkarak sûfî müellifimiz Afvî, huzur-u ilâhiye ancak selim bir kalp ile varılabileceğini ve ancak onların amellerinin makbul olacağını anlatmak isteyerek âyeti, Kur’ân-ı Kerim’in diğer âyetlerinin zahirlerine muvafık bir şekilde tefsir etmiştir.

3.2.4. Rûh

Arapça revh (رَوْح) kökünden isim olan rûh lügatte “gitmek, geçmek; (hava) rüzgârlı olmak; (bir şey) geniş ve ferahlık verici olmak,³⁰⁹ Allah kelamı, manevî varlık, karakter, rahmet, Cebrâil, his, duygu”³¹⁰ anlamlarına gelmektedir. Istilâhî olarak, farklı tanımları yapılmakla birlikte âlimlerin ekserîsinin anlayışı çerçevesinde şöyle tarif edilmesi mümkündür: “Ana rahminde oluşması sırasında melek tarafından insanın bedenine üflenen ve ölümü anında insan bedeninden çıkarılan idrak edici ve bilici hakikattir”. Nazzâm (ö. 231/845), Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944), Gazzâlî (ö. 505/1111), Râgıb el-İsfahânî (ö. V/X. yy) ve Seyyid Şerîf el-Cürcânî’nin (ö. 816/1413) tercih ettiği tanımlar da benzer şekildedir.³¹¹

³⁰⁸ Afvî, *Netîcetü’l-Tefâsîr*, 66.

³⁰⁹ İsfahânî, *Müfredât*, 369.

³¹⁰ İbn-i Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 461; Cürcânî, *Ta’rifât*, 97.

³¹¹ Yusuf Şevki Yavuz, “Rûh” *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 197-199.

Rûh kelimesi farklı türevleriyle Kur'ân-ı Kerim'de elli yedi yerde kullanılmaktadır.³¹²

Mutasavvıfların bir kısmı rûhu, “idrak edilmesi imkân dâhilinde olmayan bir cevher” olarak tanımlamışlardır.³¹³ Keyfiyetini yalnız Allah Teâla'nın kendisinin bildiği ve bu konuda insana çok az bilgi verilen rûh³¹⁴ hakkında bazı mutasavvıflar yanlışlığa düşmüşlerdir. Serrâc, rûh hakkında sûfilerin düştükleri yanlışlıkları şöyle ifade etmektedir; “bazı kimseler rûhların bedenden bedene geçtiğini söyleyerek tenâsühü tasdikleyip helak olmuştur. Bazıları rûhları farklı kategorilere ayırıp avâmın rûhlarının mahlûk olduğunu, havâsın rûhlarının mahlûk olmadığını; kâfirin bir, mümin kulların üç, veli ve siddîk kulların ise beş rûhu olduğuna inanmışlardır. Bazıları rûha Allah'ın zâtından bir nurdur dedi ve helâk oldular. O emr-i ilâhidendir, Allah ile rûh arasında O'nun emri, mülkü ve kabzasından oluşmasının dışında bir sebeple nisbet ilişkisi kurulamaz”.³¹⁵

Rûhânî tarîkatlerin tasavvufî eğitiminde “letâif” kavramı önemli yer tutar. Letâif, “latîfe” kelimesinin çoğuludur, “insandaki ilâhi cevhere işaret eder”³¹⁶ Müceddidiyye ve Nakşibendî tarîkatlerinin kaynaklarında seyr u sülûk metodu letâif-i hamse konusu ile temellendirilmiştir. İmâm Rabbânî (ö. 1034/1624) tarafından insanda beş tane halk, beş tane de emir âlemine ait latife olduğu bilgisi verilmiştir. Anâsır-ı erbaa (hava, su, toprak, ateş) ile nefis, halk âlemine ait latifelerdir. Nakşibendiyye tarîkatında seyr u sülûk emir âlemine ait olan latifelerle gerçekleştirilir. Bunlar kalb, rûh, sır, hafî, ahfadır. Seyr u sülûk usulünce bu latifelere yapılan zikirler ile mürîd, kâmil bir mümin olma gayretinde olur.

Tasavvufun en önemli ritüellerinden biri olarak zikrin gerçekleştirildiği latifeden her biri için insan bedeninde bir konum takdir edilmiştir. Gümüşhânevî'ye (ö. 1813/1893) göre kalb latifesinin konumu sol göğsün iki parmak aşağısında süveydâ adı verilen bir noktadır. Rûhun konumu sağ göğsün iki parmak aşağısında, sırrın konumu sol göğsün

³¹² Abdülbâki, *Mu'cemu'l-Müfehres*, 572-573.

³¹³ Halim Gül, *Mesnevî'de Kur'ânî Referanslar ve Kur'ân Âyetlerine Getirilen İşârî Yorumlar* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003): 109.

³¹⁴ İsrâ, 15/85.

³¹⁵ Serrâc, *el-Lumâ'*, 438.

³¹⁶ Osman Türer, “Lâtîfe”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27: 110.

iki parmak üstünde, hafnin konumu sağ göğsün iki parmak aşağısında, ahfânın konumu da göğsün ortasıdır. Halk âlemine ait nefsin yeri ise alnın tam ortasıdır.³¹⁷

Müellifimiz Şeyh Yâkub Afvî de Yûsuf'un rüyâsı ile ilgili olarak sûrenin 4. ve 5. âyetlerini yorumlarken; rüyâların rûh vasıtası ile görüldüğünü akıl ile değerlendirildiğini anlatıp, rûhun bedendeki yeri ve mahiyeti hakkında bilgi vermektedir. Şeyh Efendiye göre rûh, kalbin ortasında en derin yerde bulunmaktadır. Rûhun tıpkı güneş ve kandil gibi aydınlık veren nuru vardır ki bu ziyâ ile rüyâyı görmektedir. Yine ona göre rûh nefis ile alakalıdır, nefsin etkisinde kalıp bazı zaman rüyâ olarak gerçek dışı şeylere yönelebilir.³¹⁸

Görüldüğü üzere Afvî'nin verdiği rûha ait bilgiler ile Gümüşhânevî'nin verdiği bilgiler örtüşmemektedir.

Bu çerçevede mutasavvıf müfessirlerimizden İzmirli İsmâil Hakkı (ö. 1896/1946), insanlık tarihi boyunca üzerinde en çok düşünülüp fikir yürütülen rûh konusunda âlimler arası ortak bir çözümün oluşmadığını söylemektedir. Rûhun mahiyeti, vücûdiyeti ve beden ile münasebeti âlimler arasında ihtilaflı konu olarak kalmıştır, demektedir.³¹⁹

Bu durumda biz de rûh hakkında ileri sürülen görüşlerin tamamen sübjektif olduğu gerçeğinden hareketle farklı görüşte olanları tenkit etmenin doğru olmadığı kanaatindeyiz.

3.2.5. Tövbe

Tövbe, lügatte pişman olmak, geri dönmek ve rücû etmek anlamlarında Arapça te-ve-be (تَوْب) kökünden gelen bir kelimedir.³²⁰ Istilahta ise kulun yaptığıнын kabahat veya günah olduğunu idrak edip, onu terk ederek Allah'a rücû etmesi, yani O'nun emir ve yasaklarına harfiyen uyarak nedâmetle bağışlamasını dilemek, demektir. “Tevvâb” kelimesi de çokça tövbe eden anlamındadır.³²¹

³¹⁷ Necdet Tosun, *Türkiye’de Tarikatlar* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 308.

³¹⁸ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 9.

³¹⁹ İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlmî Kelâm* (İstanbul:1339), 300.

³²⁰ Kuşeyrî, *Risale*, 170; İsfahânî, *Müfredât*, 169; İbn-i Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 223.

³²¹ Kuşeyrî, *Risale*, 170.

Tövbe kelimesi, Kur'ân-ı Kerim'de farklı kalıplarda seksen sekiz kez geçmektedir.³²² Allah'a rücû eden kimseyi işaret ederken “ilâ” (إِلَى) harf-i ceri ile beraber kullanılır. Allah hakkında ise her zaman “alâ” (عَلَى) harf-i ceri ile birlikte kullanılır. Nitekim Tahrim sûresi 8.âyeti “لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى... Ey iman edenler! İçten ve samimi bir tevbe ile Allah'a yönelin” ile Tevbe sûresi 117. âyeti “... Andolsun Allah; Peygamber ile içlerinden bir kısmının kalpleri eğrilmeğe yüz tuttuktan sonra, sıkıntılı bir zamanda ona uyan muhacirlerle ensarın tövbelerini kabul etmiştir” buna örnek teşkil etmektedir.

Zünnûn-ü Mısırî (ö. 245/859); “Avâmın tevbesi günahlardan, havâssın tövbesi gafletten olur” demiştir.³²³

Kuşeyrî'den nakille tövbenin üç derecesi olduğu ifade edilmektedir:

Tövbe: Allah'ın gazabından korkarak günahı terk edip yapılan tövbedir. Birinci basamaktır.

Înâbe: Allah'tan gelecek sevap ve mükâfat ümidiyle ona yönelip tövbe etmektir. Tövbenin orta noktasıdır.

Evbe: Sevap arzusu veya azap korkusu olmaksızın, sadece Hakkın rızasını kazanmak ve O'na yönelmektir. Tövbenin en üst derecesidir.³²⁴ Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Dâvûd (a.s.), Hz. Süleyman (a.s.), Hz. Eyyûb'un (a.s.) tövbelerini evvâb kelimesi ile överek anlatan âyetler³²⁵ buna işarettir.

İslâm âlimleri tövbenin üç şartı olduğunu kabul etmişlerdir:

- 1- Geçmişte işlenen günahlardan nedâmet duymak,
- 2- Hâl-i hazırdakilerden uzaklaşmak,

³²² Abdülbâki, *Mu'cemu'l-Müfehres*, 393-394.

³²³ Serrâc, *Luma'*, 43.

³²⁴ Kuşeyrî, *Risâle*, 173; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 163-164.

³²⁵ Sâd, 38/17, 19, 44.

3- Gelecekte bir daha işlememeye azmetmektir.³²⁶

Müfessir Zemahşerî tevbenin şartlarıyla bağlantılı olarak, "Kim tevbe edip yararlı iş işlerse, şüphesiz o, Allah'a gereği gibi tevbe etmiş olur" (Furkan, 25/71) âyetini şöyle yorumlamaktadır: İsyanı bırakıp yaptıklarına pişman olan kimse, yararlı ve güzel işleri yapmaya koyulursa tevbekar olarak gereği gibi Allah'a yönelmiş olur. Allah da o kulundan razı olur ve hatalarını örterek onların yerine sevap yazar.³²⁷ Görüldüğü gibi tövbeden sonra salih amel işlemeye devam eden kişiler için müjdeler verilmiştir. O kimseler gereği üzere tövbe edenler olarak nitelendirilmiştir. Hal böyle olunca, mümine düşen önce tövbe etmek, daha sonra gerekli şartlara uymaktır.

Afvî Efendi bu konu ile alakalı olarak şu âyete işaret etmektedir: “إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ” /Şüphesiz Rabbin hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir” (Yûsuf, 12/6). Müfesssir, “hakîm” kelimesi üzerinde durarak tövbekâr mümini anlatmaktadır. Bu âyette “hakîm”, Yûsuf’un babası ve kardeşleri için hakkıyla hüküm verendir. Gerçek Hakîm olan Allah Teâla, günahından tövbe eden kimseyi Hz. Peygamberin (s.a.s.) “günahının arkasından sevap işle ki, o sevap günahını yok etsin”³²⁸ hadis-i şerifine uygun olarak salih amel işleyip sevap işlediği takdirde günahlarını affeder.³²⁹

Yâkub Afvî, konuyla ilgili olarak günah işleyen kulun defterini dürüp, ayağını yerden kesen melek ile Allah Teâla arasında geçen diyalogu etraflıca anlatır: Melek o defteri önce 1. kat semaya, sonra 2. kat semaya, ta ki 7. kat semaya ulaşınca kadar taşır. Orada arşın karşısında oturur ve “Ya Rabbi sen gizli ve aşikâr her şeyi bilirsin. Senin nimetlerini yediği halde bu kulun, günah işleyip başkalarına şükrediyor, başkasına hizmet edip sana isyan ediyor. Senin nimetini silah olarak kullanıp sana savaş açtığı için günahlarını bu deftere yazdım” der. Allah Teâla: “Evet! kulum bunları yaparak günah işledi fakat, daha sonra pişman olup sâlih ameller de işledi. Onun bu durumu, senden önce benim makamıma arz edildi. Dolayısıyla, günahlarını sevaplarıyla yok edenler zümresine dâhil oldu, ben de onu bağışladım” diyerek meleğe cevap verir.³³⁰

³²⁶ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler*, 157.

³²⁷ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf*, 30. Baskı (Beyrut: Dârü'l Mârifet, 2009), 752.

³²⁸ Dârimî, *Rikak*, 71.

³²⁹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 13.

³³⁰ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 13.

Afvî Efendi okuyucuya, şeytanın çeşitli hilelerle mü'mini günaha sevk ederek Allah'tan (c.c.) uzaklaştırmak istediğini fakat “Eğer siz günah işlememiş olsaydınız kibir ve şaşkınlık sebebiyle içinde bulunduğunuz durumdan daha ağır belaların başınıza gelmesinden korkardım”³³¹ hadisine istinaden mü'minlerin içinde bulunduğu her durumun kendisine rahmet olarak döndüğü müjdesini verir.³³²

Ayrıca Yûsuf sûresi “وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ”/Ondan sonra (tevbe edip) salih kimseler olursunuz” 9. âyeti için Şeyh Yâkub, Yûsuf'un kardeşleri Yûsuf'u babasından ayırırken gönüllerinin rahat olmadığını fakat şeytanın işletmek istediği suç için güzel bir tövbe yapabilecekleri fikrini vererek vazgeçmelerini engellediğini belirtir. Müellif, iblisin her günah işleyene tövbe ve ıslâh olma ümidi ile vesvese vermesini de bu kabilden görmektedir.³³³

Ancak Afvî'ye göre, suçunu itiraf edip pişman olan kimsenin mağfiret talebinde bulunduğu vakit tövbesinin kabul edilmesine engel bulunmadığını,³³⁴ bu sebeple ümitsiz olunmaması gerektiğini, “Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez” (Yûsuf, 12/87) kavlinin de buna işaret ettiğini aktarır.

3.2.6. Dua

Lügatte duâ, yalvarmak, niyaz etmek, çağırmak, yardım istemek, davet etmek, duâ etmek, seslenmek gibi anlamlarda Arapça (de-a-ve/دَعَوَ) kökünden mastardır.³³⁵

İstılahta ise kulun tüm benliğiyle Allah yönelerek halini O'na arz etmesi, sevgi ve tazim ile O'ndan istekte bulunmasıdır. İnsanın, aciz ve her hususta Allah'a muhtaç olduğunun itirafıdır.³³⁶ Kendi acziyet ve nâkışlığını anladığı noktada kul, Rabbinin güçlü ve tam olduğunu da idrak eder.

Duâ kelimesi, farklı türevleri ile birlikte Kur'ân-ı Kerim'de iki yüz on bir yerde geçmektedir.³³⁷

³³¹ İbn Mâlik, *Şerhu İbni Akîl alâ Elfiyyeti* (Kahire: Dârû't-Türâs, 1980), 2: 159.

³³² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 18.

³³³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 18.

³³⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 96.

³³⁵ Cürcânî, *Ta'rifât*, 90; İsfahânî, *Müfredât*, 31.

³³⁶ Cürcânî, *Ta'rifât*, 90; İsfahânî, *Müfredât*, 90.

³³⁷ Abdülbâki, *Mu'cemu'l-Müfehres*, 497-498.

Duâ, kulluk makamlarının en önemlisi olup,³³⁸ duâ anında insan kendi benliğinden çıkıp Rabbi ile doğrudan sözlü iletişime geçer. Muhatabının çok yüce olmasıyla kendisi de adeta üstün bir varlığa dönüşür.³³⁹

Ancak duânın kabul olması için âdabına ve şartlarına titizlikle riâyet etmek gerekmektedir. Bu şartlar mevcut olduğu durumda da kabul olunması büyük ihtimal taşısı da yine Allah'ın takdirine bağlıdır. Fakat kul, duâda devamlı olmayı bırakmamalıdır.

Tasavvuf erbabına göre duânın kabûlünün şartları ise şöyledir:

- 1- Duânın kazâya muvâfık olması, yani sünnetullah'a uygun bulunması.
- 2- O kimse hakkında duânın kabûlünün hayırlı olması.
- 3- İstenilen şeyin muhal olmamasıdır.³⁴⁰

Usulüne uygun yapılan münacâtın ardından Allah Teâla sebepsiz veya sebepler zinciri vasıtası ile kulun duâsına icâbet eder.³⁴¹

Şeyh Afvî Efendiye göre de Allah Teâla önce Hz. Yûsuf'un (a.s.) şerefini ortaya çıkarmak için orada toplanan rüyâ tâbircilerinin hepsini aciz bıraktı. Bu durum Hz. Yûsuf'un (a.s.) hapisten kurtulmasının sebebi oldu. Yine ona göre, Hz. Yûsuf'un kurtuluşu yaklaşınca dua etti. Allah Teâla da duasını kabul etti. Daha önceden duâ etmemişti çünkü duâya kabul vakti gelmemişti.

Zira Allah Teâla hükümlerinden bir hükmü icra etmek istediğinde zamanı gelinceye kadar kulunun dilini bağlar.³⁴²

Sûflerin yaptığı dualara bakıldığında önemli bir kısmının Allah Teâla'ya hamdû senâ, O'nun yüceliğini, sonsuz kudretini, lütfunu, ilmini ve rahmetini dile getirme şeklinde

³³⁸ Resul Ertuğrul, "Kur'ân'da Fiilî Dua" *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2015): 898.

³³⁹ Toshihiko İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975), 182.

³⁴⁰ Mahmud Sami Ramazanoğlu, *Dualar ve Zikirler*, 2. Baskı (İstanbul: Erkam Yayınları, 1985), 28.

³⁴¹ Mü'min 40/60.

³⁴² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 63.

olduğu görülmektedir. Bir kısmının da duası, hallerini Allah Teâla'ya arz etme, zaaf ve acziyetlerini ifade etme, şeklindedir.³⁴³

Afvî Efendi de imanlı bir şekilde yaşayıp, aynı şekilde imanlı olarak vefat etmeyi isteyerek duâda bulunmanın gerekliliğine şu âyetle dikkat çekmektedir:

رَبِّ قَدْ أَتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنْتَ وَلِيَّ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا

وَأَخْفِنِي بِالصَّالِحِينَ/Ey Rabbim! Bana iktidar verdin ve bana rüyâların yorumunu da öğrettin.

Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada da âhirette de beni yönetip himaye eden sensin. Müslüman olarak canımı al ve beni iyi kulların arasına kat!" (Yûsuf, 12/101).

Bu âyette Hz. Yûsuf'un (a.s.) kendinden sonra gelecek bütün insanlara örnek teşkil edecek duâsında Allah Teâla'nın kendisine verdiği iktidar, ilim ve korunup himaye edilme nimetleri önce zikretmektedir. Ardından Müslüman olarak ölmeyi temenni vardır ki, Afvî'ye göre nimetin tamamı İslâm üzere ölmektir, çünkü ölüm ebedi hayata vuslattır. Burada Hz. Yûsuf'un (a.s.) "Beni Müslüman olarak öldür" demesi, İslâm üzere ölümler en yüksek mertebeye tâlip olmasıdır. Salihlerle birlikte olmak da yine nimetin en yüksek noktasıdır.

Ancak Afvî'ye göre, kim bu nimetleri istiyorsa salihleri sevmesi ve onlarla haşır neşir olması gerekir. Ona göre kul en azından; "sâlihlerden olmadığım halde onları sevdim, onlarla beraber oldum, bu vesile ile de Allah Teâla bana sâlih olmayı nasip edecektir" demelidir.³⁴⁴

İnsanoğlunun dünya ve ahiretteki velisi Allah'tan nimetin tamamlaması hususunda nasıl ilticada bulunması gerektiğini Allah Rasulü (s.a.s.) de şöyle örneklemiştir: "Ey Kalpleri evirip çeviren Rabbim, benim kalbimi senin dinin üzerine sabit kıl! Beni iyiler arasına kat!"³⁴⁵

³⁴³ Süleyman Uludağ, "Duâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 535-536.

³⁴⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 104.

³⁴⁵ Tirmizî, "Deavât", 89.

3.2.7. Seyr u Sülûk

Lügatte “seyr” yürümek, bakmak anlamlarına gelmektedir. İstılahta ise, manevî yükselme yerine kullanılmaktadır. Sûfiyye ıstılahında seyr ve sülûk birlikte kullanılır.³⁴⁶ Tasavvuf ve tarîkatlardaki eğitim ve terbiyenin genel adı olarak “seyr u sülûk” tâbiri kullanılmaktadır. Kısaca ifade edecek olursak seyr u sülûk, tasavvuf ve tarîkata giren müridin manevi makamlarını tamamlayıncaya kadar geçireceği safhaların adıdır.³⁴⁷

Allah Teâla’ya ulaşmak amacındaki sâlikin öncelikle ahlâkî olgunluğa ulaşması gerekmektedir. Bunun için mürid, önce hakiki bir müşidın yanında ve gözetiminde “bey’at” ya da “intisab” adı verilen tövbe ile başlayıp sonunda Hakk’ın hoşnutluğu olan eğitim sürecine dâhil olmalıdır.

Bu yolla sâlik, kendini helâka götürecek her türlü nefsanî sıfatlardan, mevki hırsından, kıskançlıktan, ucûb gibi kötü huylardan temizlemelidir. Ancak bu takdirde Seyr u sülûkun temel gayesi olan rıza-i ilahiye erer ve gadab-ı ilâhiyyeden kurtulur.³⁴⁸

Kul Hakk’a vuslat edince artık ihsan şuuruna ermiş, maiyyet-i ilâhiyye bilincini yakalamış, O’na teslim olmuş ve O’ndan razı olmuş durumundadır. Gerçek tevhide erip can ve cihan mülkünde Hakk’ı hâkim kılar hâle gelmiştir.³⁴⁹

İmâm-ı Rabbânî’ye göre seyr u sülûkün gayesi; sâlikin nefsi emmâresini tezkiye etmektir. Bâtıl ve boş işlerden uzaklaştırıp nefsi temizlenen kul sadece Allah’a yönelmiş olur.³⁵⁰

Demek ki seyr u sülûk ile istenen; sâlikin nefsî arzularını yok edip kendisini kâmil anlamda ilâhi irâdenin altına sokması, bu sûrette diğer insanlara kılavuzluk yapmasını mümkün kılan kâmil insan modeline ulaşmasıdır. İşte mürid, artık seyr u sülûkünü tamamlamıştır, irşad vazifesi ile görevlendirilebilir.³⁵¹

Yâkub Afvî de Hz. Yûsuf’un kalbinin fâniliğinden halvet ve sülûk yoluyla kurtulduğunu anlatmaktadır. Ona göre, Hz. Yûsuf’un hapis süresi bitince kalbindeki

³⁴⁶ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler*, 317.

³⁴⁷ Serrâc, *Luma*, 456.

³⁴⁸ Hasan Kâmil Yılmaz, “Seyr u Sülûk-Tasavvufî Eğitim”, *Altınoluk Dergisi* 112 (Haziran 1995): 32.

³⁴⁹ Serrâc, *Luma*, 456.

³⁵⁰ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, trc. Hüseyin Hilmi Işık, 23. Baskı (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2017) 1: 62.

³⁵¹ Gül, *Mesnevî’de Kur’ânî Referanslar ve Kur’ân Âyetlerine Getirilen İşârî Yorumlar*, 129.

fânilikte son buldu. Yine Afvî'ye göre melikin rüyâsında gördüğü tabiattaki tersine değişim, onun kendi nefsinde de bir değişimin gerekliliğine işarettir. Rüyâdaki noksan ve zayıf olanın, güçlü ve tam olana galip gelmesi karşında, nefsin mutlaka bir yolla/sülûk yenilip (tıpkı Hz. Yûsuf'un rüyâyı yorumlayıp tedbir alması gibi) nihayetinde vuslata erişilebileceğini göstermektedir.³⁵²

Seyr u sülûk yolunda her kişi için gönül çok değerlidir. Sûfilerden Hasan Ali Dâmğânî: “Gönlünüze iyi sahip olun, çünkü Allah iç dünyanıza muttalidir” der.³⁵³ Allah'a yakınlık sevgide yücelik ister.

3.2.8. Aşk

Lügatte aşk, aşırı derece sevgi, tutkunluk, iptilâ anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Aşk, “ışk” (عشق) kökünden alınmıştır. Sarmaşık bitkisi, sarıldığı yeri nasıl tamamen kaplarsa, aşk da girdiği kalbi, hatta insanın vücudunu öylece sımsıkı sarar sarmalar.³⁵⁴

Sâlikin niyeti olan Allah'a ulaşmanın, en kısa yolu pek çok sûfiye göre muhabbet, aşk ve cezbe tarikidir. Bu nedenle tasavvufta aşk ve benzeri içeriğe sahip kavramlar üzerinde önemle durulmuştur.

Aşk kelimesi ve türevleri Kur'ân-ı Kerim'de zikredilmemiş; fakat İbn Arabî “eşedd-i hubb”³⁵⁵ âyetini kinaye yoluyla buna delil saymıştır.³⁵⁶

Tasavvufî literatürde aşk “hakiki aşk” ve mecâzi aşk” olmak üzere iki türde incelenmiştir:

Mecâzi aşk, geçici suretlerden birini sevmek yani beşerî aşktır. Meşru sınırları aşmadığı sürece caiz görülmüştür. Mecâzi aşk, hakiki aşk için bir basamak teşkil edebilir.

Hakiki aşk Allah'ı, mutlak güzeli, mutlak varlığı sevmektir. Hakiki aşka eren fenâ fillaha ermiştir.³⁵⁷ Gazzâlî, Allah'ı tanıyan kimsenin O'nu seveceğini söyler.

³⁵² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 62.

³⁵³ Serrâc, *el-Luma'*, 55.

³⁵⁴ İbn-i Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 10: 251; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 203.

³⁵⁵ el-Bakara, 2/165.

³⁵⁶ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 209.

³⁵⁷ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 210.

Marifetullahın artması, O'na karşı olan sevginin artıp, aşk derecesine ulaşmasını doğurur.³⁵⁸

Afvî'ye göre kalp tabiatı ile güzele meyl eder. Yûsuf'un güzelliği de onu seyredenlere ellerini kestirip acısını hissettirmeyecek derecede akı ve bedeni saran bir güzelliştir. Züleyha'nın Yûsuf'un bu güzelliği karşısında olan aşkı, kalbini yakan sevgi derecesindedir. Müfessire göre, eğer güzellik yolunda kim ölürse bilmelidir ki Allah daha güzeldir. Yani bir güzele hayran kalınacaksa, âşık olunacaksa Allah buna en layık olandır.³⁵⁹

Yine Afvî sadece kulların sevgisinden değil Allah Teâla'nın kullarına olan sevgisinden de bahseder. O, “اَفْتُلُوا يُوسُفَ اَوْ اَطْرَحُوْهُ اَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ أَبِيكُمْ وَتَكُوْنُوْا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِيْنَ/Yûsuf'u öldürün veya onu bir yere atın ki babanız sadece size yönelsin. Ondan sonra (tevbe edip) salih kimseler olursunuz” (Yûsuf, 12/9) âyetini yorumlarken; işâri tefsirin özelliklerinden olan “hikmet arama ve genelleme” boyutunu burada ihmal etmeyerek, Hz. Yâkub'un (a.s.) Yûsuf'u sevmesi üzerine kardeşlerinin onu kıskandığını ve öldürmek istediklerini, fakat Cenab-ı Hakk'ın onu Mısır'a hükümdar yaptığını söyler. Şeyh, Allah'ın (c.c.) mümin kullarına olan sevgisine karşılık, şeytanın kıskanarak onların helak olması için çalıştığına dikkat çeker. Fakat şeytanın sinsi planlarına rağmen Allah'ın (c.c.) mü'minleri şerefli ve aziz kılması, O'nun sevgisinin bir tezâhürü olduğunu belirtir.³⁶⁰

“Aşk gizlemek yün ve pamuk içerisinde ateşi saklamaya benzer sakladıkça ve pamuğu arttırdıkça alev daha fazla dışarı çıkar”³⁶¹ diyen Mevlâna'ya karşı Afvî'de “aşk, misk gibidir. Nefis ona dayanamayıp açığa çıkarır”, Züleyha'nın aşkı da aynı ateş veya misk gibi gizli kalmamış ifşâ olmuştur.³⁶²

Afvî, Yâkub'un Yûsuf'a olan sevgisini de aynı şekilde değerlendirmektedir. Kardeşlerinin Yûsuf'u ortadan kaldırarak babalarının sevgisinin kendilerine döneceğine dair plan yapmalarına mukabil, Allah Teâla'nın onların planlarını bozarak Hz. Yâkub'un (a.s.) gözlerini kapatıp onları görmesini engellemiştir. Böylece aradaki

³⁵⁸ Gazzâlî, *İhyâ*, 2: 279.

³⁵⁹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 44.

³⁶⁰ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 18.

³⁶¹ Gül, *Mesnevî'de Kur'ânî Referanslar ve Kur'ân Âyetlerine Getirilen İşâri Yorumlar*, 187.

³⁶² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 45.

fazlalıklar kalkmış Hz. Yâkub'un (a.s.) gönlünde sadece Yûsuf'a olan sevgi daha da artmış, artık Yûsuf'tan başka söz söylemez olmuştur.³⁶³ Şeyh Efendi “muhabbet hayatın kaynağıdır”³⁶⁴ sûfî geleneği ölçüsüyle Hz. Yâkub'un hâlini Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) şu sözü ile açıklamaktadır: “Hz. Yâkub'un (a.s.) gözlerini kaybetmesi çok sevdiği Hz. Yûsuf'un (a.s.) dışında başkasını görmemesi için, Allah'ın (c.c.) kendisine bir lütfudur. Çünkü sevgililere sevdiğini göremeyip, başkalarını görmekten daha fazla acı veren bir şey yoktur”.³⁶⁵

3.2.9. Sabır

Sabır, başa gelen sıkıntı ve belalar karşısında şikâyet edip sızlanmayı terk etmek manasına gelmektedir. Sabır kelimesinin türevleri Kur'ân-ı Kerim'de 103 yerde geçmektedir.³⁶⁶

Aynı zamanda sabır, tasavvufta bir makamdır. Sabır makamına eren sûfî, kendisine isabet eden musibetlerden etkilenmez. Bu makamda artık belalara rızâ hâli temayüz etmektedir.³⁶⁷

Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Yâkub'un (a.s.) üzüntü ve şikâyetini insanlara değil, sadece Allah'a yapması, kullara şikâyetlenmemesi şeklinde olan sabra, güzel sabır anlamında sabr-ı cemil denilmektedir.

Serrâc, İbn Sâlim'in (ö. 297/909) sabır ehlini üç dereceye ayırdığını kaydeder. Bunlar; mütesabbır, sâbir ve sabbârdır.

Mütesabbır, Allah (c.c.) hakkında sabreden kişiler olmakla birlikte bu kimseler zorluklara sabırda bazen kifayetsiz kalıp sabredemezler.

Sâbir, Allah Teâla hakkında ve Allah (c.c.) rızası için çokça sabredenlerdir. Bu kimselerde sabırsızlık durumları olmamakla birlikte zaman zaman şikâyet de vaki olabilmektedir.

³⁶³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 18.

³⁶⁴ Bkz. Osman Nuri Topbaş, “Muhabbet”, *Altınoluk Dergisi* 230 (Nisan 2005): 32.

³⁶⁵ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 91.

³⁶⁶ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 172.

³⁶⁷ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 165.

Sûfilerden Zünnûn'un, ziyaretine gittiği hasta zâtın inlediğini gördüğünde: “Sevdiğinin tokadına sabredemeyen, hatta kendisine isabet eden bu tokattan tat almayan sevgisinde samimi değildir” diyerek tepki gösterdiği anlatılmaktadır.

Sabbâr ise en çok öğülen derecedir. Kişi Allah’a (c.c.) ait konularda, Allah Teâla için, Allah (c.c.) ile beraber sabreder. Artık üzerine yağan bütün belalara sabırdan ödün vermediği gibi zâhirinde ve bâtınında da bir değişiklik görülmez, görevlerinde ufacık bir aksatma da yapmaz.³⁶⁸

Öte yandan Allah’tan (c.c.) gelen musibetler de iki türlüdür:

1. Doğrudan Allah Teâla tarafından isabet eden ve kişinin uzaklaştırmaya güç yetiremediği eziyet ve belâlardır. Sevdiği bir yakınının ölmesi, hastalık ve kalıcı bedenî bir engel gibi.
2. İnsanlar tarafından gelen ve kişinin savuşturmaya kâdir olamadığı eziyet ve belâlardır. İftiraya uğramak veya hakkının gasbedilmesi gibi.³⁶⁹

Afvî’nin “ وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ فَلَمَّا جَاءَهُ الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ إِلَىٰ رَبِّكَ فَسْأَلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ الَّتِي قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ إِنَّ رَبِّي

أَفْوَیْهِمْ/Kral, ‘Onu bana getirin’ dedi. Elçi, Yûsuf’a gelince (Yûsuf) dedi ki: Efendine

dön de ellerini kesen o kadınların derdi ne idi, diye sor. Şüphesiz Rabbim onların hilesini hakkıyla bilendir” (Yûsuf, 12/50) âyetine getirdiği yoruma baktığımızda ise öncelikle, Hz. Yûsuf’un (a.s.), Züleyha tarafından hakkındaki haksız ithamlara, ağır iftiraya uğradığı halde sabırla karşıladığını görmekteyiz. Hatta hakkındaki bu zanları çürütemediği sürece, kendisine itham edilen yerden uzak durması gerektiğini düşünüp hapisten çıkmak için acele etmediğini, sabrettiğini belirtmektedir.

Onun göstermiş olduğu bu sabrı için “...وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ...sabredenleri müjdele” Bakara sûresinin 155. âyeti ile Allah Teâla’nın sabrı ve sabredenleri övgüye layık bulduğunu, “Töhmets yerlerinden sakınınız”³⁷⁰ hadisi ile de Hz. Yûsuf’un (a.s.) hapisten çıkmakta aceleci davranmayışını isabetli bulup övmüştür. Dolayısıyla Hz. Yûsuf sabbârdır.³⁷¹

³⁶⁸ Serrâc, *el-Luma*, 48-49.

³⁶⁹ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 173.

³⁷⁰ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’d dîn*, 3: 81.

³⁷¹ Afvî, *Netîcetü’t-Tefâsîr*, 66.

Kaynaklarda üç çeşit sabır olduğu ifade edilir:

1. Allah Teâla'nın emir ve yasaklarına uymada sabır,
2. Günahlardan sakınmada sabır,
3. Hayatta karşılaşılan sıkıntılara sabır.³⁷²

Müfessirimiz Afvî'ye göre, kim ibadet ehli olarak yüksek makama ulaşmak isterse, önce Hz. Yûsuf'un (a.s.) benzeri sıkıntılar yaşar. Zira Allah (c.c.) tarafından Hz. Yûsuf, (a.s.) bütün Mısır halkının emrine girmesinden önce âdil bir hükümdar olabilmek ve Rabbi'nin izzet ve kadrine karşılık şükürde kusur etmemesi için, kardeş ihaneti, kölelik, kadınların iftirası gibi ağır imtihanlara tabi tutulmuştur. İşte bu, Rab olan Allah Teâla'nın kullarını sabırla disipline etmesidir.³⁷³

Dolayısıyla sabır, seyr u sülûk için de uyulması gereken çok önemli bir husustur. Zira sâlik gösterdiği sabırla, Allah Teâla'nın katında yüksek derecelere, birçok kerametlere, hesapsız ecir ve sevaplara nail olur. Dünya ve ahirete dair hayırlar ancak sabırla elde edilir. Ayrıca sabır, fert ve toplum hayatında, saadet ve düzen açısından da önem arzeder.³⁷⁴

³⁷² Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler*, 166.

³⁷³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 114.

³⁷⁴ Gül, *Mesnevî'de Kur'ânî Referanslar ve Kur'ân Âyetlerine Getirilen İşârî Yorumlar*, 351.

SONUÇ

Şeyh Yâkub el-Afvî Efendi'nin Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf Adlı Eserinde İşârî Yorumlar isimli bu çalışma, sûfî olarak bilinen Yâkub Afvî'nin Kur'ân-ı Kerim'in “*en güzel kıssa*”sına dair yazdığı eserin tasavvufî yönünü araştırmaktadır.

1089/1678'da İstanbul'da dünyaya gelen, 1149/1736 yılında yine İstanbul'da vefât eden Yâkub Afvî hayatını İstanbul'da geçirmiştir. Hocasının kızı ile evlenmesinden ötürü de “Dâmât” lâkabı ile anılmaktadır.

Sultan IV. Mehmet ile Sultan I. Mahmut arasında altı padişaha şahitlik eden Afvî, İstanbul'da doğup büyümesi hasebiyle ilmî açıdan zengin bir birikime sahiptir. Kaynaklarda “sûfî vaiz”, “fâkih” ve “müfessir” olarak nitelendirilen müellif, yapmış olduğu vaaz ve irşad faaliyetleri yanında kaleme aldığı kıymetli eserleriyle de haklı bir şöhrete sahiptir.

İslâmî ilimlerin farklı dallarında eserler veren Afvî'nin özellikle tefsir alanında *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf*, şerh dalında *Lem'a-i Nûrâniyye fî-Şerh-i Kelimât-Hüdâiyye*, şiir alanında *Dîvân'ı* ve *Na't'ı*, fıkıh alanında *el-Mefâtîh*, *Hülâsatü'l-beyân fî mezhebi'n-Nu'mân*, tasavvuf alanında *el-Vesîletü'l-uzmâ li Hazreti'n-Nebiyyi'l-Müctebâ*, *el-Hâkkatü ale't-tecelliyât*, *Hediiyetü's-sâlikîn* ve vaaz alanında *Hediiyetü'l-vü'âz fî nehci'l-itti'âz*, *Tuhfetü'l-vu'âz fî nehci'l-ittiâz*, *Kenzü'l vâizîn* tanınmış eserlerindendir. Müellifin geniş yelpazede vermiş olduğu bu eserler, onun İslâmî ilimlere olan vukûfiyetini de göstermektedir.

Müellifin, tefsire dâir kaleme aldığı eseri, yalnızca tek bir konuyu ihtivâ etmesi sûretiyle, Kur'ân-ı Kerim'in diğer sûreleri arasında farklı bir kategoride konumlandırılan Yûsuf sûresinin tefsiridir.

Afvî tefsirine, önce sebab-i nüzûl ve sûrenin faziletine dair yaygın rivâyetlere yer vererek başlamaktadır. Ancak bu rivâyetlerin muteberliklerini dikkate almamış olacak ki konuya ait herhangi bir açıklamada bulunmamaktadır.

Afvî çalışmasında âyetleri, bazen bölerek bazen de bir bütün olarak ele almayı tercih etmiştir. Tefsir usûlü gereği, âyeti âyet ile tefsir etmeyi ihmal etmemekle birlikte, kimi zaman konunun bağlamından uzaklaşmıştır. Konuyu daha geniş açıklama gereği

hissettiği durumlarda, ise hadislerin yanında sahâbe ve tabiîn sözlerinden de istifade etmiştir.

Yâkub Afvî'nin Arap şiirinden istifade etme geleneğine de önem verdiği gözlemlenmektedir. Kullandığı bu şiirlerin büyük bölümü ibret ve ders niteliklidir.

Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf bir tefsir çalışması olmakla beraber, bazan fikhî tartışmalara da yer verdiği görülmektedir. Yâkub Afvî'nin fıkıhta mezheb taassubu gözetmediği söylenebilir. Ancak kelâmî konularda İmam Matûridî'nin görüşlerinden başkasına yer vermediği vurgulanması gereken bir diğer husustur.

Yâkub Afvî, tefsir ile ilgili bir kısım rivâyetleri kaynaksız olarak aktarmaktadır. Özellikle isrâîlî haberlere sıklıkla başvurması eserin eleştirilecek yönlerinden biridir. Kaynaksız rivâyetlerin çoğunu vaaz kitaplarından almış olması ise bize eserini, toplumun beklentileri doğrultusunda şekillendirdiği intibahı vermektedir.

Aynı zamanda Afvî'nin eserini vaaz uslûbuyla yazması, kürsü şeyhliği yaptığıının en önemli yansıması olarak da değerlendirilebilir.

Müellifin tasavvufî yönü hakkında yapılan çalışmalarda celvetî tarîkatının esaslarını belirlemede büyük gayret içinde olduğu, görülmektedir. Müellifin bu yönü eserin tamamında kendini hissettirmektedir.

Afvî, Yûsuf sûresinin tefsirinde, özellikle âyetlerdeki işârî manalara ve gizli sırlara işaret etmiştir. Yine zâhirî anlamdan işâri anlama geçerken bazı anahtar kavramlar da kullanmıştır.

Çalışma, tasavvuf eğitiminin ilk safhasından sonuna kadar mürîd veya sâlikin geçirdiği ruh halleri hakkında da bilgi vermektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde Afvî'nin bu husustaki değerlendirmelerini tasavvufî kavramlar başlığı altında ortaya koymaya çalıştık. Müellifin bu kavramları bazen açık bazen de kapalı açıklamalar yaparak yorumladığını müşahade ettik. Bundan ötürü eser, kısmî olarak tasavvufî bir nitelik taşıdığı, ele alınan her konunun âyetler, hadîs-i şerifler ve âriflerin özlü sözleri ışığında değerlendirildiği söylenebilir.

Tasavvufî tefsir katogerisinde kabul edeceğimiz bazı yorumlarında müellif, âyetin zahiriyle doğrudan ilgili olmayan işârî tefsirlere yönelse de mübalağalı olmayan bazı tasavvufî düşüncelerini çalışmasında yansıttığını gördük.

Afvî'nin bu tefsiri işârî yönü ağır basan bir çalışmadır. Müellif eserin dibâcesinde de belirttiği gibi tefsirini yazarken, insanları doğru yola sevk etmek amacı taşıdığı için tefsirde birçok kıssa, ve hikâyeye de yer vermektedir.

Bir müellifin eserinin kaynakçası, müellif ve kaleme aldığı eserin değeri hakkında fikir veren unsurlardan biridir. Bu noktadan bakıldığında Yâkub Afvî'nin çalışması döneminin en revaçta olan eserlerinden biri olduğu söylenebilir.

Son olarak *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf* hususundaki kanaatimizi şu şekilde ifade edebiliriz: Osmanlının en sıkıntılı dönemlerinde yaşayan müfessirimizin ilmî birikimi çok yüksektir. Şeyhlik ünvanına sahip olması hasebiyle de yaşanan sıkıntıların toplumdaki infiallerini en aza indirmek amaçlı, sosyal ve psikolojik yönü ağır basan Yûsuf sûresi, tefsir için seçilmiştir. Bununla da yetinilmeyip hemen her âyetten dersler çıkarılarak öğütler verilmiştir. Böylelikle tasavvufun huzur ikliminin sosyal hayatta hissetirilmesi amaçlanmaktadır.

Kısacası Yâkub Afvî yaşadığı toplumu çok iyi gözlemlemiş, üzerine düşeni yapma hususunda cehd ve gayret sarfetmiştir.

KAYNAKÇA

- ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l Kerim*. Beyrut: Dâru'l-Mârif, 2010.
- ADIVAR, A. Adnan. *Osmanlı Türklerinde İlim*. İstanbul: Remzi Kitabevi. 1982.
- ÂSİM EFENDÎ, Seyyid Ahmed. “Tarîkat” *Tercümetü Kamüsi'l-muhit*, yy. haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi. Cilt 2. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- ATEŞ, Süleyman. *İşâri Tefsir Okulu*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1974.
- AYDEMİR, Abdullah. “Fezâilu'l-Kur'ân” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 532-534. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- AYDEMİR, Abdullah. *Tefsirde İsrâiliyyat*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1992.
- AYVANSARÂÛÎ, Hüseyin. *Mecmuâ-i Tevârih*. Haz. F. Ç. Derin-Vahid Çabuk. 2 Cilt. İstanbul 1985.
- BUHÂRÎ, İsmail. *Sahih-i Buhârî*. İstanbul: Dâiretüt't-Tıbatü'l-Amire, t.y.
- BROCKELMANN, Carl. *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*. Çev. Neş'et Çağatay. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1954.
- BİLMEN, Ömer Nasûhi. *Muvazzah İlm-i Kelam Dersleri*. İstanbul: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1920.
- BURSALI, Mehmet Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. Cilt 1. İstanbul: y.y., 1913.
- ÇAKIR, Adalet. “Bir Hüdâyî Şârihi Olarak Yâkûb Afvî Efendi ve Lem'a-i Nûrâniyyesi”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 34. (2016): 45-114.
- CANAN, İbrahim. *Kütüb-i Sitte*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1988.
- CERRAHOĞLU, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh: Tâcu'l-Lüğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, Şihâbüddîn Ebû Amr. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1990
- CÜRCANÎ, Seyyid Şerif. *Ta'rifât*. İstanbul: Matbaa-i Ahmet Kamil, 1324.

- ÇÖRTÜ, Mustafa Meral. *Sarf-Nahiv Edatlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010.
- DEMİRCİ, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.
- DEMİRCİ, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.
- DOĞAN, İshak. *Osmanlı Müfessirleri*. İstanbul: İz yayıncılık, 2011.
- DURMUŞ, İsmail. “Nahiv” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 300-306. İstanbul: TDV. Yayınları, 2006.
- ERAYDIN, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001.
- ERTUĞRUL, Resul. “Kur’ân’da Fiilî Dua” *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/2. 2015.
- GAZZÂLÎ, İmam. *İhyâü Ulûmi’-d-dîn*. Terc. Ahmet Sertoğlu. 4. İstanbul: Bedir Yayınevi, 2002.
- GÜL, Halim. *Mesnevî’de Kur’ânî Referanslar ve Kur’ân Âyetlerine Getirilen İşârî Yorumlar*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003.
- GÜLŞEN, Ekrem. “Osmanlı’da ‘Mecâlis’ Geleneğinden Bir Tefsir Çalışması: Hilmi Baba b. Hüseyin Taşlıcavî Bosnevî ve ‘Tefsiru Sûreti’-d-Duhâ’ Örneği” *Osmanlı’da Tefsir Dersi Gelenekleri*. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur’ân ve Tefsir Akademisi, 2018, 358.
- GÜLŞEN, Ekrem. *Kurtubî Tefsirin’de Esbâb-ı Nüzûl*. (Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2002.
- HANBEL, İmam Ahmed b. *el-Müsned*. Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî, t.y.
- HUCVİRÎ, Ali b. Osman Cüllâbî. *Keşfu’l-Mahcûb*. Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996.
- HUŞÂBÎ, Muhammed b. Bestam. *Arâisü’l-Ku’rân*. Beyrut: Dârû’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1971.

- İBNİ KESİR, Ebu'l-Fidâ. *Tefsiru'l-Kebir*. Trc. Bekir Karlığa vd. İstanbul: Çağrı Yay., 1985.
- İBNÜ'L-CEZERÎ, Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*. Nşr. Ali b. Muhammed el-İmran, Mekke: Dârü'l-Âlemi'l-Fevâid, 1999.
- İBN MANZÛR, Muhammed b. Mukrem. "Kıraat", *Lisânü'l-Arab*. 1: 30. Lübnan: Daru's Sadr, trs.
- İBN MALİK. *Şerhu İbni Akîl alâ Elfîyyeti İbn Mâlik*, Kahire: Dârü't-Türâs, 1980.
- İBRAHİM, M. Zakyi "Kur'an'da Yeminler: Bintü's-Şâti'nin Edebî Katkısı", çev. Burhan Sümertaş *The Journal of Academic Social Science Sstudies*. Mart 2013.
- İBN TEYMİYYE, Ebû'l Berekât. *Şerh-u Mukaddime fi Usuli't-Tefsir*. Şrh. Salih b. Abdullah Aziz. Riyad: Dâru'l-Minhâc, 2010.
- İMÂM-I RABBÂNÎ, *Mektûbât*, trc. Hüseyin Hilmi Işık, 23. baskı İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2017.
- İSFEHÂNÎ, Râğıb. *el-Müfredât fi ġaribi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru's Şamiyye, 2009.
- İZUTSU, Toshihiko *Kur'ân'da Allah ve İnsan*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975.
- KARA, Osman. "Kur'an'daki Mübhem İfadelerin Çeviri Sorunu", *Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi*. Haziran 2018.
- KATTÂN, Mennâ Halil. *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 8. Baskı Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981
- KAYA, Remzi. "Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/2, (2002), 31-58.
- KEHHÂLE, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l müellifîn*. Cilt 4. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, trs.
- KELEBAZÎ, Muhammed b. İshak. *et-Teârûf li Mezheb-i Ehl-i Tasavvuf*. Kahire: Mektebetü'l-Hanecî, 1933.
- KILIÇASLAN, Mehmet. *Zâdu'l-Mesîr Bağlamında İbnu'l-Cevzi'nin Tefsir Metodu*. Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2016.

- KILIÇ, Hulusi. “Sarf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 136-137. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- KUNT, Metin-YURDAYDIN, Hüseyin - FROQHÎ, Suraiye - ÖDEKAN, Ayla. *Türkiye Tarihi*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1997.
- MUSLU, Ramazan. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.
- MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî. *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*. Trc. Mehmet Sofuoğlu. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 2014.
- NÎSÂBÛRÎ, Ebu'l-Hasen. el-Vasit fî Tefsiri'l-Kur'ânî'l-Mecîd. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1076.
- NÎSÂBÛRÎ, Ebu'l-Hasen. *Esbâbu'n-Nuzûl*, Beyrut: Âlemü'l-Kutüb, trs.
- KOMİSYON. *el-Mu'cemu'l-Vasit*. Kahire: Mektebetü's-Şurûki'd-Devliyye: 2004.
- KUŞEYRÎ Abdülkerîm b. Hevâzin, *Tasavvufun İlkeleri (er-Risâle)*, çev: Tahsin Yazıcı İstanbul: Kervan Yayıncılık, 1978
- OCAK, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Sûfiliğine Bakışlar*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- ÖNGÖREN, Reşat. “Tasavvuf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 119. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- ÖZ, Mehmet. “Osmanlılar” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 200733: 532-538.
- ÖZTÜRK, Mustafa. *Osmanlı Tefsir Mirası*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- RAMAZANOĞLU, Mahmud Sami. *Dualar ve Zikirler*. 2. Baskı İstanbul: Erkam Yayınları, 1985.
- SARITAŞ, Murat - BEYATLI, Yasir - ÖZALP, Serdar - TÜFEKÇİOĞLU, Selman, - KÜTÜK, M. Şaban. “18. Yüzyıl Osmanlı Merkez Topraklarında Şer'î İlimler: İstatistikî Bir İnceleme ”, *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVIII. Yüzyıl*. İstanbul: 2017.
- SEMERKANDÎ, Ebû'l-Leys. *Tenbîhu'l Gâfilîn*. Kahire: Matbaatü'l-İlmiyye, trs. 84.
- SERRAC, Ebû Nasr. *el-Lüma*. Trc. H. Kâmil Yılmaz İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996.

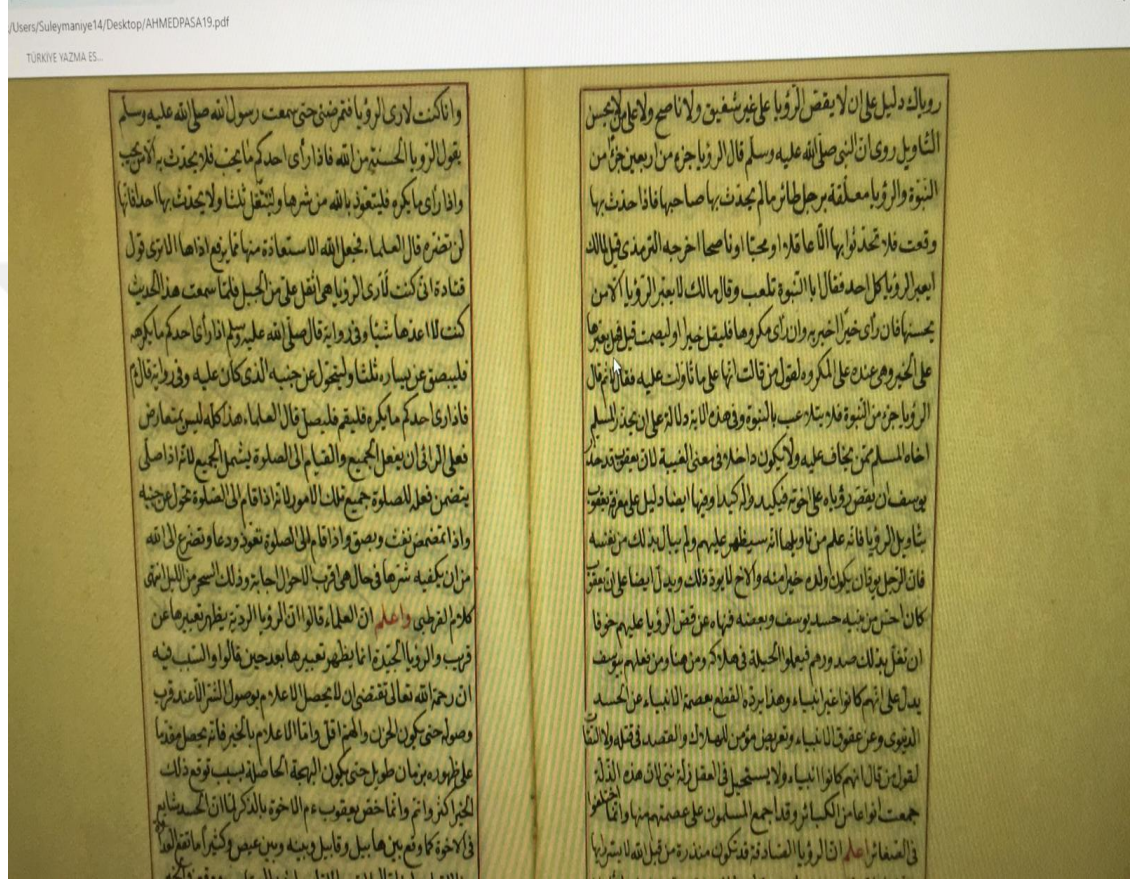
- SUPHÎ SÂLÎH. *Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'an*. 16. Baskı Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1985.
- SUYÛTÎ, Celâleddin Abdurrahman. *el-İtkân fî Ulûmu'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l Arabî, 2011.
- ŞÂFÎÎ, Muhammed b. İdris. *er-Risâle*. Thk. Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, trs.
- TAHÂNEVÎ, Muhammed Ali b. Ali b. Muhammed. *Keşşâfu Istilahâtî'l-Funûn ve'l Ulûm*. Beyrut: Mektebetü'l-Lübnan, 1996.
- TİRMİZÎ, Ebû İsa, *Sünen-ü Tirmizî: el-Câmi'us-Sahih*. thk. Halil ME'mun Şiha, Beyrut: Dârü'l-Mârifet, 2002.
- TOPBAŞ, Osman Nuri, “Muhabbet”, *Altınoluk Dergisi*. 230 (Nisan 2005): 32.
- TOSUN, Necdet. *Türkiye'de Tarikatlar*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- TÜRER, Osman. “Lâtîfe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- ULUDAĞ, Süleyman. “Celvet” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 273. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- ULUDAĞ, Süleyman. *Tasavvuf Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Cilt 4/1. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1956.
- VÂHİDÎ. *Esbâbu'n-Nuzûl*. Beyrut: Âlemu'l-Kutüb, trs
- VÂHİDÎ. *el-Vasit fî Tefsiri'l-Kur'ânî'l-Mecîd*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1076.
- YÂKUB, AFVÎ. *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf*. Köprülü Yazma Eser Ktp., Hafız Ahmed Paşa No.19, vr. 132a, İstanbul
- YALDIZLI, Hasan. “Vücûh ve Nezâir Hakkında Yapılan Tanımlara Dair Bir Değerlendirme” *İslâm Araştırmalar Dergisi*. 2014.
- YILMAZ, H. Kâmil. *Aziz Mahmud Hüdayî ve Celvetiye Tarîkatı*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1982.

- YILMAZ, Hasan Kâmil. “Seyr u Sülûk-Tasavvufî Eğitim”, *Altınoluk Dergisi* 112 Haziran 1995.
- YILMAZ, Necdet. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2007.
- YILMAZ, H. Kâmil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.
- YÜCER, Mahmut. “Şeyh Yâkûb Afvî Efendi ve Mehmed Şehâbeddîn Efendi’ye Göre Celvetî Erkânı”, *Üsküdar Sempozyumu III: Azîz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri*. (20-22 Mayıs 2005). İstanbul: Seçil Ofset, 2005.
- ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*. Kahire: Dârü'l-Hadis, 2005.
- ZERKÂNÎ, Muhammed Abdü'l-Âsım. *Menâhilü'l-İrfan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Fevvâz Ahmed Zemerali. Beyrut: Dârü'l Kitabi'l-Arabî, 1995.
- ZEMAŞERÎ, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Tefsiru'l-Keşşâf*. Beyrut: Dârü'l Mârifet, 2009.

EKLER

EK-1

Yâkub Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf* (Köprülü Yazma Eser Ktp., Hafız Ahmed Paşa nr.19)

ÖZGEÇMİŞ

1969 yılında Sakarya’da doğdu. 1975-1980 yılları arasında ilköğretimini tamamladı. 1980-1983 yılları arasında Sakarya İmam Hatip Lisesi’nde ortaokul, 1983-1988 yıllarında ise aynı okulda lise öğrenimini tamamladı. 2009-2011 yıllarında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’den mezun oldu. 2012 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde Kur’ân Kursu Öğreticisi olarak görev aldı. Evli ve dört çocuk annesidir

